

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

S.P.A.C.E.
SOCIETY, POLITICS, ADMINISTRATION
IN CENTRAL EUROPE

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 3

Одеса
2017

Головний редактор:

Д.В. Яковлев – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія».

Заступник головного редактора:

К.М. Вітман – доктор політичних наук, професор, декан магістратури державної служби Національного університету «Одеська юридична академія».

Відповідальний секретар:

Д.Ю. Дворніченко – кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Редакційна колегія:

С.В. Курбатов – доктор філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України та афілійований науковий співробітник Центру російських та євразійських досліджень Університету Уппсала (Швеція);

С.М. Наумкіна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського;

Є.В. Перегуда – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури;

Л.Є. Смола – доктор політичних наук, професор, професор кафедри видавничої справи та редагування Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»;

В.О. Туляков – доктор юридичних наук, професор, проректор з міжнародних зв'язків Національного університету «Одеська юридична академія»;

В.Ф. Цвиг – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

І.В. Шапошникова – доктор соціологічних наук, доцент, декан факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету;

С.А. Щудло – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Л.В. Ярова – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія»;

Harris Kevan – assistant professor of sociology, The University of California (Los Angeles, USA);

Csepely Gyorgy – chair of interdisciplinary social research doctoral program at faculty of social science at Eotvos Lorand University (Budapest, Hungary);

Zelinska Maria – doktor habilitowany, professor, director of sociology institute at Zielona Gora University (Zielona Gora, Poland);

Wedel Janine – professor in the School of Public Policy at George Mason University (Fairfax, USA).

**Електронний журнал «S.P.A.C.E.» внесено до переліку наукових фахових видань,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з політичних наук
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук,
відповідно до Наказу МОН України від 22.12.2016 № 1604 (Додаток 9)**

Рекомендовано до поширення через
мережу Internet вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 21.04.2017 р. (протокол № 7)

Сайт видання:
www.space.nuoua.od.ua

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 32.01:316.344.7-058.17

С. М. Козаченко
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри філософії та політології
Хмельницького національного університету

ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Постановка проблеми. У сучасному світі універсальним феноменом стала рухливість. Швидко змінюються часові та просторові межі, втрачаючи свою чіткість, однозначність та постійність. Рухаються кордони держав, межі культурних та субкультурних спільнот, змінюються соціальні і ціннісні установки, зразки і норми поведінки, звичний спосіб і стиль життя, ламаються загальноприйняті рамки поділу на своїх і чужих. У таких умовах зростає ймовірність опинитися між кордонами, в стані маргінальності.

Маргіналізація індивідів – це елемент соціальної мобільності, що свідчить про розвиток суспільства та зміни в його соціальній структурі. Масштаби маргіналізації в суспільстві значно зростають у перехідні періоди, коли внаслідок проведення політичних, економічних, соціальних та культурних реформ розпадаються стабільні в минулому суспільні структури, соціальні відносини та їх елементи: соціальні інститути, соціальні групи, індивіди потрапляють в невизначене становище. Перехідні періоди, як правило, супроводжуються різкою диференціацією населення за рівнем життя і доходів, яка призводить до маргіналізації населення. У результаті суспільство, що трансформується, можна назвати маргінальним. Трансформаційні процеси відбуваються в усіх сферах життя українського суспільства з кінця 80-х років ХХ століття. Світова глобальна соціально-економічна криза негативно вплинула на набуті в попередній період в Україні позитивні риси соціально-економічних відносин і соціально-психологічні характеристики переважної частини населення та позначилася на характеристиках сучасного періоду маргіналізації. Збільшення чисельності маргіналів і посилення впливу маргіналів на соціально-політичну ситуацію в країні визначають актуальність теоретичних студій щодо маргінальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Проблематику маргінальності свого часу окреслили Г. Зіммель, К. Маркс, Р. Парк, Е. Стоунквіст, Г. Маркузе, Т. Шибутані, М. Фуко. Різні аспекти феномену маргінальності в сучасному суспільстві аналізуються в роботах В. Онікієнко, Т. Кузьменко, Н. Акопян, І. Прибиткової, І. Попової, Л. Кемалової, З. Голенкової та ін. Проте в науковій літературі проблемний характер зберігають питання щодо способів утворення якості маргінальності, особливостей соціалізації маргіналів, перспектив асиміляції суспільством маргінальної культури.

Метою статті є дослідження евристичних перспектив використання поняття «маргінальне» в освоєнні сучасної суспільності.

Вклад основного матеріалу дослідження. Поняття маргінальності – міждисциплінарне та поліпред-

метне. Цим пояснюються труднощі в його визначенні. Вперше інтерес до поняття «маргінальність» виявили соціологи, вказавши, що «маргінальність (від лат. *marginalis* – розміщений на межі) – стан груп людей або особистостей, які внаслідок суспільного розвитку опинилися на межі двох культур, беруть участь у взаємодії цих культур, але не приєдналися повністю до жодної з них» [17, с. 364]. У даному випадку поняття маргінальності використовується для аналізу прикордонного, проміжного стану індивіда або групи відносно певних соціальних зв'язків, спільнот. Американський соціолог Р. Парк, вивчаючи процеси міграції, ввів поняття «маргінальна особистість» для позначення культурного статусу та самосвідомості емігрантів, що опинилися в ситуації необхідності адаптації до нового для них способу життя [6, с. 43]. У подальшому дослідження американських та західноєвропейських суспільствознавців вивели на три концепти маргінальності, а саме етнокультурної маргінальності, структурної та маргінальності соціальної ролі. Специфіка вітчизняних досліджень маргінальної проблематики пов'язана з перехідним періодом розвитку суспільства і проміжним положенням особистості в цьому суспільстві. Маргінальність довгий час вважалася виключно породженням капіталістичного суспільства. Але вже всередині 80-х років ХХ ст. даний феномен почав усвідомлюватися як атрибут радянської дійсності (О.А. Галкін, Є.М. Старіков, Б.М. Шапталов), а далі вивчалась проблема маргінальної особистості (Ю.М. Плюсін), досліджувались національно-етнічні процеси та проблеми маргіналізації соціальних груп (В.В. Браніцький, І.Л. Попова, Н.А.Фролова). У результаті у вітчизняній науковій літературі сформувалось три підходи до маргінальності: соціально-філософський, соціологічний та культурологічний, в яких відобразилися етнокультурна, структурна та статусно-рольова концепції. Феномен маргінальності «легалізувався» в гуманітарному знанні та зайняв особливе місце серед нагальних проблем суспільного розвитку. Головним у визначенні поняття «маргінальність» постає образ перехідності, що відтворює специфіку сучасної ситуації, хоча маргінальність частіше сприймається як негативне явище.

Цьому є логічне пояснення. До прикладу, в маргінальності розрізняють природну, по'язану зі спонтанною соціальною мобільністю. Вона притаманна усім суспільствам і, зазвичай, обмежена, не зачіпає основи існуючої стратифікаційної системи. На відміну від неї, привласнена маргінальність має примусовий характер і супроводжується зниженням соціального статусу цілих соціальних груп і прошарків, викликає значні руйнування традиційних соціальних спільнот,

дезінтеграційні процеси в соціальній структурі, що перетворюють суспільство на аморфну масу, «атомізованих» індивідів. Українському суспільству значною мірою властива привласнена маргінальність, в основі якої є радикальні суспільно-економічні та політичні зміни. Такий тип можна також визначити як екстремальний, коли індивіди або групи позбавляються своїх традиційних соціальних позицій, що спричинено війною, революцією, структурними зрушеннями в економіці і т.п. Зазвичай саме ці характеристики асоціюються з поняттям маргінальності.

Методологічне наповнення у виявленні конструктивного потенціалу маргінальності несе інтерпретація даного феномену через маргінальність – пограничність, на відміну від маргінальності-периферійності. Маргінальність-пограничність є своєрідною «перехідною зоною», що забезпечує можливість успішного входження маргінальних суб'єктів в соціальну структуру соціуму, з подальшою трансформацією статусу. Звичайно, важливо, щоб були сприятливі умови для переходу від нижчого соціального статусу до вищого. Маргінальність-периферійність наділена негативним соціальним ефектом, тому що є результатом виключення суб'єктів із функціонуючих культурних та соціально-економічних процесів. У такому разі периферійні маргінали є пасивним соціальним утворенням. У сучасному українському суспільстві основними детермінантами процесу маргіналізації за сценарієм виштовхування на периферію є спад в економіці, безробіття, міграція, зростання злочинності, розпад соціальної сфери, криза системи цінностей, події на АТО.

Варто зауважити, що практично всі соціальні зміни створюють ефекти маргіналізації як невід'ємні елементи переходів, трансформацій, транзицій. У процесі переходу індивід чи група обов'язково опиняється в «прикордонній» ситуації, тобто «на межі» між старим та новим. Якщо перехід виявляється невдалим, то в цьому стані можна опинитися надовго або залишитися в ньому назавжди, а це може перетворити повноправного члена суспільства в «декласований елемент». Проте маргінальна ситуація в суспільстві, яке трансформується, не завжди може бути джерелом деморалізації, індивідуальних та групових форм протесту. Вона може бути джерелом нового сприйняття оточуючого світу, суспільства, людини, що відображатиметься в нетипових формах інтелектуальної, художньої, релігійної творчості, про які свідчить історія людства. До прикладу, протестантизм у релігії, авангардизм в живопису і т.п. зобов'язані своєю появою маргінальним особистостям. Тому варто вивчати не лише негативні, а й позитивні сторони маргінала, виявляючи їх значущість у суспільстві сучасних трансформацій.

Функціонування майже всіх інститутів постіндустріального суспільства потребують у першу чергу якостей, якими наділені маргінальні елементи. Мова йде про гнучкість мислення та соціальне розташування на межі. Продемонструємо дане твердження на прикладі таких соціальних інститутів, як економіка і політика. Сучасна економіка, ґрунтуючись на глибокому розподілі праці, провокує соціальну диференціацію – постійне подрібнення великих соціальних

спільнот на мілкі соціо-професійні, дуже спеціалізовані групи. Епоха монолітних гомогенних класів назавжди відійшла в минуле. Також на сьогодні у виробничій сфері зростає роль гнучкості та інноваційності. У сучасних умовах, щоб обігнати конкурента, потрібно виробляти не більше, дешевше і якісніше, а якомога новіше і новіше. Тож реалізація принципів спеціалізації та інноваційності виводить суспільно-державні організми на лідерські позиції в сучасній економіці та політиці. Враховуючи дані фактори, можна говорити про маргіналів як новий соціальний клас. Які його функції? По-перше, вони забезпечують взаємодію розрізаних елементів соціальної системи. Адже глибока диференціація соціо-професійних груп викликає проблему координації їх дій, взаємодії між ними. У соціальному плані зростає відчуження між людьми – виникає криза взаєморозуміння з її психологічними та соціально-економічними наслідками. Ефективну взаємодію між групами в межах єдиного виробничого процесу можуть здійснити тільки маргінали, завдячуючи своїй основній соціальній характеристиці. Вони, виконуючи роль посередників, компенсують негативні побічні ефекти розподілу праці. Маргінали – це цементний розчин для суспільно-державної споруди. Окрім цього, в умовах кризи соціо-професійної групи найбільш діяльними її елементами, здатними подолати цю кризу, залишаються маргінали, оскільки не сприймають архаїчні норми як священні та незмінні, не сприймають їх порушення заради оновлення і виходу з кризи як щось неприпустиме. Іншими словами, маргінали надають адаптивності тій чи іншій групі. Здатність групи змінювати зовнішні умови або пристосовуватись до них прямо залежить від кількості маргіналів всередині неї. Не будучи залежним від системи традиційних правил, маргінал здатний на інноваційне мислення, особливо в кризових ситуаціях, коли традиційні норми не дають результату. Тому маргінали рятують групи. А ще завдяки інноваційному мисленню маргінали забезпечують стійкість у кризових ситуаціях соціальних інститутів. Це по-друге. Сучасна економіка будеться на гнучких виробництвах, які передбачають постійне вдосконалення технологій і, як наслідок, безперервне навчання персоналу. Економічна система сьогодні не зацікавлена в людині, яка щось знає і може виробляти продукт відповідно до своїх знань. Вона зацікавлена в людині, потенційно здатній пристосовуватись до постійного оновлення умов виробництва, готовій постійно оновлювати власні знання, розширювати свої можливості. Неважливо, що саме людина може виробляти сьогодні, важливо те, що вона зможе виробляти завтра. У такому разі конкретні досягнення людей обезцінюються в порівнянні з перспективою. Об'єктивне джерело подібних явищ – у тому, що в конкурентній боротьбі виживає максимально динамічне підприємство. У цих умовах постійно зростають вимоги до працівника. Зараз людина, набувши певного статусу, вже не може користуватися всім життя своїми здобутками і досягненнями. Вона має бути готовою змінювати характер своєї діяльності, свій соціо-професійний статус. Здатність інтенсивно працювати є в багатьох людей, здатність швидко та ефективно змінювати специфіку своєї праці є тільки в маргіна-

лів. Психіка маргінала і постіндустріальна економіка компліментарні [3].

Подібна картина вимальовується в політичному просторі. Політична еліта зазвичай є статичною соціальною групою і тому не здатна динамізувати ситуації. Життя суспільства визначають не ті, кому належать гроші та влада, а ті, що прагнуть ними володіти і рухаються в цьому напрямку. Якраз останні створюють все нове, тому що їм треба щось створювати, аби рухатися доверху. Усе нове створюється не вгорі, а по мірі руху доверху, оскільки суб'єкт, що займає верхню позицію, не потребує інновацій. Але для суб'єкта, що рухається соціальною драбиною доверху, інноваційність є єдиним інструментом реалізації його прагнень. Іншими словами, рух та інновації продукуються не тими соціальними силами, які розташовані на вершині суспільно-державного механізму, а, навпаки, є результатом сили, що розсіяна по всій соціальній драбині. Справжня влада, якщо вона полягає в інноваційному мисленні та інноваційній дії, зосереджена, таким чином, у руках маргіналів. Маргінали – носії динаміки і «таємна влада», яка на всіх соціальних рівнях перетворює реальність.

Зауважимо, що явище маргіналізації часто характеризують як негативне, ґрунтуючись на зв'язку маргінального стану з невизначеністю приналежності, а отже, невизначеністю можливих сценаріїв поведінки маргінальних груп. Застерігають при цьому про девіацію маргіналів як результат накопичення негативної енергії і її деструктивний вплив на самих членів групи або виплескування на інших через насилля та неконтрольовані дії. Однак існує інший сценарій – інтеграції, коли група, що раніш була маргінальною, поступово завойовує сильні соціальні позиції, її цінності стають загальноприйнятими.

Якщо взяти до уваги, що маргінальний статус особистості став нормою в сучасному світі, то вивчення типових характеристик індивідуальної дії в трансформаційних суспільних процесах, зусиль самих людей в процесах соціальної мобільності є особливо актуальним. Тому звернімося до аналізу маргінальності як феномена на рівні індивіда. У даному ракурсі вирізняються два питання. Перше стосується характеристики суб'єкта поведінки, а друге – ситуації. Маргіналом може бути представник будь-якого соціального прошарку, який переживає кризу ідентичності внаслідок відриву (добровільного чи примусового) від певного соціального статусу, культурних норм та цінностей, стилю життя тощо. Добровільна зміна ідентичностей зумовлюється саморозвитком особистості і відбувається за умов стабільного суспільства. Примусове виштовхування людини із соціальної позиції та пов'язаного з нею стилю життя, ціннісно-нормативною системою відбувається у зв'язку із соціальними змінами. Якщо в першому випадку індивід планував зміни і готовий до нових статусів і ролей, то в другому він переживає трагедію, тому що зовнішнє втручання суперечить його бажанням. Саме другий випадок кризи ідентичності має місце в таких найпоширеніших індивідуальних маргінальних ситуаціях, як безробіття, міграція, бідність. Варто відмітити, що під впливом суспільних змін, що викликані ринковими реформами, ча-

стина маргіналів буде продовжувати рухатися по низхідній, тобто спускатися на соціальне дно (люмпенізуватися). Бомжі, алкоголіки, дармоїди, повії і т.п. – чисельно зростаючий шар люмпенів. Інакше кажучи, це та частина людей, яка не зуміла (або не бажала) адаптуватися до нових ринкових умов і перестала займати проміжне положення. Вона ніби остаточно «визначилася». Друга частина (значно більша) маргіналів знаходить поступово способи адаптації до нових реалій, набуває нового соціального статусу (а з ним – відносну стабільність свого буття), нові соціальні зв'язки та соціальні якості. Вони заповнюють нові ніші в соціальній структурі суспільства, починають відігравати більш активну, самостійну роль у суспільному житті.

Однак і у випадку бажаних для індивіда перетворень йому знадобиться сміливість протистояти установленій суспільній думці, не боятися ізоляції, вміння бачити перспективу. Подібні риси демонструють реформатори, провідники нових соціальних норм, напрямків у мистецтві, законодавці моди і т. ін. Ще Р. Парк та Е. Стоунквіст акцентували увагу на тому, що маргінальна людина – важливий, ключовий чинник у контактах культур, у формуванні нового типу особистості. Маргінал має здатність бачити, сприймати і розуміти те, що до цього моменту ніким не помічалося. Це дозволяє йому привносити у світ інноваційні ідеї, провокуючі явища, що можуть кардинально змінити усталену соціокультурну реальність. Звичайна людина цілковито залежить від суспільства в цілому та окремих його індивідів зокрема. Маргінальна людина виходить за межі, тим самим реалізуючи свій творчий потенціал. Творчість маргінала, навіть якщо вона не отримує суспільного визнання, вже самим фактом свого існування «повідомляє» про прийдешні зміни в різних сферах соціального життя і тим самим готує ґрунт для майбутніх змін у суспільстві [6, с. 64]. Маргінальна людина неминуче стає індивідом із ширшим світоглядом, витонченішим інтелектом, більш незалежними і раціональними поглядами.

У сучасному суспільстві людині доводиться опановувати нові професії, здобувати нові навички, види діяльності, змінювати своє ставлення до соціальних явищ, розширювати межі свого спілкування. За таких умов людина відчуває особливий психологічний стан, що викликаний ламкою попередніх підвалин та цінностей. І маргінальність як характеристика свідомості та поведінки є своєрідною формою прояву життєвих сил людини. Часто серед специфічних властивостей маргінальної особистості виділяють такі якості: загострені рефлексія та самосвідомість; критичне, скептичне, іноді цинічне відношення до світу; релятивізм та безоціночність світогляду; відстороненість та психологічна відчуженість; замкнутість та внутрішня суперечливість [16, с. 36]. Формування цих рис відбувається під впливом маргінальних ситуацій.

Дослідження феномену маргінальної ситуації показують, що вона може виникати як збіг об'єктивних обставин і наслідок переміщення соціальних макроструктур або як наслідок мікроподій людського життя. Відповідно, в теоретичних розвідках маємо макропідхід, який передбачає обов'язковий вплив

зовнішніх обставин на створення маргінальної ситуації, та мікропідхід, який трактує особисте відношення самого індивіда до себе в конкретній ситуації як до маргінала. Маргінальна ситуація може бути джерелом неврозів, деморалізації, індивідуальних і групових форм протесту. У той самий час вона буває джерелом нового сприйняття та розуміння суспільства, нетривіальних форм інтелектуальної, художньої та релігійної творчості.

Маргінальні ситуації класифікують за такими критеріями: кількість суб'єктів маргінальної ситуації (групова та індивідуальна); ступінь усвідомлення (свідома або безсвідома); добровільність (вимушена або спровокована ззовні); причина маргінальності (норми, традиції, культура, соціальний статус, економічне становище, біологічні особливості і т.п.) Маргінальна ситуація завжди є проблемою для людини і вимагає рішення – «змиритися» з нею чи ні, хоча виділяють ще третій варіант – вихід із гри, або так звана вивчена безпорадність [4]. Маргінальна ситуація може стати каталізатором реалізації потенціалів людини, докорінно змінивши її життя, не обов'язково в гірший бік. Проживання маргінальної ситуації індивідом чи групою відбувається через такі процеси, як усвідомлення, подолання, зміна. Якщо самостійно опанувати себе і справитись із ситуацією маргінальний суб'єкт не може, задля подолання незворотніх наслідків розробляються методики роботи з людьми, що потрапили в маргінальну ситуацію.

Висновки. Таким чином, маргінальність є проблемою, що вивчається на перетині різних галузей знання і є перспективним підходом комплексному вивченню людини. Сьогодні в суспільно-політичному дискурсі розрізняють два основні підходи у визначенні маргінальності: як процесу переміщення індивіда чи групи з одного стану в інший та як стану соціальних груп, що перебувають у маргінальній позиції соціальної структури суспільства, в результаті зазначеного процесу переміщення. Перспективними напрямками аналізу маргіналізації є: уточнення загальнонаукового статусу даного поняття, вивчення механізмів маргіналізації в сучасному суспільстві, а також пріоритетних напрямків у практиці подолання невизначеності носіїв маргінального статусу.

Література

1. Акопян Н. Маргинальность как одна из основных характеристик трансформирующегося общества / Н. Акопян // 21-й век. – 2005. – № 1. – С. 150–165.
2. Голенкова З.Т. Маргинальный слой: феномен социальной стратификации / З.Т. Голенкова // Социологические исследования. – 1996. – № 8. – С. 12–17.
3. Жуков Д.С., Лямин С.К. Маргиналы постиндустриальной эпохи: реальность и утопия общества мерцающих статусов / Д.С. Жуков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/marginaly-postindustrialnoy-epohi-realnost-i-utopiya-obschestva-merzayuschih-statusov/>.
4. Заживихина Н.В. Характеристика маргинальной ситуации / Н.В. Заживихина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-marginalnoy-situatsii/>.

5. Зиммель Г. Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования / Г. Зиммель. – М., 1909. – 223 с.

6. Кемалова Л.И. Личность маргинала и возможности ее социализации в условиях транзитивного общества / Л.И. Кемалова, Ю.Д. Парунова. – Симферополь : Таврия, 2010. – 228 с.

7. Кузьменко Т. Соціальна маргінальність як теоретична проблема та реальність українського соціуму / Т. Кузьменко / Гілея. Політичні науки. – 2009. – № 18. – С. 278–288.

8. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М. : Ермак, 2003. – 345 с.

9. Онікієнко В.В. Маргіналізація населення України / В.В. Онікієнко. – К. : Мінпраці України, 1997. – 191 с.

10. Парк Р. Культурный конфликт и маргинальный человек / Р. Парк / Соц. и гум. Науки. Отеч. и зарубеж. Литер. Сер. 11 Социология. – М. : ИНИОН, 1998. – № 2. – С. 172–175.

11. Попова И.Л. Новые маргинальные группы в российском обществе / И.Л. Попова // Социологические исследования. – 1999. – № 7. – С. 62–71.

12. Стариков Е. Маргиналы / Е. Стариков / В человеческом измерении: Сб. ст. / Ред.-сост. и авт. предисл. А.Г. Вишневский. – М. : Прогресс, 1991. – С. 30–52.

13. Стоунквист Э.В. Маргинальный человек. Исследование личности и культурного конфликта / Э.В. Стоунквист / Современная зарубежная этнография. Реферативный сборник. – М. : ИС РАН, 1979. – С. 90–112.

14. Фролова Н.А. Маргинализация как социальный феномен : дис. ... канд. социол. наук / Н.А. Фролова. – М., 1994.

15. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / М. Фуко. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 240 с.

16. Шапинский В.А. Культурная маргинальность как социально-философская проблема : дис. ... канд. филос. наук / В.А. Шапинский. – М., 1990.

17. Энциклопедический социологический словарь / Общ. ред. акад. РАН Осипова Г.В. – М. : ИСПИ РАН, 1995. – 939 с.

Анотація

Козаченко С. М. Евристичні можливості категорії маргінальності в суспільно-політичному дискурсі. – Стаття.

Досліджується інтерпретація поняття «маргінальне» в аналізі трансформаційних процесів у суспільстві. Акцентується увага на формуванні сучасного дискурсу маргінальності в контексті вивчення механізмів динаміки основних соціальних інститутів. Вихідним принципом вважається тотальність природи маргінальності, яка виникає не тільки в переломні періоди життя суспільства, а супроводжує функціонування всіх державних режимів і всіх соціальних рівнів. З'ясовано, що характеристика маргінальності як нейтрального феномену, який фіксує становище «на межі», піднімає проблему свободи вибору і природи творчості в усіх сферах суспільного життя. Маргінальність дозволяє рухатися від старого до нового, оскільки соціальні системи схильні до постійних деформацій, що виявляються в економічних, соціальних та культурних сферах. Аналіз понять «маргінальна особистість» та «маргінальна ситуація» дав можливість розглянути маргінальність як своєрідну форму прояву життєвих ресурсів людини.

Ключові слова: соціальна мобільність, маргінальність, маргінальний статус, маргінальна особистість, маргінальна ситуація.

Аннотация

Козаченко С. Н. Эвристические возможности категории маргинальности в общественно-политическом дискурсе. – Статья.

Исследуется интерпретация понятия «маргинальное» в анализе трансформационных процессов в обществе. Акцентируется внимание на формировании современного дискурса маргинальности в контексте изучения механизмов динамики основных социальных институтов. Исходным принципом принимается тотальность природы маргинальности, так как она возникает не только на переломных этапах жизни общества, но присуща всем государственным режимам и присутствует на всех «этажах» социума. Выяснено, что характеристика маргинальности как нейтрального феномена, который фиксирует пограничное состояние, поднимает проблему свободы выбора и природы творчества во всех сферах жизни общества. Маргинальность позволяет двигаться от старого к новому, поскольку социальные системы подвержены постоянным деформациям, проявляющимся в экономических, социальных и культурных сферах. Анализ понятий «маргинальная личность» и «маргинальная ситуация» дал возможность рассмотреть маргинальность как своеобразную форму проявления жизненных ресурсов человека.

Ключевые слова: социальная мобильность, маргинальность, маргинальный статус, маргинальная личность, маргинальная ситуация.

Summary

Kozachenko S. M. Heuristic capabilities category marginalized in social-political discourse. – Article.

We investigate the interpretation of the concept of «marginal» in the analysis of transformation processes in the society. Attention is focused on the formation of the modern discourse of marginality in the context of the study of mechanisms dynamics of basic social institutions. The starting principle is considered the totality marginality of nature that occurs not only in the critical periods of life, and accompanies the operation of all public modes and all social levels. It was found that the characteristics of marginality as a neutral phenomenon that captures the situation «on the brink», raises the issue of freedom of choice and the nature of creativity in all spheres of public life. Marginality allows you to move from the old to the new as social systems are prone to permanent deformation, manifested in economic, social and cultural spheres. Analysis of the concepts of «marginal person» and «marginal situation» given the opportunity to review marginality as a form of manifestation of the human vital resources.

Key words: social mobility, marginality, marginal status, marginal person, marginal situation.

УДК 32.321:[329]

Л. Я. Угрин
кандидат політичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ВИМІРИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Світоглядно-методологічні зсуви в межах постпозитивістської соціальної науки кінця ХХ ст., так звані «повороти» – антропологічний, культурний, лінгвістичний, комунікаційний – стали відображенням зростаючої чи навіть самостійної ваги нематеріальних (суб'єктивних, «ідеальних») чинників як значимих змінних для пояснення причин і передумов суспільних процесів у сучасних суспільствах. У контексті цих «поворотів» уявлення, переконання, ідеї, цінності, ідентичності, дискурси, фрейми, тобто все, що «знаходиться в головах» людей і складає когнітивний вимір їхнього буття, формують дискурсивні умови і задають рамки для діяльності суб'єктів і протікання подій, не детермінуючи їх однозначно. Це дає підстави розглядати суб'єктивні чинники в політиці постмодерних суспільств первинними й основними механізмами конструювання інтересів, структур, інститутів та їхніх функцій, на протиположності позитивістам, які вважають, що структуру інтересів задає матеріальний контекст, об'єктивно й аналітично верифікований. Серед «ідеальних» чинників політичних процесів особливо впливовими в умовах глобальних трансформацій є ідентичності, які формують моделі самовизначення суб'єкта та інтегрують в собі інші суб'єктивні й соціокультурні передумови розвитку спільнот.

«Поворот» до вивчення суб'єктивних чинників, ідей в широкому розумінні, перетворив ідентичність з предмету в категорію аналізу. Одночасно міждисциплінарний характер ідентичності, її широке проникнення в дискурс соціальної та політичної практики перетворили його на розмите багатозначне поняття. Уже в 1978 р. американський вчений В. Маккензі, автор одного з перших комплексних досліджень, в якому предметом аналізу та концептуалізації постає безпосередньо політична ідентичність, констатував надмірність використання слова «ідентичність», перетворення його на «кліше», що загрожували втраті змісту [16, с. 11]. На «перевиробництво» в теоретизуванні ідентичності як причину кризи «ідентичності» в соціальних науках вказують Р. Брукейкер і Ф. Купер [1, с. 66]. Невизначеність епістемологічного статусу поняття «ідентичність», «політична ідентичність», багатозначність його інтерпретацій, нерідко вживання як поняття, яке само собою розуміється, створюють труднощі в дотриманні рамок предметного поля його аналізу і застосування в межах політичної науки. У цьому сенсі актуальним залишається теоретизування щодо сутності поняття «ідентичність», визначення його основних вимірів.

Вивчення політичної ідентичності також має суспільну актуальність, зумовлену вагомих впливом

на процеси суспільно-політичних трансформацій і зміцнення державності в сучасній Україні, побудови її демократичних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідентичність та політична ідентичність, починаючи з робіт Е. Еріксона, який вважається автором і популяризатором цього поняття, стала предметом вивчення багатьох вчених – західних та вітчизняних. Серед західних вчених назвемо К. Аппіаха, Р. Баумайстера, П. Бергера, З. Баумана, Р. Брубейкера, А. Вагнера, С. Гантінгтона, Е. Гідденса, Л. Гейтса, Ф. Глісона, М. Кастельса, Ф. Купера, В. Маккензі, А. Мелуччі, Т. Лукмана, К. Калхуна, І. Нойманна, У. Лаклау, Ш. Муфф, Е. Сміта, В. Хесле, Ю. Габермаса, Ч. Тейлора, Л. Хадді, Ст. Холла та ін. На пострадянському просторі тематика політичної ідентичності розпрацьовувалась лише з кінця 90-х рр. Вітчизняні вчені на основі рецепції західних теорій також присвятили проблематиці політичної ідентичності чимало ґрунтовних праць. Серед них – В. Андрусів, В. Даренська, М. Кармазіна, М. Козловець, А. Колодій, Н. Мельник, Г. Мінєнков, Л. Нагорна, Н. Пашина, Н. Пелагеша, О. Попова, І. Семененко, Н. Федотова та ін., в яких досліджувались різні аспекти політичної та колективних ідентичностей. Слушним є висновок Л. Нагорної про «ефект революціоніруючого чинника» [4, с. 33], який мав феномен ідентичності у формуванні наукового, політичного та публіцистичного дискурсів в Україні і загалом на посткомуністичному просторі. Однак через багатозначність, множинність інтерпретацій, зумовленість історичним і соціально-політичним контекстом, політична ідентичність та її виміри залишаються в ситуації «рефлексивної реальності» актуальним предметом дослідження, особливо з огляду на теоретичний плюралізм, який характеризує постнеокласичну науку і впливає на пояснювальний потенціал поняття.

Отже, **мета статті** – з'ясувати сутність та структурні виміри політичної ідентичності сучасних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «ідентичність» набула поширення в дискурсі соціальних наук у 60–70-х рр. минулого сторіччя завдяки термінологічному оформленню в працях Е. Еріксона, А. Строса, І. Гоффмана, П. Бергера. Поняття ідентифікація з'являється раніше – в працях З. Фрейда й у психологічних дослідженнях електоральної поведінки, партійних преференцій американських вчених (А. Зігфрід, П. Лазерсфельд, Б. Берельсон, Г. Года). Поняття «ідентичність» стало «наступником» понять «тотожність», «самосвідомість», «самість», «характер», «Я», «автентичність», які з часів античності поступово сформувалися у філософському дискурсі

сі, але актуалізувалися на рівні наукових рефлексій і на рівні соціальних практик лише у період Модерну. Поняття «ідентичність» символізувало подолання в соціальних науках універсалістських і субстанціоналістських підходів, характерних для дискурсу тотожності, акцентувало на зовнішніх чинниках ідентифікації, соціальній обумовленості ідентичності індивіда (загалом суб'єкта), його потреб і відчуватизв'язок з групою (спільнотою) на основі спільних атрибутів. Ф. Глісон у статті «Ідентифікуючи ідентичність» вказує, що «слово «ідентичність» було ідеально пристосовано для обговорення відносин між індивідом і суспільством». Воно відображало «новий вид концептуального зв'язку між цими двома сторонами, оскільки одночасно враховувало і окрему особистість, і сукупність соціальних і культурних особливостей, що наділяли різні групи унікальністю» [15, с. 926]. Термінологічне оформлення поняття «ідентичність» – відповідь на виклики суспільного буття періоду пізнього Модерну, коли стало «набагато складніше встановити, хто ми такі, прийнятним чином підтримувати власну ідентичність в процесі нашого життя та добиватися її визнання іншими» [13, с. 194].

Етимологічно поняття «ідентичність» пов'язують із двома латинськими словами *idem* – той самий та *ipse* – сам. Вони, за словами П. Рікера, зумовили «семантичну двозначність, яка загрожує поняттю ідентичність». Перше *idem* і похідне від нього *identitas* – з лат. «тотожність» – вказує на подібність суб'єкта з кимось або чимось і «містить у собі певну форму незмінності у часі». У другому значенні (*ipse*) поняття ідентичність пов'язане з поняттям «самості» (*ipseite*, англ. – *self*) – індивід тотожний самому собі. Ідентичності в розумінні «самості» відповідають зміни, протилежності виступає поняття «Інший» [6, с. 19]. «Самість» відображає індивідуальність й відмінність в ідентичності.

Отже, в етимології поняття ідентичність закладена дихотомія постійності (усталеності) та змінності феномену. А. Мелуччі також підкреслює, що поняття «ідентичність» «семантично невіддільне від ідеї незмінності», тобто прагнення суб'єкта зберегти унікальні ознаки, що «певною мірою може заважати процесуальному аналізу» ідентичності [17, с. 72], нерелевантно передавати мінливий характер феномену (К. Помян). Загалом кількість критичних інтерпретацій поняття «ідентичність» як категорії аналізу аж до його заперечення щораз збільшується. Хоча одночасно автори підкреслюють зростаючий вплив цього феномену на розвиток сучасних суспільств і держав, а отже, зрозумілим є постійне зацікавлення ним учених. Нам близька позиція представників течії «соціології наукового знання» (*sociology of scientific knowledge*), що методологічно ґрунтувалась на пізнавальних принципах соціального конструктивізму. Аналізуючи характер пізнання та його результати, вони довели, що знання є результатом соціального конструювання їх науковою спільнотою з використанням наявних культурних та інтелектуальних ресурсів, тобто є наслідком соціального консенсусу вчених та впливу домінуючих ідей та теорій (М. Малкей, Д. Блур, К. Кнорр-Цетіна та ін.). Із цього погляду поняття «ідентичність» є результатом такого консенсу-

су і релевантним певному соціально-культурному цивілізаційному контексту.

У літературі існує величезна кількість визначень, яка постійно зростає в геометричній прогресії – від коротких, метафоричних – до складних, інтегрованих, автори яких намагаються охопити якомога більше аспектів та вимірів цього суперечливого прояву людського і суспільного буття. Наприклад, автор терміну, Е. Еріксон, описуючи ідентичність суб'єкта (передовсім індивіда), акцентував на «відчутті тотожності самому собі і неперервності свого існування в часі і просторі, на усвідомленні того факту, що твої тотожність і неперервність визнаються оточуючими» [11, с. 58–59]. Він вирізняв три основні аспекти аналізу ідентичності: почуття ідентичності; процес формування ідентичності; результат формування ідентичності – її конфігурація. М. Гібернау коротко визначила ідентичність «чуттям спільноти» [2, с. 38]. Для М. Кастельса «ідентичність є процесом, самоусвідомлення суб'єктом себе і осмислення ціннісних орієнтирів своєї діяльності на основі певного культурного підходу або групи підходів, що виключає необхідність широкого звертання до інших соціальних структур» [14, с. 6]. Подібно визначив ідентичність С. Гантінгтон – «самосвідомістю індивіда або групи», «продуктом самоідентифікації, розумінням того, що ви або я володіємо особливими якостями, що відрізняють мене від вас і нас від них». Вона «визначає поведінку людини» [8, с. 50] – додамо, що колективну також. Учений вирізняв п'ять «ключових моментів» ідентичності: 1) ідентичністю володіють індивіди і групи. Причому індивіди набувають ідентичності і можуть її змінювати лише в групах. Групова ідентичність менш гнучка, оскільки засновується на наперед визначених параметрах; 2) ідентичності сконструйовані; 3) індивіди і групи володіють множинними ідентичностями; вони можуть доповнювати одна одну або ж конфліктувати; 4) ідентичності визначаються «самістю», вони є результатом взаємодії конкретного індивіда або групи з іншими людьми або групами; 5) значимість альтернативних ідентичностей і для індивідів, і для групи є ситуаційною [8, с. 50–54].

Р. Брубейкер та Ф. Купер, попри критичне ставлення до самого терміну, також виокремили щонайменше основних п'ять його значень: 1) фундамент соціальної чи політичної активності, яка регулюється індивідуальним саморозумінням, а не особистим інтересом; 2) специфічне колективне явище, що передбачає фундаментальну і послідовну тотожність (*sameness*) між членами однієї групи або категорії. Така тотожність може сприйматися об'єктивно (як тотожність об'єктивних характеристик) або суб'єктивно (як усвідомлену через досвід). Вони виявляють себе в солідарності, подібних схильностях чи самосвідомості, або (і) ж колективних діях; 3) ядро індивідуального чи колективного «я» (*self*), або як основний стан соціального організму, воно вказує на щось «глибинне, ґрунтовне, значуще або імперативне, що відрізняє його від випадкових та релятивних аспектів та атрибутів самосвідомості і сприймається як цінне, що необхідно підтримувати та зберігати; 4) продукт зумовлений соціальною та політичною активністю, що підкреслює процесуальний, інтерактивний характер

вироблення солідарності і колективного саморозуміння; 5) випадковий продукт багатьох конкуруючих дискурсів, що підкреслює нестабільну, багатогранну і розрізнену природу «я» [1, с. 73–76].

Отже, ідентичність може інтерпретуватися і почуттям, і самооцінкою, і сукупністю знань суб'єкта про себе, і відношенням, і структурою ролей, і поведінковою мотивацією, і репрезентацію суб'єкта через дискурсивні практики і т.п., що дає змогу розглядати її складним багатовимірним інтегративним феноменом. Одним зі способів впорядкування багатозначності в аксіологічному сенсі є вирізнення основних вимірів політичної ідентичності. Коротко з'ясуємо особливості аполітичної ідентичності.

Політична ідентичність, яка є різновидом соціальної, формується політичними практиками і процесами взаємодії суб'єктів з політичними інститутами. Політологічні дослідження акцентують увагу на рівнях ідентичності, які визначають або групові інтереси та дії, або тенденції і стратегії розвитку політичної спільноти, тобто на колективних ідентичностях. Перефразовуючи Ш. Муффа, вкажемо, що колективні ідентичності завжди суть ідентичності політичні [3, с. 60]. Вони постають надіндивідуальними, основними властивостями яких є згуртованість і солідарність групи (спільноти), сформовані на основі позаособистісних ознак, цінностей та інтерсуб'єктивних практик. У цьому сенсі колективні (групові) ідентичності є контекстом формування індивідуальної самості через інтерналізацію й соціалізацію спільних смислів, цінностей і спільних (часто інституціоналізованих) рольових і поведінкових моделей. На цьому рівні встановлюються емоційні зв'язки індивіда з усталеними в суспільстві політичними та соціальними інститутами. У такому сенсі колективна ідентичність як сукупність спільних уявлень про колективне «Я» (чи «Ми») формує узгоджену, солідарну позицію та мотивацію індивідуальної й групової поведінки й діяльності з реалізації стратегії загальносуспільного розвитку, національних інтересів. Для прикладу, С. Гантінгтон стверджував, що «національні інтереси виростають з національної ідентичності» [8, с. 31].

Для з'ясування особливості/відмінності колективних ідентичностей від індивідуальних звернемося до праці норвезького вченого І. Нойманна. По-перше, колективні функціонують «на рівні соціальному», тоді як індивідуальні залишаються «питанням емоцій»; у цьому сенсі колективні ідентичності «уявляються» (Б. Андерсон); по-друге, колективні ідентичності конструюються не лише «уявлюваним матеріалом», який визначається внутрішнім й історичним розвитком спільноти, але й зовнішніми складовими, або ж «Іншими». Під «Іншими» розуміють спільноти, які характеризуються відмінними способом життя, мовою, культурою, цінностями, політичними інтересами й цілями. Тому колективні ідентичності існують завдяки «певним маркерам» (ознакам), котрі відділяють одні спільноти від інших – колективне Я від Інших. Індивідуальні ідентичності спрямовані більше на інтеграцію людини в групу, спільноту через порівняння та сприйняття (чи несприйняття) маркерів колективної ідентичності. І по-третє: колективні ідентичності є мотиваціями суб'єктів і передумовами до дії, зокре-

ма колективної діяльності, вони структурують соціальний та політичний простір [5, с. 14–15].

Узагальнюючи, доповнимо, що політичні, колективні ідентичності є складними інтегративними феноменами, вони більшою мірою (аніж індивідуальні) гетерогенні, незалежні від того, поділяє чи не поділяє свою приналежність і лояльність спільноти кожен її член окремо. Безвідносно до відентифікації окремих індивідів вона здатна нав'язувати реальність, відповідну змісту її когнітивних елементів – через формування картину світу, символічної та ціннісної систем, впливати на соціально-політичну реальність, навіть, попри наміри відмовитись чи трансформувати їх.

Аналіз теоретичних інтерпретацій, а також історичного контексту розвитку політичної ідентичності як явища та поняття дає змогу визначити її фундаментальні виміри. Серед них передовсім визначимо унікальність та континуальність. Унікальність, у широкому розумінні, американський вчений Р. Баумайстер розглядає як відмінність буття від інших, усвідомлення неповторної своєрідності, автентичності свого «Я», своєї самості [12, с. 18–19], тобто унікальність визначається сукупністю характеристик, які відрізняють суб'єкт від іншого і дозволяють ідентифікувати його. Іншою стороною цього виміру ідентичності є процес формування, усвідомлення і збереження ознак (маркерів) подібності на протязі певного часу. Він розгортається між прагненням унікальності і необхідністю бути подібним, солідаризуватися з певною групою, що може нівелювати відмінність суб'єкта.

Континуальність визначається Р. Баумайстером єдністю і цілісністю буття суб'єкта у часі і забезпечує неперервність динамічного процесу його самовизначення в умовах внутрішніх та зовнішніх змін [12, с. 18], адже «не тільки властивості, риси явища, а й його закони диктуються часом» [9, с. 266]. Н. Еліас вважає, що континуальність процесу розвитку ідентичності «вплетена» у континуальність пам'яті [10, с. 259–260]. На нашу думку, безперервність пам'яті індивіда чи історичної пам'яті народу, а також свідомості/самосвідомості впорядковує і «зв'язує» зміни, які, хоча й загрожують ідентичності суб'єкта, але не руйнують її.

Отже, ідентичність відображає процес збереження ознак подібності та відмінності суб'єкта відносно усталеними протягом певного часу. Вона встановлюється як результат двох процесів – об'єднання (інтеграції, залучення) і розрізнення.

Ще одним виміром ідентичності є контекстуальність – обумовленість соціально-політичним та історичним (часовим) контекстом. «При дослідженні реальних явищ доводиться стикатися з тим, що їх зміни залежать від ряду значущих станів навколишнього середовища – контексту, в якому вони знаходяться» [7, с. 112]. Контекст у такому сенсі виступає середовищем формування ідентичності й чинником її змін і трансформацій. Іншими словами, потенціал колективної ідентичності визначається контекстом суспільства та цивілізації, в межах якого формуються і функціонують основні смисли, норми і цінності, навколо яких суспільство організоване; вони окреслюють символічні межі ідентичності. Це означає також, що вибір моделі (чи моделей) ідентичності не може бути вільним чи апіорним (і на

індивідуальному, і на колективному рівнях), оскільки він здійснюється в певному контексті (політичному, соціокультурному, історичному, цивілізаційному), який формує не лише можливі альтернативи, а й задає набір соціальних і політичних практик, які конституують і конструюють ідентичність. Кожний історичний період «передбачає обмежений набір соціально значимих моделей, які можна успішно поєднувати в процесі ідентифікації» [11, с. 63].

Контекстуальність зумовлює ситуаційність та процесуальність ідентичності, відтак вона постає скоріше процесом, аніж станом. Підкреслимо, що розвиток дискурсу ідентичності, її теоретичні інтерпретації також контекстуальні і зумовлені еволюцією філософських ідей та політичних цінностей.

Динамічність як вимір колективної ідентичності зумовлений контекстом. Вона виявляється в поетапному розвитку ідентичності, її трансформації під впливом внутрішніх та зовнішніх умов, можливих кризисів ідентичності. У цьому сенсі розвиток ідентичності відбувається в континуумі внутрішнього і зовнішнього як джерел її обумовленості та розвитку. Внутрішні (або інтерналістські) виміри ідентичності зосереджені на внутрішніх чинниках розвитку явища і виявляються в процесах саморозуміння, самосвідомості, самоописування і, в кінцевому результаті, самоідентифікації на основі рефлексивної оцінки об'єктивних або усталених у часі ознак (наприклад, територія, мова, етнічна культура, історична пам'ять, символи, громадянство для національної ідентичності). Зовнішні (або екстерналістські) виміри колективної ідентичності знаходять відображення в усвідомленні і розумінні суб'єктом себе через реакцію на виклики зовнішнього середовища (наприклад, регіонального чи міжнародного для держави-нації) та сприйнятті і взаємодії з Іншими – значимими Іншими, Чужими, Ворогами. Інший також окреслює межу ідентичності, простір за межею – це простір Іншого.

Визначені виміри формують референтність ідентичності – її набуття в процесі комунікації, відносин зі значимими (або референтними) групами чи спільнотами. У цьому сенсі в дослідженні ідентичності важливо знайти баланс між вивченням атрибутивних і реляційних, інтерсуб'єктивних чинників її становлення і розвитку. Колективна ідентичність завжди є більше відносинами, аніж станом чи ознаками. Вона, як ми вже підкресливали, є динамічною, а на сучасному етапі – плинною (термін З. Баумана). Формування та конструювання колективної ідентичності формується/конструюється в просторі відносин з Іншими, в процесі яких відбувається репрезентація й інтерпретація сутнісних ознак колективного суб'єкта (маркерів його самості), а також їхня адаптація до змін у середовищі – соціально-політичного, міжнародного, цивілізаційного.

Конститутивним виміром політичної ідентичності (як і будь-якої іншої), що забезпечує її цілісність і запобігає кризам ідентичності, є структурний. Зазвичай вирізняють три основні структурні елементи ідентичності. По-перше, когнітивний елемент – набір об'єктивних рис, ознак (маркерів), з якими себе ототожнює суб'єкт і які формують образ колективного «Я». Це змістовне наповнення колективної іден-

тичності, наприклад, для неаціональної ідентичності – знання і уявлення про свою націю, критерії етнічної і національної диференціації та ідентифікації. По-друге, афективний (або афективно-ціннісний) елемент – емоційне ставлення до ідентифікаційних маркерів (когнітивних елементів), їхня репрезентація та інтерпретація у відносинах зі значимими Іншими. Для національної ідентичності – це комплекс почуттів, викликаних фактом приналежності до певної нації, самооцінка суб'єкта в континуумі від позитивних почуттів (гордість, гідність, самоповага, радість, відданість) до негативних (образ, сорому, вини, приниження). Третій елемент – мотиваційно-поведінковий – знаходить відображення в конкретних діях суб'єкта, детермінованих образом «Я» (когнітивною підсистемою) та своєю самооцінкою. Ці структурні елементи необхідно, на нашу думку, доповнити дискурсивним, оскільки на сучасному етапі він є невід'ємним інструментом конструювання, репрезентації та інтерпретації когнітивних, афективних та поведінкових структур. Визначені елементи є взаємозалежними і взаємодоповнюючими, формують та інтегрують політичні, колективні ідентичності.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу вирізнити три фундаментальні виміри ідентичності: унікальність (відмінність), континуальність та контекстуальність, які формувались та історично виявляли себе різною мірою в різні періоди. Вони задають інші виміри політичних ідентичностей – інтерсуб'єктність, гетерогенність, референтність, динамічність, процесуальність, взаємозалежність елементів. Їхнє розуміння і вирізнення операціоналізує поняття «ідентичності», локалізоване в конкретно-історичному часі.

Література

1. Брубейкер Р. За пределами «ідентичности» // Р. Брубейкер, Ф. Купер // *Ab imperio*. – 2002. – № 3. – С. 61–115.
2. Гібернау М. Ідентичність націй / Монсеррат Гібернау. – К. : Темпора, 2012. – 304 с.
3. Муфф Ш. Демократія в многополярном мире // Шанталь Муфф // *Прогнозис*. – 2009. – № 2(18). – С. 59–71.
4. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
5. Нойманн И. Использование «Другого»: образы Востока в формировании европейских идентичностей / И. Нойманн ; пер. с англ. В. Литвинова, И. Пильщикова. – М. : Новое издательство, 2004. – 336 с.
6. Рикер П. Повествовательная идентичность / П. Рикер // *Герменевтика. Этика. Политика* : Моск. лекции и интервью. – М. : КАМІ, 1995. – С. 19–38.
7. Федотова Н.Н. Изучение идентичности и контексты ее формирования / Н.Н. Федотова. – М. : Культурная революция, 2012. – 200 с.
8. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; Пер. с англ. А. Башкирова. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
9. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; [пер. с англ.]; под. ред. В.А. Ядова. – М. : Аспект-пресс, 1996. – 416 с.
10. Элиас Н. Общество индивидов / Н. Элиас ; пер. с нем. – М. : Практикс, 2001. – 336 с.

11. Эриксон Э. Идентичность, юность, кризис / Эрик-сон Э. ; пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. Толстых А.В. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

12. Baumeister R. Identity. Cultural Change and Struggle for Self / R. Baumeister. – New York : Oxford University Press, 1986. – 292 p.

13. Calhoun C. Critical Social Theory : Culture, History, and Challenge of Difference / C. Calhoun. – Oxford : Wiley-Blackwell, 1995. – 356 p.

14. Castells M. The power of identity / M. Castells. – Malden MA : Blackwell, 2004. – 537 p.

15. Gleason P. Identifying Identity: A Semantic History / P. Gleason // The Journal of American History. – Vol. 69. – No. 4. – 1983. – P. 910–931.

16. Mackenzie W.J. Political Identity / W.J. Mackenzie. – Harmondsworth: Manchester University Press, 1978. – 185 p.

17. Melucci A. Challenging Codes : Collective Action in the Information Age / A. Melucci. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 441 с.

Анотація

Угрин Л. Я. Сутність та основні виміри політичної ідентичності: теоретичний аналіз. – Стаття.

З'ясовано основні виміри поняття «політична ідентичність» як категорії аналізу, що характеризується багатозначністю інтерпретацій, плюралізмом методологічних підходів, відсутністю чітких предметних меж застосування як аналітичного інструменту. Наслідком є розмивання змісту феномену політичної ідентичності. Запропоновано одним зі способів впорядкування багатозначності вирішення вимірів політичної ідентичності. Серед основних визначено – унікальність, континуальність, контекстуальність, інтерсуб'єктивність, гетерогенність, референтність, динамічність, процесуальність, взаємозалежність елементів. Вони задають певний континуум, або дихотомію формування і функціонування колективних політичних ідентичностей.

Ключові слова: політична ідентичність, колективна ідентичність, унікальність, континуальність, контекстуальність.

Аннотация

Угрин Л. Я. Сущность и основные измерения политической идентичности: теоретический анализ. – Статья.

Выяснены основные измерения понятия «политическая идентичность» как категории анализа, которая характеризуется многозначностью интерпретаций, плюрализмом методологических подходов, отсутствием четких предметных границ применения как аналитического инструмента. Следствием этого является размывание содержания феномена политической идентичности. Предложено, как один из способов упорядочения многозначности, выделение измерений политической идентичности. Среди основных – уникальность, континуальность, контекстуальность, интерсубъективность, гетерогенность, референтность, динамичность, процессуальность, взаимозависимость элементов. Они задают определенный континуум, или дихотомию формирования и функционирования коллективных политических идентичностей.

Ключевые слова: политическая идентичность, коллективная идентичность, уникальность, континуальность, контекстуальность.

Summary

Uhrin L. Y. The essence and main dimensions of political identity: a theoretical analysis. – Article.

The study examines the main dimensions of «political identity» concept as a category of analysis characterized by ambiguity of interpretations, pluralism of methodological approaches and lack of clear subject boundaries of its use as an analytical tool. As a result the content of political identity phenomenon is blurred. The author offers using one of the ways to regulate the ambiguity in distinction of political identity dimensions. The main ones include uniqueness, continuity, contextuality, intersubjectivity, heterogeneity, reference, dynamism, processuality and interdependence of elements. They set a certain continuum or dichotomy of collective political identities formation and functioning.

Key words: political identity, collective identity, uniqueness, continuity, contextuality.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 324(52)(045)

Т. М. Іванець
аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету

ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНІЙ ЯПОНІЇ

Постановка проблеми. Партийна система будь-якої країни залежить від діючої виборчої системи. Вибори – це складний процес, який включає багато складових частин, що створюють ту основу, на якій тримається партійна система. В Японії на сучасному етапі активізувалися процеси трансформації в партійній системі, які знаходять своє відображення й у виборчому процесі. Саме тому дослідження останнього зможе допомогти нам сформуванню більш повне та об'єктивне уявлення про особливості сучасної партійної системи Японії.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням сучасної партійної системи Японії займаються такі дослідники, як О. Сенаторов, Д. Стрельцов, І. Цветова, Б. Ісаєв. Серед японських вчених, які досліджують питання, пов'язані з партіями, партійною та політичною системами, можна виділити Х. Мураками, Дз. Като, К. Садафумі, К. Кавамару. Попри значущість праць зазначених авторів, вплив особливостей виборчого процесу на формування партійної системи ще не був предметом окремого дослідження.

Метою статті було проаналізувати особливості виборчого процесу в Японії в контексті їх взаємозалежності з партійною системою та процесами, які в ній відбуваються.

Виклад основного матеріалу. Парламентські вибори в Японії мають свої нюанси, які були закладені історично. У 1889 році приймається Закон про вибори, який встановлює в країні виборчу систему «малих округів». Внаслідок реформи 1900 року паралельно з «малими» вводяться «великі округи», однак у 1919 році майже повністю повертається система «малих округів». Врешті-решт, врахувавши всі недоліки «малих» та «великих» округів, у 1925 році встановлюється виборча система на принципах «середніх округів», яка з невеликою перервою (в 1946 році була спроба повернутися до «великих округів», однак вже в 1947 році від неї відмовилися) функціонувала до 1994 року, коли була проведена політична реформа та внесені поправки до Закону про вибори [1, с. 131]. Із цього часу в Японії була встановлена комбінована виборча система, причому депутатів до Палати Представників та до Палати Радників обирають по-різному та на різний термін.

До Палати Представників 295 депутатів обираються за одномандатними округами, а 180 депутатів – в округах пропорційного представництва за партійними списками. Термін повноважень депутатів нижньої палати парламенту становить чотири роки [5, с. 4].

Кількість одномандатних округів співпадає з кількістю депутатів, які за ними обираються – 295 (до 2014 року їх кількість дорівнювала 300). Кандидатів у малих округах можуть висувати не тільки партії – можуть висуватися і позапартійні кандидати. Встановлення одномандатних округів відмінило практику висування декількох кандидатів від однієї партії в одному окрузі, яка раніше активно використовувалася

Ліберально-Демократичною партією Японії (ЛДПЯ), бо, зважаючи на те, що переможець в окрузі може бути тільки один, конкуренція між членами однієї партії не має сенсу. Також це робило малі округи вигідними саме великим партіям із більшою популярністю, бо в нових умовах друге місце – це вже поразка [13].

Одномандатні округи породили таке явище, як «втрачені голоси». Зважаючи на те, що перемогу здобував лише один кандидат від округу, волевиявлення громадян, які голосували за іншого кандидата, залишалися неврахованими. Так, наприклад, на виборах до Палати Представників 2012 року майбутній прем'єр-міністр від ЛДПЯ Сіндзо Абе отримав перемогу та депутатський мандат від четвертого округу префектури Ямагучі, набравши 78,2% голосів. Тобто 21,8% голосів виборців префектури, відданих за інших кандидатів, залишилися не врахованими. Та зазвичай показник загублених голосів за малими округами є ще вищим. Так, у 2014 році на виборах до Палати Представників у першому окрузі префектури Гунма переміг Генічіро Сага з результатом підтримки 33% голосів виборців, тобто неврахованими залишилися 67% голосів [6].

Округів пропорційного представництва всього одинадцять, і вони мають різну кількість мандатів у нижній палаті парламенту [5, с. 11]. У таких округах кандидати висувуються за партійними списками виключно політичними партіями. Причому згідно із Законом про вибори до партій відносяться лише ті політичні організації, які мають не менше 5 депутатів у парламенті або набрали 2% голосів на останніх загальнонаціональних виборах [10]. В округах пропорційного представництва депутатські мандати розподіляються за встановленим списком у відповідності до відсотку голосів, який набрала партія. Враховуючи той факт, що не забороняється висувати одного й того самого кандидата як в одномандатному окрузі, так і в окрузі пропорційного представництва, досить поширеним, особливо для великих партій, є явище, коли кандидат, програвши у своєму окрузі, проходить до парламенту за партійними списками. Такі кандидати отримали назву в японській пресі депутати-зомбі (ゾンビ議員 зомбі гіін) [11].

Подібна ситуація на виборах до Палати Представників 2012 року торкнулася Банрі Каїеда (на той час голова Демократичної партії Японії), який програв Мікі Ямада (ЛДПЯ), набравши 28,9% голосів проти 29,3% голосів, та був реанімований за результатами голосування в окрузі пропорційного представництва та в результаті очолив Демократичну партію Японії. Колишній прем'єр-міністр від демократів Наото Кан на цих же виборах програв Мачітада Цучія з ЛДПЯ з результатом 28,3% голосів проти 32,2% голосів, однак також пройшов до парламенту за партійним списком [9].

Під час виборів до Палати Представників 2014 року кількість кандидатів, які програли за своїми округами, але пройшли до парламенту за партійними списками, дорівнює 121 особу. Тобто 67% мандатів, які були отримані за результатами виборів в округах пропорційного представництва, були отримані кандидатами, які програли в своїх мажоритарних округах. У результаті цього явища окремі малі округи мають декілька своїх представників у парламенті – переможця за кількістю голосів та переможеного, який потрапив до парламенту за партійними списками [8].

Верхня палата японського парламенту, або Палата Радників включає 242 депутати, термін повноважень цієї палати – 6 років, однак половину депутатів переобирають кожні три роки. 146 депутатів обираються в округах, які співпадають з 47 префектурами, 96 депутатів обираються за пропорційними списками в загальнонаціональному окрузі. Тобто кожні три роки переобирається 73 депутати за префектурними округами та 48 за партійними списками [5, с. 4].

Префектурні округи мають різну кількість представників – ця цифра коливається від 1 до 5 депутатських мандатів у залежності від густоти населення. 32 префектурних округи являються одномандатними. Однак це не вирішує проблему рівнозначної представленості регіонів у верхній палаті парламенту, враховуючи велику різницю в заселеності префектур. Кількість населення, яке представляє депутат від щільно заселеної префектури, може в п'ять-шість раз перевищувати кількість населення, інтереси якого представляє депутат із малозаселеної префектури [3].

Особливістю балотування до Палати Радників є той факт, що, на відміну від виборів до Палати Представників, один і той же кандидат не може бути висунутий як кандидат від префектурного округу, так і як кандидат за партійними списками. Тобто вибори до Палати Представників виключають поширену під час виборів до нижньої палати парламенту реанімацію переможеного кандидата [5, с. 7]. Палата Представників може бути розпущена рішенням Кабінету Міністрів. Палата Радників розпуску не підлягає, хоча в умовах розпуску нижньої палати парламенту сесії верхньої зазвичай не проводяться [5, с. 4].

З періоду прийняття нової Конституції Японії в 1947 році вибори до Палати Представників проводилися 25 разів, і лише один раз у зв'язку зі спливанням терміну депутатських повноважень. Усі інші рази вибори були призначені у зв'язку з розпуском парламенту. Практика дострокового розпуску парламенту в Японії стала своєрідною традицією. Вона використовується як для закріплення позицій правлячої сили, так і в умовах падіння рейтингу уряду, разом із розпуском Кабінету Міністрів, як спосіб виходу з політичної кризи [2].

В останні десятиліття існує тенденція до зменшення рівня явки виборців. Зокрема, явка виборців на вибори до Палати Радників у 1989 році була на рівні 65,3%, у 1998 році складала 58,8%, а протягом першого десятиліття 2000-х коливалася в межах 57-58%. Неefективність діяльності Демократичної партії призвела до подальшого зневірення населення в політиці, та на виборах 2013 року явка виборців не склала навіть 52% [7].

Існує різниця в явці виборців в залежності від їх вікової групи. Так, під час виборів до Палати Радників з 1998 року до 2010 року явка виборців серед 20-річних коливається в межах 33-36%, 30-річних близько 50%, 40-річних в межах 60%, 50-річних – 66-69%, 60-річних – 74-76%, 70-річних – 63-65%. Тобто рівень участі у виборах зростає в старших вікових групах. У 2013 та 2016 році рівень падіння явки виборців склав 6-8% для груп від 40 до 70 років. Менше падіння було відзначено серед молодих виборців: 5% у 30-річних і 3% у 20-річних. Це можна обумовити тим, що ці групи і раніше були найменш політично мотивованими. Тому і розчарування їх торкнулося не так сильно [7].

На виборах до Палати Представників рівень явки виборців у 1990 році склав 73,3%, у 2000 році ця цифра зменшилася до 62,5%. Щодо вікового поділу, то серед 20-річних явка на вибори 2000 та 2003 року коливається в межах 35-38%, для 30-річних дорівнює близько 50%, 40-річних – 60%, 50-річних – 70%, 60-річних – близько 80%, 70-річних – в межах 70% [12].

Зростання явки виборців майже до 70% спостерігається у 2005 році та у 2009 році. Перші із цих виборів співпадають з перебуванням при владі Дз. Коїдзумі, другі – зі зростанням популярності Демократичної партії. Спостерігається зростання явки виборців на 8-10% у вікових групах з 40 до 60 років, серед 20 та 30 річних явка на вибори зросла майже на 14%. Тобто активізується молоде покоління, яке побачило реальний шанс на реалізацію реформ в країні спочатку в кабінеті Дз. Коїдзумі, а після терміну його правління – в опозиційній Демократичній партії, яка протиставляла себе консервативній ЛДПЯ як молода сила, яка буде працювати для майбутнього країни [12].

Однак демократи при владі не змогли ефективно реалізувати свою політику, і це стало новим розчаруванням. Вже у 2012 році на виборах до Палати Представників явка виборців знизилася майже на 10%. У 2014 році ситуація виявилася ще гіршою – явка виборців ледь перевищувала 50% і була найнижчою за весь повоєнний період. У вікових групах від 40 до 70 років явка виборців зменшилася на 10%, серед 20-річних та 30-річних явка на вибори впала майже на 20% [12]. Тобто вибори як до Палати Представників, так і до Палати Радників характеризуються постійним падінням рівня явки виборців, що свідчить про розчарування громадян, особливо молоді, у політиці.

Останні вибори до Палати представників відбулися 14 грудня 2014 року, після того як С. Абе в умовах негативних показників економічного росту та скорочення ВВП оголосив про відстрочку на 18 місяців підняття споживчого податку та 21 листопада розпустив нижню палату парламенту. Ці вибори мали виступити індикатором довіри та підтримки народу до економічної стратегії ЛДПЯ, а також закріпити позицію ЛДПЯ в нижній палаті. Опитування, проведені газетами Йоміурі та Ніккей, пророкували ЛДПЯ близько 300 місць у Палаті Представників. Якби ЛДПЯ вдалося взяти 315 депутатських мандатів, то це дало б їй змогу одноосібно, без партнера за коаліцією, приймати рішення [4].

На виборах до Палати Представників 2014 року вперше обиралися не 480, а 475 депутатів — у червні 2013 року було прийнято рішення скоротити кількість одномандатних виборчих округів з трьох до двох у п'я-

ти наступних префектурах: Яманасі, Фукуї, Токусіма, Коті, Сага [14].

Явка виборців у 2014 році була найнижчою за післявоєнний період – 52,66%, люди не розуміли, навіщо взагалі були оголошені дострокові вибори. Усього проголосувало 53,3 мільйони виборців [12; 6]. ЛДПЯ отримала 33% голосів – на 5,5% більше ніж на попередніх виборах; ДПЯ 18,3% голосів – більше на 2,3%; Нова Комейто – 13,7% голосів, плюс 2%; Комуністична партія – 11,4% голосів, зростання склало 5%. Підтримка Соціал-демократичної партії традиційно залишилася на рівні 2,4% [6].

Паралельно з укріпленням підтримки основних партій новостворені опозиційні сили, які заявили про себе у 2009 та 2012 роках, втрачають позиції. «Ваша партія» (Партія всіх) розпалася перед виборами та не брала у них участь, у Партії реставрації Японії, яка була переформована в Партію інновацій, знизився рівень підтримки з 20,4% голосів виборців у 2012 році до 15,7% голосів виборців у 2014 році (тобто була втрачена прихильність майже 4 мільйонів громадян) [6]. Це зумовлено чисельними політичними кризами в новостворених політичних силах: постійні трансформації, роз'єднання та об'єднання не викликали у виборців відчуття довіри до цих партій.

У пропорційних округах ЛДПЯ збільшила свою підтримку з 28,1% голосів у 2012 році до 33,2% голосів у 2014 році та отримала 68 місць у парламенті. Збільшився рівень підтримки ДПЯ – 18,4% голосів (35 місць), Нової Комейто – 13,7% голосів (26 місць), Комуністичної партії – 11,4% голосів (20 місць). Партія інновацій отримала 15,6% голосів та 30 місць, що на 10 менше, ніж на колишніх виборах. Соціал-Демократична партія традиційно отримала 2,5% голосів та своє 1 місце [6].

Найвища підтримка ЛДПЯ була на півдні – округ Тюгоку 38,2%, Сікоку – 36,9%, а найнижча – на півночі та в центрі: Хоккайдо – 29,8%, Кінкі – 28,9%. Традиційно розподілилися симпатії і відносно ДПЯ – найвища підтримка в округах Токай – 23,1%, Тохоку – 22,5% та рекордно високі показники в північному окрузі Хоккайдо – 27,6%. Найменша підтримка у Кінкі – 12,4%, Кюсю – 16,2%. У Партії інновацій зменшилася підтримка на 5% у її ключовому окрузі Кінкі – вона отримала 26,1% (хоча цей показник все рівно був найвищим за всіма округами). Найнижчий показник, як і на попередніх виборах, був на півночі – округ Хоккайдо 9,9% голосів. Комуністична партія, для якої ці вибори були дуже вдалими, найбільшу кількість голосів отримала в окрузі Токіо – 15,4% голосів, Кінкі – 12,8% голосів. Найнижча підтримка була в південному окрузі Кюсю – 9,1% [6].

В одномандатних округах ЛДПЯ навпаки втратила депутатські мандати: 223 мандати у 2014 році проти 237 мандатів у 2012 році. Така ж ситуація склалася в наступниці Партії реформації Японії – Партії інновацій. Вона втратила 3 місця і отримала 11 місць. ДПЯ покращила свій результат в одномандатних округах, отримавши 38 проти 27 місць у 2012 році. Нова Комейто зберегла свої 9 місць, Комуністична партія та Соціал-демократична отримали по 1 місцю, Партія життя та Партія нових поколінь отримали по 2 місця [6].

Таким чином, за результатами виборів до Палати Представників 2014 року, коаліція ЛДПЯ-Нова Комейто в нижній палаті японського парламенту збільшила

кількість своїх депутатських мандатів лише на 1, причому за рахунок Нової Комейто, тобто досягти одноосібного верховенства, до якого прагнула ЛДПЯ, їй так і не вдалося. Збільшили своє представництво основні опоненти ЛДПЯ – Демократична партія та Комуністична партія, що свідчить про певне зростання в суспільстві невдоволення політикою С. Абе. Однак ЛДПЯ все ж таки зберігає міцні позиції, про що свідчить той факт, що провладна коаліція має дві третини в парламенті.

Чергові вибори до Палати Радників, які пройшли 10 липня 2016 року, мали декілька своїх особливостей. По-перше, вступила в силу поправка до Закону про вибори, яка зменшила вік, з якого можна голосувати, до 18 років. Завдяки цьому явка виборців була збільшена на 2% у порівнянні з виборами до Палати Представників 2014 року та склала 54,7% [7]. У префектурних округах взяли участь у голосуванні 56,2 мільйони виборців, за пропорційними списками в загальнонаціональному окрузі проголосувало 53,3 мільйони [6].

Іншою особливістю цих виборів стало об'єднання опозиції, яка виступила єдиним фронтом проти ЛДПЯ та виставила одного спільного кандидата в префектурних округах. До складу об'єднаної коаліції увійшли Демократична прогресивна партія (утворилася в березні 2016 року шляхом об'єднання Демократичної партії та Партії інновацій), Партія життя, Соціал-Демократична партія та Комуністична партія. Участь Комуністичної партії в коаліції стала ще одним феноменом, принциповою рисою японських комуністів завжди була відмова від коаліційних утворень з іншими партіями. Подібна консолідація опозиції стала відповіддю агресивній політиці, що проводив С. Абе, та його спробам внести зміни до конституції та відмінити пацифістську 9 статтю, яка забороняє Японії мати власну армію. Однак це об'єднання не принесло бажаних результатів. Провладна коаліція ЛДПЯ+Нова Комейто отримали разом 49% всіх голосів за результатами голосування в префектурних округах. У загальнонаціональному окрузі за партійними списками 35,9% отримала ЛДПЯ, 21% – Демократична прогресивна партія, 13,5% – Нова Комейто, 10,7% – Комуністична партія, 9,2% – Асоціація відродження Осака, 2,7% – Соціал-Демократична партія, 1,9% – Партія життя [6].

За результатами виборів до Палати Радників 2016 року в верхній палаті японського парламенту була створена провладна коаліція ЛДПЯ+Нова Комейто – 146 депутатів, та два полюси опозиції. Перший полюс об'єднав прихильників збереження пацифістської конституції – разом вони мали 67 депутатів. Другим полюсом опозиції стали Асоціація відродження Осака, яка восени 2016 року була перейменована в Партію відродження Японії, та Партія сонця – разом 15 депутатських мандатів. Вони обидві вийшли з Партії Реставрації Японії і, не дивлячись на регіональний акцент у своїх політичних переконаннях, у багатьох позиціях наближувалися до ЛДПЯ, що створювало в майбутньому можливість формування широкої коаліції для прийняття стратегічних рішень.

Висновки. Таким чином, виборчий процес в Японії має свої особливості, які сформувалися під впливом різних факторів. По-перше, в Японії діє змішана виборча система, особливістю якої є відмінність виборів до нижньої та верхньої палати парламенту. Саме вона

породжує такі феномени японської партійної системи, як «втрачені голоси» та «депутати-зомбі».

По-друге, японському суспільству притаманне розчарування в політиці та політичних силах, свідченням чого є постійне зниження кількості громадян, які беруть участь у виборах, особливо це стосується молоді.

По-третє, криза основної політичної сили – Ліберально-Демократичної партії Японії – створює сприятливі умови для розвитку та посилення інших політичних сил, що впливає на конфігурацію партійної системи країни та призводить до розгортання в ній трансформаційних процесів, вивчення яких є одним з основних завдань наших подальших досліджень.

Література

1. Пантелеева М.В. К вопросу о становлении избирательной системы Японии / М.В. Пантелеева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-stanovlenii-izbiratelnoy-sistemy-yaponii>.

2. Роспуск палаты представителей премьер-министром Абэ Синдзо и 24-е всеобщие выборы послевоенного периода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nippon.com/ru/nipponblog/100077/>.

3. Тадано Масахито Палата советников как представитель интересов регионов: путь к паритету голосов избирателей / Тадано Масахито [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nippon.com/ru/in-depth/a04404/>.

4. Boyd J. Japan's unwanted election: Why now? / J. Boyd [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2014/12/japan-unwanted-election-why-now-201412134515583764.html>.

5. Election System in Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am/library/norelectoral%20law/chaponia.pdf>.

6. Japan legislative election [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psephos.adam-carr.net/countries/j/japan/>.

7. 18歳投票率51%とノルマ達成、次は大人が応えろ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.com/article/183096/>.

8. ゾンビ議員数121人、不条理な比率4.67倍、比例復活徹底検証 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://d.hatena.ne.jp/kibashiri/20141216/1418719601>.

9. 何度も死んで（落選して）も必ず蘇る（比例復活）ゾンビ議員問題 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://d.hatena.ne.jp/kibashiri/20141208/1418015618>.

10. 公職選挙法（昭和二十五年四月十五日法律第百号） [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.e-gov.go.jp/htldata/S25/S25HO100.html>.

11. 再選挙に怯える「ゾンビ議員」 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tokyo-sports.co.jp/nonsec/social/126356/>.

12. 国政選挙の年代別投票率の推移について [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.soumu.go.jp/senkyo/senkyo_s/news/sonota/nendaibetu/.

13. 森脇俊雅. 日本の選挙制度について [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://kwansei.repo.nii.ac.jp/?action=pages_view_main&active_action=repository_view_main_item_detail&item_id=18151&item_no=1&page_id=30&block_id=27.

14. 衆議院の議員数って480人から475人になった [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://detail.chiebukuro.yahoo.co.jp/qa/question_detail/q10112977865.

Анотація

Іванець Т. М. Особливості виборчого процесу у сучасній Японії. – Стаття.

Стаття розглядає особливості виборчого процесу в Японії та його вплив на формування та трансформацію партійної системи. Досліджуються особливості японської виборчої системи, відмінності в проведенні виборів до нижньої та верхньої палати парламенту, реформи виборчої системи на межі ХХ–ХХІ століть та їх наслідки для подальшого розвитку партійно-політичної сфери країни, основні тенденції та зміни в явці виборців в останні десятиріччя в залежності від їх вікової групи. У статті також аналізуються останні вибори до Палати Представників 2014 року та до Палати Радників 2016 року. Автор досліджує рівень підтримки різних партій у регіональному плані, кількість виборців, які проголосували за кожну партію, розподіл голосів та місць у парламенті, нові явища, які були характерні для виборчого процесу на цих виборах.

Ключові слова: партійна система Японії, виборча система, парламентські вибори, явка виборців, опозиційна коаліція.

Аннотация

Иванец Т. М. Особенности избирательного процесса в современной Японии. – Статья.

Статья рассматривает особенности избирательного процесса в Японии и его влияние на формирование и трансформацию партийной системы. Исследуются особенности японской избирательной системы, различие в проведении выборов в нижнюю и верхнюю палату парламента, реформы избирательной сферы на рубеже ХХ–ХХІ веков и их последствия для дальнейшего развития партийно-политической сферы страны, основные тенденции и изменения в явке избирателей за последние десятилетия в зависимости от возрастной группы. В статье также анализируются последние выборы в Палату Представителей 2014 года и в Палату Советников 2016 года. Автор исследует уровень поддержки различных партий в региональном плане, количество избирателей, проголосовавших за каждую партию, распределение голосов и мест в парламенте, новшества, которые были характерны для избирательного процесса на этих выборах.

Ключевые слова: партийная система Японии, избирательная система, парламентские выборы, явка избирателей, оппозиционная коалиция.

Summary

Ivanets T. M. Features of the electoral process in modern Japan. – Article.

The article examines the peculiarities of the electoral processes in Japan and their influence on the formation and transformation of the party system. The author explores the features of the Japanese electoral system, the difference in the elections to the lower and upper house of parliament, the electoral reforms at the turn of the 20th and 21st centuries and their implications for the development of the party and political sphere of the country, the main trends and changes in voter turnout in recent decades, depending on the age group. The article also analyzes the recent elections to the House of Representatives of 2014 and to the House of Councillors in 2016. The author examines the level of support for various parties in the regional plan, the number of voters who voted for each party, the distribution of seats in parliament, innovations that were characteristic of the electoral process in this elections.

Key words: party system of Japan, electoral system, parliamentary elections, voter turnout, opposition coalition.

УДК 332.14+327.33]:353:061.1ЄС:342.25(477)

С. М. Король
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри психології,
політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету

АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Постановка проблеми. Регіональна політика активно досліджується науковцями, і її складність та багатогранність визначають декілька сфер досліджень. Теоретичні засади регіональної політики можна згрупувати в «економічний» і «політичний» напрями. Питання дослідження регіональної політики привертало завжди увагу науковців, особливо останніми роками, коли актуальним стало міжрегіональне і транскордонне співробітництво та проведення з 2015 року адміністративно-територіальної реформи, що полягає в наданні більших повноважень органам місцевого самоврядування і зміні адміністративно-територіального поділу. Регіональна політика дедалі відіграє все більшу роль у розвитку регіонів зокрема та держави взагалі. Так, відбувається посилення інтересу до поглибленого вивчення та аналізу регіональної проблематики в усіх її напрямках розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Питання регіональної політики вивчають такі вчені, як: З. Варналій, В. Куйбіда, А. Ткачук, Т. Забуковець-Ковачич, В. Геєць, А. Гальчинський, М. Дацишин, В. Керецман, М. Козоріз, А. Ткачук, І. Студенніков, В. Семиноженко, С. Дорогунцов, Є. Кіш, Н. Мікула, М. Скорик, С. Харічкова, Н. Андерсон, С. Король, В. Куйбіда, А. Єпіфанов, О. Мілашовська, М. Голубець, А. Береза.

Мета даної статті полягає в дослідженні джерельної бази регіональної політики в контексті євроінтеграційних процесів у вітчизняній та зарубіжній політичній думці. Для вирішення поставленої мети ставимо такі завдання: проаналізувати праці науковців, що займаються проблематикою регіональної євроінтеграційної політики; спробувати систематизувати напрямки дослідження як вітчизняних, так і закордонних вчених.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають М. Кноглер, О. Секарєв, С. Романюк, З. Варналій, термін «регіональна політика» з'явився дещо пізніше. Спочатку регіональна політика розглядалася як економічна регіональна політика, тому деякі вчені, говорячи про регіональну економічну політику, мають на увазі регіональну політику. Можна говорити про переважно економічний та політичний підходи в дослідженні, але найчастіше їх важко відокремити один від одного.

Серед визначних радянських учених-регіоналістів необхідно виділити прізвища В. Барановського [5] та М. Колосовського [21]. Першого вважають основоположником економічної географії СРСР, а М. Колосовський, у свою чергу, всередині 40-х років ХХ ст. розробив основи теорії територіально-виробничих комплексів. Зокрема, ним була запропонована концепція енерговиробничих циклів – закономірних ланцюгів виробництв, що характеризуються взаємозв'язаністю виробничих процесів і спільністю енерге-

тичної і сировинної баз. Також проблеми економіки й управління регіоном вивчали Е. Алаєв [1], П. Алампієв [2], А. Пробст [40], М. Некрасов [36].

В Україні проблематику регіонального розвитку досліджують фахівці львівської, київської, одеської шкіл регіоналістики. Наукові розвідки українських учених стосовно процесу становлення і розвитку регіональної політики та долучення регіонів до євроінтеграції можна систематизувати за такими проблемами:

1. Нормативно-правове забезпечення регіональної політики вивчають В. Куйбіда, Р. Ткачук, А. Ткачук. У праці «Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід» [26] викладено деякі проблеми нормативного регулювання формування та здійснення регіональної політики в Україні в контексті досвіду низки європейських держав – нових членів Європейського Союзу. Важливою складовою роботи є викладення в українському перекладі окремих нормативно-правових актів деяких європейських держав, а також США та Канади. Автори збірника «Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення» [9] З. Варналій, В. Жук, А. Павлюк, О. Шевченко акцентують увагу на нормативно-правових актах, які регламентують правові відносини у сфері регіонального розвитку України, а саме: закони ВРУ, постанови КМУ, розпорядження Президента України. Крім того, збірник містить інші офіційні матеріали з актуальних питань регіональної політики України. Професор А. Гальчинський та академік НАН України В. Геєць у документі «Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 роки «Шляхом європейської інтеграції» [44], підготовленому у відповідності до Розпорядження Президента України Л. Кучми, зазначають, що стратегічна мета реформування владних інститутів в Україні полягає в посиленні дієздатності держави, забезпеченні узгодженої та відповідальної діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади, демократизації всіх сфер суспільного життя, утвердженні громадянського суспільства, створенні необхідних умов для поступової інтеграції України в Європейське Співтовариство.

2. Результати аналізу інституційного забезпечення вироблення та впровадження державної регіональної політики та практики взаємодії органів влади в Україні викладені в монографії М. Дацишина та В. Керецмана «Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні» [18]. Автори детально аналізують теоретичні засади регіональної політики та регіонального розвитку, роль і повноваження центральних та місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, недержавних інституцій щодо формулювання та реалізації дер-

жавної регіональної політики, досвід запровадження в Україні таких інструментів регіонального економічного розвитку, як спеціальні економічні зони, території пріоритетного розвитку, а також надання рекомендацій щодо вдосконалення інституційного забезпечення регіональної політики в Україні.

Науковці дослідили, що оцінка ефективності інституційного механізму регіональної політики залежить від того, чи забезпечує цей механізм реальний регіональний розвиток. Тому розвиток регіону не повинен і не може вичерпуватися суто механічним зростанням окремих елементів. Це необхідно усвідомлювати, оцінюючи інституційний механізм, адже кожне відомство може забезпечити певне зростання окремих показників у межах своєї компетенції, але при цьому територія не розвиватиметься, оскільки інші показники (зокрема, соціальні й екологічні) зменшуватимуться.

Найбільша кількість владних повноважень на регіональному рівні належить до суміжної компетенції місцевих державних адміністрацій й органів місцевого самоврядування, що суперечить європейським тенденціям регіонального управління та розвитку. На практиці це призводить до невинного втручання органів державної виконавчої влади у сферу місцевого самоврядування, дублювання при вирішенні конкретних питань розвитку територіальних громад і регіонів.

3. Питаннями розвитку регіональної політики в Україні займаються такі науковці, як О. Амоша [32], З. Варналій [9], В. Геець [11], А. Гальчинський [45], М. Долішній [13], М. Козоріз [49], С. Романюк [41], І. Студенніков [46], А. Ткачук [48], Толкованов, В. Куйбіда [29]. У своїх дослідженнях науковці наголошують, що впродовж досить тривалого часу державна регіональна політика розглядалася в Україні дуже вузько, лише в контексті питань регіонального економічного розвитку. Разом із тим збільшення диференціації розвитку регіонів (у різних розрізах – соціальному, економічному, культурному та ін.) гальмує розвиток нашої держави та створює загрозу національній безпеці. Ось чому розглядається питання реалізації державної регіональної політики в широкому розумінні цього поняття, а не зводиться лише до питань регіонального економічного розвитку.

У рамках зазначеної проблеми можна виділити такі напрямки, як: а) проблематика сталого регіонального розвитку; б) прикладні аспекти регіонального розвитку; в) соціальні аспекти; г) просторовий вимір регіональної політики; д) економіко-географічні особливості розвитку регіону та розміщення продуктивних сил. Ці питання були досліджені В. Семиноженком [42], Б. Данилишиним [43], С. Дорогунцовим [14], Є. Хлобистовим [51]; П. Беленьковим [7], В. Кравцівим, Ф. Заставним [16], Е. Кіш [22].

4. Євроінтеграційну складову вивчають Н. Мікула [33], М. Скорик, С. Харічкова, Н. Андерсон [44], Є. Кіш [23], С. Король [25].

Зокрема, у своїх дослідженнях Н. Мікула з'ясувала, що єврорегіони, участь в яких беруть області України, мають такі загальні особливості:

– всі вони сприяють розвитку транскордонної співпраці між обласними органами влади (державною адміністрацією або радами);

– крім єврорегіону «Буг», усі єврорегіони створені центральними органами влади за відповідної ініціативи знизу;

– організаційні структури всіх єврорегіонів подібні, сформовані за однією схемою;

– незважаючи на те, що інформація про єврорегіони України вже є на веб-сторінках окремих підрозділів обласних адміністрацій, повністю самостійних сайтів ще немає.

5. Особливості регіонального розвитку в транскордонному контексті досліджувалися Н. Мікулою [33], В. Куйбідою [28], А. Ткачуком [26], Г. Ковальським [20], В. Негодою В. Толковановим [29], П. Беленським [6].

Науковці роблять особливий наголос на аналізі просторового планування територій, діяльності єврорегіонів та розвитку транскордонних кластерів у збірниках «Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів», «Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав-членів Ради Європи», де наведені нормативно-правові акти, аналітичні документи з питань впровадження політики в галузі регіонального розвитку на основі діяльності Європейської конференції міністрів, відповідальних за регіональне планування (СЕМАТ) Ради Європи, документи Ради Європи, Європейського Союзу, законодавчі акти з питань транскордонного співробітництва та діяльності єврорегіонів.

На регіональному рівні цій проблематиці присвячені такі дослідження: С. Казаков [19] «Проблеми і перспективи створення веб-атласа єврорегіона «Ярославна», О. Замора [17] «Теоретичні основи нагромадження потенціалу транскордонного співробітництва прикордонного регіону», А. Єпіфанов [15] «Управління регіоном», О. Мілашовська [34] «Регіональна політика соціально-економічного розвитку прикордонних територій (на матеріалах Карпатського регіону)», Н. Мікула [33] «Єврорегіони: досвід та перспективи», Ф. Гомор [10] «Карпатський регіон: проблеми і перспективи сталого розвитку», М. Голубець [12] «Проблеми реалізації сталого розвитку в гірському регіоні. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону».

Регіональна політика завжди була предметом дисертаційних досліджень. Її досліджували О. Кукарцев «Регіональна політика України: відносини «центр-регіони» як фактор забезпечення територіальної цілісності держави» [26], І. Новікова «Формування та реалізація регіональної політики сталого розвитку» [37], Ю. Корецький «Формування та реалізація інноваційної політики в регіоні» [24]. Зокрема, інтеграцію досліджували А. Береза «Регіональна політика як чинник суспільної стабільності: європейський досвід і Україна» [8], В. Панова «Регіональна політика держав Європейського Союзу в контексті забезпечення децентралізації в сучасній Україні» [38], О. Мрінська «Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості використання її досвіду в Україні» [35], Транскордонне співробітництво вивчав О. Кушніренко – «Розвиток транскордонного співробітництва» [30].

Серед сучасних білоруських та російських учених, які розвивають теорію регіональної політики, необхідно виділити В. Лексина, А. Швецова [31], Р. Туров

ського [46], В. Бабурина [4], Ю. Гладкого, А. Чистобаєва [52], В. Фатєєва [50].

Серед західноєвропейських дослідників необхідно виділити К. Латавські [55], Е. Колізука [53], М. Портера [39], Б. Кохлер-Кох [54], Радаеллі [56], К. Латавські [230].

З аналізу дослідження бачимо, що регіональна політика є предметом вивчення і аналізу наук про регіони, таких як регіонознавство, регіонологія, галузеві субдисципліни, нарешті, політична регіоналістика, а також економіка, політологія, соціологія, історія та інші науки.

Представники кожної із зазначених вище дисциплін досліджують та аналізують регіональну політику, використовуючи притаманні лише даній конкретній дисципліні специфічні методи і прийоми. До того ж, такі дослідження обмежують і предметне поле. Наприклад, економісти зосереджують увагу на економіці, залишаючи, що цілком зрозуміло, поза увагою соціальні процеси і чинники, в той час як регіональна політика є сферою, де переплітаються декілька наук – політологія, економіка, право, соціологія, історія та інші. Тому її аналіз потребує застосування системного метода дослідження.

Висновки. Таким чином, можна запропонувати таку класифікацію джерельної бази регіональної євроінтеграційної політики: а) нормативно-правове забезпечення; б) Інституційне забезпечення; в) євроінтеграційна складова розвитку; г) розвиток регіональної політики у транскордонному контексті; г) економічні аспекти розвитку.

Перспективою подальших досліджень планується вивчення питання розвитку транскордонного співробітництва на Західному кордоні України в працях закордонних вчених.

Література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Алампиев П.М. Экономическое районирование СССР / П.М. Алампиев. – М. : Госпланиздат, 1959. – 263 с.
3. Бабурин В.Л. Неизвестные и малоизвестные страницы отечественного районирования / В.Л. Бабурин. – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 400 с.
4. Бабурин В.Л. Географические основы управления / В.Л. Бабурин, Ю.Л. Мазуров / Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Институт гос. управления и социальных исследований. – М. : Дело, 2000. – 288 с.
5. Барановский В.Г. Политическая интеграция в Западной Европе / В.Г. Барановский. – М. : Наука, 1983. – 159 с.
6. Беленський П.Ю. Форми та напрямки транскордонного економічного співробітництва / П.Ю. Беленський // Регіональна економіка. – 2005. – № 3. – С. 276.
7. Беленький П.Ю. Инфраструктура финансового рынка в системе социально-экономического развития региона / П.Ю. Беленький, В.І. Шевченко-Марсель, О.О. Другов; відп. ред. д-р.екоп. наук., проф. П.Ю. Беленький. – Львів, 2004. – 121 с.
8. Береза А.В. Регіональна політика як чинник суспільної стабільності: європейський досвід і Україна : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.02 / А.В. Береза ; Київ. інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2007. – 21 с.

за ; Київ. інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2007. – 21 с.

9. Варналій З.С. Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення [Зб. офіц. док.] / за ред. З.С. Варналія; упоряд. : З. Варналій, Є. Жемєренко, В. Жук, А. Павлюк, О. Шевченко. – К. : НІСД, 2004. – 521 с.

10. Гамор Ф.Д. Карпатський регіон: проблеми і перспективи сталого розвитку / Ф.Д. Гамор, І.І. Волощук // Регіональна економіка. – 1998. – № 4(10). – С. 193–198.

11. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Геєць. – К. : Експрес, 2009. – 864 с.

12. Голубець М.А. Проблеми реалізації сталого розвитку в гірському регіоні. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону / М.А. Голубець. – Львів : Вид-во «Поллі», 2007. – 269 с.

13. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети / М.І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 511 с.

14. Дорогунцов С.І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка / С.І. Дорогунцов, Т.А. Заєць, Ю.І. Пітюренко. – К. : КНЕУ, 2005. – 988 с.

15. Єпіфанов А. О. Управління регіоном / А. О. Єпіфанов. – Суми : УАБС НБУ, 2008. – 361 с.

16. Заставний Ф.Д. Географія України / Ф.Д. Заставний. – Львів : Світ, 1994. – 472 с.

17. Замора О.М. Теоретичні основи нагромадження потенціалу транскордонного співробітництва прикордонного регіону / О.М. Замора // Економіка і регіон. – 2009. – № 3(22). – С. 33–37.

18. Дацишин М. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні / М. Дацишин, В. Керецман – К. : К.І.С., 2007. – 102 с.

19. Казаков С.Г. Проблемы и перспективы создания web-атласа евроврегиона «Ярославна» / С.Г. Казаков // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 4. – С. 147–151.

20. Ковальський Г.Є. Українсько-російське транскордонне співробітництво: проблеми та перспективи / Г.Є. Ковальський // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3(12). – С. 191–196.

21. Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования / Н.Н. Колосовский. – М. : Мысль, 1969. – 334 с.

22. Кіш Є. Регіональний вимір зовнішньої політики України / Є. Кіш // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 105–109.

23. Кіш Є.Б. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є.Б. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 440 с.

24. Корецький Ю.М. Формування та реалізація інноваційної політики в регіоні (на прикладі Волинської області) : автореф. дис. канд. екоп. наук : 08.10.01 / Ю.М. Корецький. – Львів, 2003. – 20 с.

25. Король С.Н. Анализ развития евроврегиона «Ярославна» в контексте региональной политики / С.Н. Король // Альманах современной науки и образования. – 2013. – № 5(72). – С. 112–115.

26. Куйбіда В. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід / В. Куйбіда, А. Ткачук, Т. Забуковець-Ковачич ; за заг. ред. Р. Ткачука. – К. : Леста, 2010. – 224 с.

27. Куйбіда В.С. Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів / В.С. Куйбіда,

- А.Ф. Ткачук, В.В. Толкованов. – К. : Крамар, 2009. – 242 с.
28. Куйбіда В.С. Досвід впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні в Україні та інших європейських країнах / В.С. Куйбіда, В.В. Толкованов. – К. : Крамар, 2010. – 258 с.
29. Куйбіда В.С. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав-членів Ради Європи / В.С. Куйбіда, В.А. Негода, В.В. Толкованов. – К. : Крамар, 2009. – 170 с.
30. Кушніренко О.М. Державна підтримка розвитку транскордонного співробітництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата наук з держ. упр. : 25.00.02 / О.М. Кушніренко. – К., 2007. – 20 с.
31. Лепа Р.М. Майбутнє України: стратегія поступу / Р.М. Лепа, О.І. Амоша, М.Г. Чумаченко. – Д. : ТОВ «Юго Восток Лтд», 2008. – 304 с.
32. Лексин В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. – М. : Эдиториал, 2003. – 368 с.
33. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
34. Мілашовська О.І. Регіональна політика соціально-економічного розвитку прикордонних територій (на матеріалах Карпатського регіону) / О.І. Мілашовська. – Львів : ІРД, 2008, – 510 с.
35. Мрінська О.В. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості використання її досвіду в Україні (суспільно-географічне дослідження) : автореф. дис. канд. геогр. наук : 11.00.02. / О.В. Мрінська. – К., 2005. – 20 с.
36. Некрасов Н.Н. Региональная экономика / Н.Н. Некрасов. – М. : Экономика, 1975. – 348 с.
37. Новікова І.В. Формування та реалізація державної політики регіонального розвитку: автореф. дис. канд. наук з держ. управління : 25.00.02 / І.В. Новікова. – Донецьк, 2008. – 19 с.
38. Панов А. Регіональне співробітництво як важливий чинник національної безпеки та євроінтеграції України / А. Панов // Управління сучасним містом. – 2003. – № 101-2(12). – С. 70–75.
39. Портер М.Э. Конкуренция / М.Э. Портер. – М. : Вильямс, 2003. – 495 с.
40. Пробст А.Е. Проблемы размещения социалистической промышленности / А.Е. Пробст. – М. : Экономика, 1982. – 215 с.
41. Романюк С.А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: регіональні дослідження / С.А. Романюк. – К. : УАДУ, 2001. – 112 с.
42. Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України / В.П. Семиноженко, В.М. Геєць. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.
43. Семиноженко В.П. Новий регіоналізм / В.П. Семиноженко, В.М. Данилишин. – К. : Наукова думка, 2005. – 153 с.
44. Скорик М.Л. Єврорегіони на кордонах України / М.Л. Скорик, С.К. Харічкова, Н.В. Андерсон. – Одеса : ІПРЕД НАН України, 2010. – 209 с.
45. Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції» / за ред. А.С. Гальчинського та В.М. Геєця. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
46. Студенніков І.В. Феномен єврорегіонів в контексті методології історико-регіональних досліджень / І.В. Студенніков // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Київ, 2003. – Вип. 22-23. – С. 187–201.
47. Туровський Р.Ф. Политическая регионалистика / Р.Ф. Туровский. – М. : Изд-во ГУ-ВШЭ, 2006.
48. Ткачук А.Ф. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід [наук. вид.] / Ін-т громадян. сусп-ва ; за заг ред. А.Ф. Ткачука. – Вид. 2-ге, доп. – К. : Легал. статус, 2011. – 260 с.
49. Управління інноваційними процесами в регіонах / за ред. М.А. Козоріз ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів : ЛВІ НБУ, 2006. – 263 с.
50. Фатеев В.С. Перспективные направления совершенствования региональной политики и местного самоуправления в Республике Беларусь / В.С. Фатеев // Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития: материалы IX Междунар. науч. конф.: в 4 т. – Мн. : НИЭИ Мин-ва экономики Респ. Беларусь, 2008. – Т. 1. – С. 66–78.
51. Хлобистов Є.В. Україна: соціально-економічні передумови формування політики техногенної безпеки у трансформаційному суспільстві / Є.В. Хлобистов // Економіка України: проблеми, перспективи ринкових відносин. – 2000. – № 6. – С. 13–20.
52. Чистобаев А.И. Регионоведение / А.И. Чистобаев, Ю.Н. Гладкий. – Гардарики, 2000.
53. Kalizuk E. Trade policy and regulation: lessons from Poland's accession to the European Union / / International Journal of Public Policy. – 2009. – Vol. 4. – № 1-2. – P. 135–158.
54. Kohler-Koch Beate. The evolution and transformation of European governance / Beate Kohler-Koch // The Transformation of Governance in the European Union ; eds. Beate Kohler-Koch, Rainer Eising. – London : Routledge, 1999. – P. 15(P. 14-36).
55. Lastawski K. Historia integracji europejskiej. – Torun : Wydawnictwo Adam Marszalek, 2006.
56. Radaelli Claudio M. The Europeanization of Public Policy / Claudio M. Radaelli // The Politics of Europeanization; ed. K. Featherstone, C. Radaelli. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – P. 30.

Анотація

Король С. М. Аналіз джерельної бази дослідження регіональної політики в контексті євроінтеграційних процесів у вітчизняній та зарубіжній політичній науці. – Стаття.

Досліджено джерельну базу регіональної політики в контексті євроінтеграційних процесів у вітчизняній та зарубіжній політичній думці. Проаналізовано та систематизовано наукові здобутки вчених як вітчизняних, так і закордонних. Визначено, що джерельна база регіональної політики добре досліджена як економістами, так і політологами, про що свідчать дисертації, наукові статті, монографії, збірники нормативно-правових документів. Регіональна політика є предметом вивчення й аналізу наук про регіони, таких як регіонознавство, регіонологія, галузеві субдисципліни, нарешті, політична регіоналістика, а також економіка, політологія, соціологія, історія. Представники кожної із зазначених вище дисциплін досліджують регіональну політику, використовуючи притаманні лише даній конкретній дисципліні специфічні методи і прийоми.

Ключові слова: регіональна політика, євроінтеграція, транскордонне співробітництво, інституційне забезпечення, нормативно-правове забезпечення, регіон.

Аннотация

Король С. Н. Анализ источниковой базы исследования региональной политики в контексте евроинтеграционных процессов в отечественной и зарубежной политической науке. – Статья.

Исследована ключевая база региональной политики в контексте евроинтеграционных процессов в отечественной и зарубежной политической мысли. Проанализированы и систематизированы научные достижения ученых как отечественных, так и зарубежных. Определено, что ключевая база региональной политики хорошо исследована как экономистами, так и политологами, о чем свидетельствуют диссертации, научные статьи, монографии, сборники нормативно-правовых документов. Региональная политика является предметом изучения и анализа наук о регионах, таких как регионоведение, регионология, отраслевые субдисциплины, наконец, политическая регионалистика, а также экономика, политология, социология, история. Представители каждой из указанных выше дисциплин исследуют региональную политику, используя присущие только данной конкретной дисциплине специфические методы и приемы.

Ключевые слова: региональная политика, евроинтеграция, трансграничное сотрудничество, институциональное обеспечение, нормативно-правовое обеспечение, регион.

Summary

Korol S. M. Analysis of sources of regional research policy in the context of European integration processes in the domestic and foreign political science. – Article.

Investigated the source base of regional policy in the context of European integration processes in the domestic and foreign political thought. Analyzed and systematized scientific achievements of scientists both domestic and foreign. Determined that the source base of regional policy as well studied by economists and political scientists, as evidenced by the thesis, research papers, monographs, collections of legal documents. Regional policy is the subject of study and analysis of Sciences regions – in regional, rehionolohiya, industry subdystsypliny finally, political regionalism and economics, political science, sociology, history. Representatives of each of the above courses researching regional policy unique to this particular discipline specific methods and techniques.

Key words: regional policy, european integration, cross-border cooperation, institutional support, regulatory support, region.

УДК 32.019.51(438)

М. Марек
аспірант культурознавства,
магістр кафедри українознавства
Ягеллонського Університету в Кракові

РОСІЙСЬКІ ЦЕНТРИ ВПЛИВУ В ПОЛЬСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ

Постановка проблеми. Інформаційна війна відіграє сьогодні величезну роль як одна зі складових частин російської гібридної діяльності в Європі. Простір ЗМІ перетворився на справжнє поле битви, на якому ведуться запеклі бої в цій неоголошеній війні. Оскільки цільовою групою цієї інформації є повністю інформатизовані суспільства, одним із найважливіших фронтів цієї кампанії є віртуальний простір. Однак це не означає, що інформаційна війна не стосується телебачення, преси чи радіо. Віртуальний простір важливий саме тому, що надає набагато більшу палітру можливостей для розгортання агресивної пропаганди. Це означає, що Інтернет не лише дозволяє легше, дешевше і швидше поширювати інформацію, але й справляє, що об'єкт атаки (читач) має враження, що користується об'єктивним, себто неконтрольованим жодним урядом і не лобіюваним ніким джерелом. Крім того, всі ці проекти в мережі можуть імітувати ініціативу знизу, замітаючи сліди, які вказують на їхнього автора – агресора.

Мета статті – дослідити російські центри впливу в польському інтернет-просторі.

Виклад основного матеріалу. У Польщі, влада якої вже довгий час займає виразну проукраїнську позицію, ми можемо порівняно віднедавна спостерігати активізацію проросійського лобі. Ці середовища та організації, які дедалі частіше називають 5 колоною, користуються офіційними сайтами, сторінками чи акаунтами в соцмережах. Однак вказуючи російських агентів впливу, слід бути дещо обережним. Незважаючи на те, що польський уряд офіційно не схвалює діяльність Російської Федерації стосовно України, певна частина поляків із різних приводів стає на боці Кремля. Напевно, більшість цих осіб не пов'язана з жодною проросійською організацією, ані, тим паче, з російськими службами. Тим не менше, власне ці особи можуть стати цільовою групою російської дезінформації, зокрема для поширення фейкової інформації.

Діяльністю, що становить складову частину інформаційної війни, можемо вважати проросійське лобі в широкому розумінні, яке діє в Інтернет-просторі. Така інформаційна війна має принаймні два аспекти. Агресивний аспект (наприклад, навмисна дезінформація або епатування ненавистю на націоналістичному тлі) та нейтральний (наприклад, промоція культури, представлення свого бачення подій). Якщо нейтральна діяльність не може викликати відкрити протидію з боку уряду (що впливає з природи демократичної держави), то агресивна активність повинна бути нейтралізована відповідними службами або суспільними організаціями, що працюють у цій сфері.

Одним із прикладів такої реакції на російську активність у публічному просторі можна назвати, зокрема, арешт польськими службами Матеуша Піскорського (лідера маргінальної, відкрито проросійської

партії «Зміна» – *Zmiana*), звинуваченого у веденні діяльності на користь іншої держави. Натомість прикладом протидії російській агресії в інформаційній сфері може бути активність Марчіна Рея, який адмініструє сторінку в соцмережі фейсбук під назвою «Російська 5 колона в Польщі». На своїй фейсбук-сторінці, що налічує майже 11 тисяч лайків (станом на березень 2017 р.), він сам повідомляє, що «викриває діяльність 5 колони в Польщі».

Напрочуд активним осередком пропаганди в польському Інтернет-просторі, діяльність якого має водночас нейтральний та агресивний характер, є сайт *Sputnik Polska* (pl.sputniknews.com). Цей сайт є частиною російського проекту, покликаного створити джерело інформації для переказу російського нарративу політичних подій за межами Російської Федерації. Сайт *Sputnik Polska* є одним із декількох мовних версій «Спутніка», присвяченого темам, які можуть зацікавити поляків. Крім переказу відповідно переданих новин зі світу (економіка, політика), цей сайт зосереджується на представленні сили російської армії, послабленні іміджу НАТО, наголошенні слабкості західних політиків чи подачі російського нарративу про події в Сирії. Крім того, цей сайт присвячує велику увагу українській проблематиці, інформуючи польських читачів у дусі Кремля.

Теми, пов'язані з українською проблематикою, найчастіше стосуються посилення «бандеризму» в Україні, відповідальності Києва за зріст напруги на Донбасі, передрікають скорі падіння української держави тощо. Читач, проглядаючи *Sputnik*, може натрапити також на статті, покликані показати високий ступінь некомпетентності українських політиків. Одним із таких прикладів можна навести публікацію з 20.02.2017 під назвою «Крим запропонував Україні орендувати Місяць. Вислів, винесений у назву, мав стосуватись реакції віце-прем'єра (як говорилося) «кримського уряду» Георгія Муратова щодо так званого плану А. Артеменка. Зустрічаються також публікації на доказ того, що українським (постмайданівським) політикам байдужий власний народ. Наприклад, стаття, опублікована 10.02.2017 року під назвою «Нехай собі мерзнуть? Україні наплювати на своїх громадян». Цей матеріал присвячений тематиці енергетичної кризи, спричиненої браком антрацитів у зв'язку з блокадою залізничної лінії, яка сполучає підконтрольні Києву території з окупованими. У цій статті посилюються також на думку директора Генерального інституту регіональних проблем д-ра Дмитра Журавльова, якому згідно з редакцією належать слова: «На жаль, керівництву України наплювати на власне населення. Думають, якщо трохи померзне, то нічого страшного не станеться. Адже протягом всього часу Донбас постачав вугілля на Україну, хоч Київ борювався проти нього, бом-

бардував, стріляв і вбивав». Принагідно, що остатнє речення цитати було виділене жирним шрифтом.

Sputniknews також багато уваги присвячує Надії Савченко. Сайт оперативно інформує поляків про контрверсійні вислови і радикальні ідеї української депутатки. У публікаціях передають відомості про нові звинувачення Савченко в зраді («Савченко була звинувачена в підбурюванні до державного перевороту в Україні» – 24.02.2017 р.), про її плани створення власної партії («Надія Савченко створить опозиційну партію» – 25.12.2016 р.) чи про негативне ставлення до Петра Олексійовича Порошенка («Савченко: Порошенко є ворогом народу» – 01.02.2017 р.).

Багато уваги присвячується оцінці дій президента П. Порошенка. Однак у цьому випадку статті мають часто характер нейтральних повідомлень і доволі рідко можна знайти статтю із просто сенсаційним заголовком, наприклад «Чому Порошенко ховається від українців» (17.01.2017 р.). У своїх повідомленнях, часто без наведення авторства, не лише подають польській суспільній думці російський погляд, посилаючись на агентство *RIA Новости*, але й доходять до навмисного (як припускаю) дезінформування читача, допускаючи також помилки в перекладі.

Одним із таких прикладів є помилковий переклад українського слова «національний» (пол. *narodowy*), яке передано польським словом *nacjonalistyczny* (укр. «націоналістичний»). Фальшування зроблено в статті, присвяченій виникненні нової політичної сили в Україні на базі колишнього полку «Азов» (згідно з *Sputniknews* партія отримала назву «Націоналістичний корпус»). Таким чином, ми бачимо спробу представлення польському читачу України як держави, опанованої майже системним націоналізмом. Сайт *Sputniknews* присвятив також достатньо уваги складній для Києва і Варшави темі знищення пам'ятника вбитих поляків у Гуті Пеняцькій. На сайті *Sputniknews* цю подію намагались представити як апогей українського лицемірства, яке проявляється в звинуваченні російської сторони в підготовці провокації.

Українська тематика на сайті *Sputniknews*, як і сам сайт, не користуються великою популярністю серед поляків. Ці статті мають у середньому від 300 до 5 тисяч переглядів. Сама сторінка *Sputnik* в соцмережі фейсбук також не належить до найбільш популярних у країні (лише біля 12 тисяч лайків). Тож вплив цього центру порівняно невеликий. При перегляді коментарів читачів під матеріалами складається враження, що ці публікації проглядають хоч не чисельні, але вибірково віддані російській справі, «перероблені» пропагандою польські користувачі Інтернет, що живлять ненависть до українців.

Коментарі, які розміщують ці користувачі фейсбук, часто виповнені вульгарністю, ненавистю і зневагою щодо України. Лише подеколи можна зауважити проукраїнські коментарі, які немов стають претекстом для запеклої дискусії. Значна більшість обговорень під статтями на *Sputnik*, присвячених українським проблемам починається від вульгарного чи провокаційного поста. Під ним дуже швидко з'являється відповідь, після чого також миттєво починається чергове обговорення.

Характерним для цього ресурсу є те, що в дискусіях віддавна домінують постійно ті самі особи (ті самі назви акаунтів, зареєстрованих у соцмережі фейсбук). Інтригує також те, що більшість цих акаунтів не мають кола так званих друзів, що характерно для соцмереж. На цих акаунтах зазвичай – брак приватних фотографій (здебильшого нейтральні світлина на кшталт краєвидів чи взагалі брак фотографій). Відсутня й активність, зокрема розміщення постів і лише спорадичні проросійські коментарі під поширеними матеріалами. Часто замість імен і прізвищ ці акаунти зареєстровані на виразно фіктивні постаті. Причому брак активності в мережі фейсбук контрастує з активністю на сайті *Sputniknews*. Буває також, що діяльність даної «особи» у фейсбуці зводиться лише до «лайкування» сторінки *Sputnik*.

Вищезгадані характеристики акаунтів та спосіб ведення дискусії цими «активними» читачами *Sputniknews* дає приводи сумніватись в їхній справж-

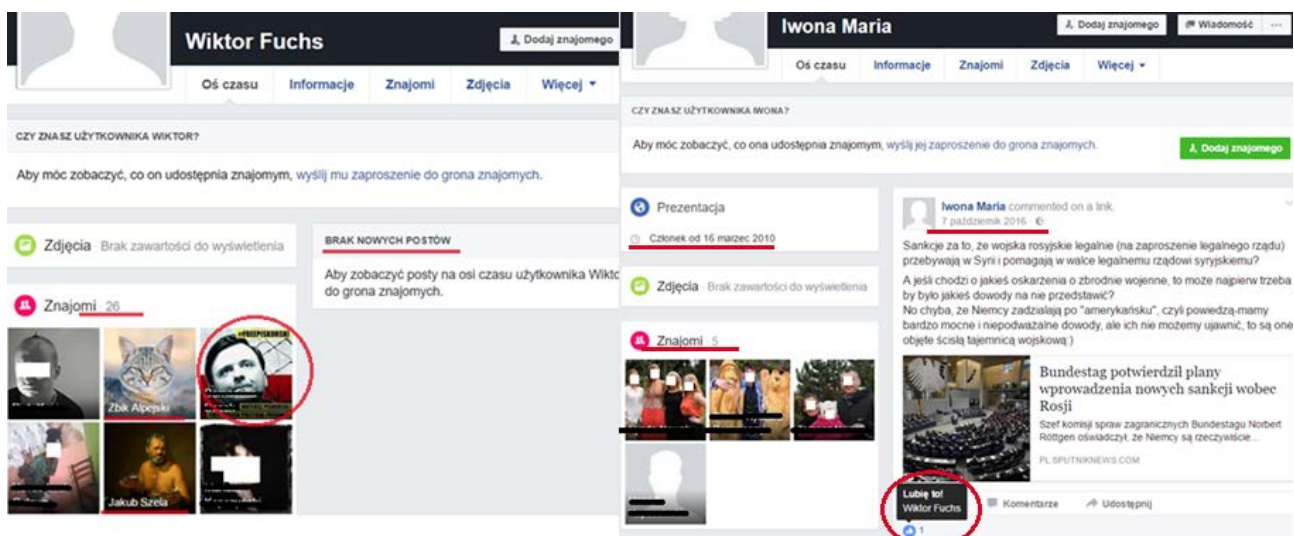

Фото 1. Приклади акаунтів, які активно коментують статті *Sputniknews*

ності. Можна припускати, що цей сайт користується так званими фейковими акаунтами, передбачувана діяльність яких має імітувати активність реальних читачів. Така діяльність має на меті представити *Sputniknews* як сайт, що користується реальним зацікавленням поляків. Може бути також, що коментарі відіграють роль «доказу» зростання антиукраїнських настроїв у Польщі. Цитати (прінтскрини) з таких дискусій можуть бути використані для підтвердження тез якогось автора статті, (наприклад, на тему зростання антиукраїнських настроїв серед поляків), який пише для російського інформаційного сайту.

Привертає увагу також частота і часові рамки розміщуваних коментарів. Часто буває так, що коментарі з'являються протягом декількох хвилин поспіль, після чого тема раптово завершується. Це дивує, адже у випадку *Sputniknews* маємо справу з декількома чи декількома десятками коментарів. Тож повинен був би статись винятковий збіг обставин, коли декілька дуже активних читачів майже одночасно прочитало би статтю та додало принаймні один коментар до дискусії, що точиться під текстом. Усе це справляє враження, що за контроль розміщування постів під статтями відповідальна одна людина, яка спритно переключается з одного акаунта на інший. Виглядає так, що ця особа мала би декілька хвилин на вхід, написання коментаря, вихід і надання відповіді на власний коментар з іншого акаунту. Усі вищезгадані випадки і характеристики дозволяють сформулювати теорію, що під час редакції *Sputniknews* діє одна чи декілька осіб, відповідальних за так званий *trolling*.

Видеться, що спроби *Sputniknews* впливати на польську суспільну думку пов'язані з активністю в соцмережах (у цьому тексті я зосередився на прикладі фейсбука). Вищезгаданий сайт має власну сторінку в мережі, публікації якої іноді поширюють справжні читачі та організації, широко відомі як проросійські. Однією з організацій, які популяризують публікації *Sputniknews*, є партія «Зміна» (*Zmiana*), лідером якої є Матеуш Піскорський (фот. 1 – обведене чер-

воним колом зображення М. Піскорського з дописом *First Polish Political Prisoner*).

Ця партія веде в Інтернет-просторі власну діяльність, лобюючи між іншим на користь зближення Польщі з Росією. На своїй Інтернет-сторінці (<http://partia-zmiana.pl>) та фейсбук-сторінці (<https://www.facebook.com/partia.zmiana/>) можна знайти публікації проти присутності сил НАТО в східній Європі, тексти, які пропагують російський наратив про війну в Сирії, а також звинувачення української влади в агресивних діях щодо населення Донбасу.

Партія «Зміна» опублікувала на своїй сторінці в соцмережі фейсбук 06.02.2017 року таке повідомлення – цит. «Незаконна влада України вкотре змушує власний народ вбивати своїх братів на сході України в ім'я «тестування терпеливості» нового президента США Петром Порошенко. В ім'я «великої політики» щодня вбивають людей у Донецькій і Луганській народних республіках. Київ порушує тим самим всі угоди Мінських домовленостей, які підписав [...]». Ця партія в Польщі в суспільній думці сприймається як маргінальна. Я не помилюсь, якщо скажу, що більшість поляків взагалі не знає про існування цієї партії. Про низьку популярність партії може свідчити хоч би кількість лайків на фейсбук-сторінці організації – лише 12 тисяч (станом на березень 2017 р.).

Черговою організацією виразно проросійського ідеологічного характеру, що також популяризує публікації польськомовної версії російського сайту *Sputniknews*, є Польсько-російське братство (*Braterstwo Polsko Rosyjskie*). Ця організація офіційно зареєстрована 05.01.2017 року і легально діє на території Республіки Польща. Братство, як само декларує, передусім займається протидією русофобії. Адже, на думку лідера цієї групи, воно поширюється польськими ЗМІ та нинішньою владою в Польщі.

Лідер Братства Пьотр Радтке не лише веде діяльність у рамках своєї організації, але також є дійсним членом партії «Зміна» та блогером сайту *Sputnik*. Як лідер Братства він відповідає за проведення в Поль-

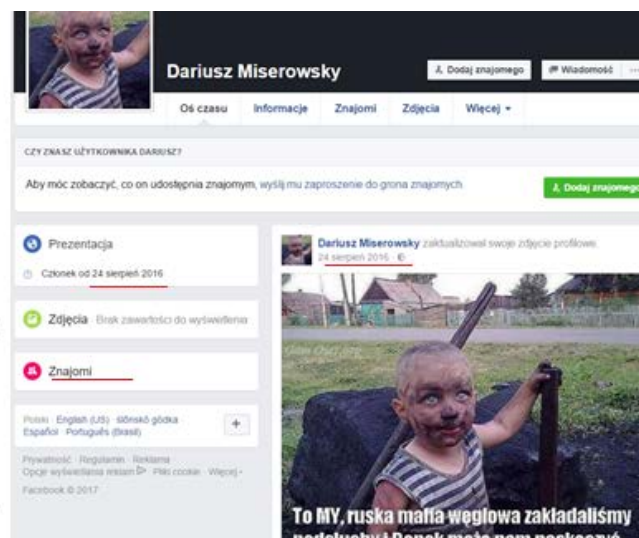
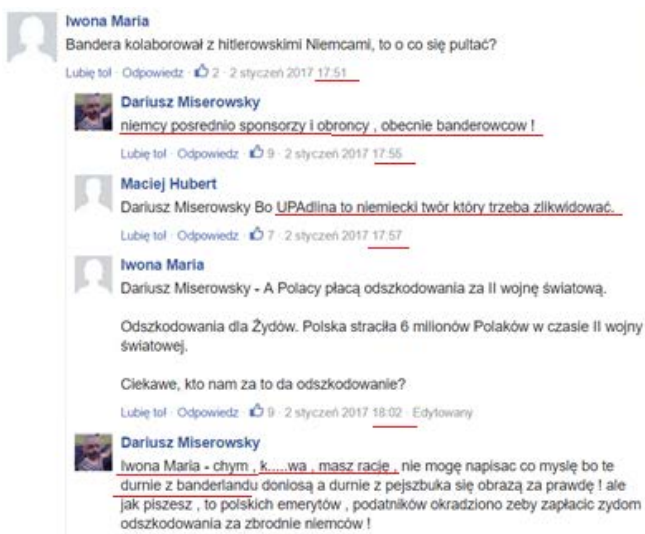

Фото 2. Приклад дискусії на сайті *Sputniknews* <https://pl.sputniknews.com/swiat/201701024550045-rosyjski-senator-wzywa-do-reakcji/>

ці акції «Стор русофобії, стоп брехні». Ця акція зводиться до роздавання флаєрів, зокрема у Вроцлаві, та записуванні відеороликів, розміщуваних на сайті youtube.com, в яких звучать вислови про «глибоке коріння польсько-російської співпраці» чи необхідність протидії фальшуванню тематики Росії в польських ЗМІ.

Ці матеріали замість пропагування Польсько-російського братства як впливового та активного показують виключно зібрання декількох осіб радше гротескового характеру. Про низьку популярність руху говорить також кількість осіб, які належать до неформальної групи, створеної в соцмережі фейсбук –десь понад 3,5 тисяч осіб. Популярністю не користуються також матеріали, які розміщує ця організація – від 400 до 8 тисяч переглядів (станом на березень 2017 р.). Радтке разом із декількома активістами все-таки намагається не лише поширювати проросійські матеріали, але й створити власний мас-медійний переказ, зокрема через поширення фотографій акту покладення квітів до пам'ятника радянської армії у Варшаві та його візит в посольстві Росії у російське свято «День захисника батьківщини». Таким чином, певною мінімальною мірою він нагадує полякам, які підписані на нього в фейсбуці, про російське свято, яке в Польщі вже майже ніхто не пам'ятає.

Висновки. Сайт *Sputniknews* та вищезгадані організації не єдині в Польщі, які мають імідж проросійських чи таких, що сприяють Росії. Тим не менше, складається враження, що ці середовища творять певну групу співпраці, в якій важливу роль відіграє найбільший (можливо, єдиний серйозний) російський, інформаційний сайт у Польщі. Такі організації, як партія «Зміна» чи Польсько-російське братство, намагаються розширити свою діяльність та вийти поза межі інформаційно-пропагандистської сфери (в Інтернет-просторі). Проте вони не знаходять підтримку серед поляків. В інформаційній сфері (пе-

реказ проросійського нарративу) домінує центр, який виконує завдання, для яких був створений на Кремлі (*Sputnik*).

Однак можна припустити, що, крім інформаційно-публіцистичної діяльності, *Sputnik* займається відвертою дезінформацією. Така ситуація вже вимагає від польських експертів та активістів необхідної уваги. Отже, інформаційно-пропагандистська діяльність різного типу організацій і ЗМІ, яка виходить за норми, прийняті демократичною державою, повинна миттєво привертати на себе увагу відповідних служб, які дбають про безпеку держави.

Література

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pl.sputniknews.com/swiat/201701024548403-marsz-upamietniajacy-urodziny-bandery-kijow/>.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pl.sputniknews.com/swiat/201701094578665-OBWE-ukrainscy-zolnierze-sciagaja-sprzet-w-kierunku-linii-rozgraniczajacej/>.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pl.sputniknews.com/opinie/201603112272327-ukraina-jaceniuk-jaresko/>.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pl.sputniknews.com/polityka/201702204877656-sputnik-ukraina-krym-ksiezyc/>.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pl.sputniknews.com/opinie/201702144835106-ukraina-sputnik-gaz-wegiel/>.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pl.sputniknews.com/polityka/201610144066582-ukraina-azow-nacjonalisci-partia-polityczna/>.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/partia.zmiana/photos/a.351694158355758.1073741828.350858821772625/646568105535027/?type=3&theater>.

Фото 3. Плакат опублікований на фейсбук-сторінці партії «Зміна»

Анотація

Марек М. Російські центри впливу в польському Інтернет-просторі. – Стаття.

Російська гібридна війна проявляється в діяльності в інформаційному просторі. Такі заходи, як відповідне освітлення комунікатів у ЗМІ, поширення так званої фейкової інформації та цілеспрямовані медіаатаки на організації, держави, громадських діячів та політиків, є типовими прикладами діяльності російських центрів впливу. Ці центри працюють також у Польщі, де через відповідний вплив, особливо в Інтернет-просторі, вони намагаються дезінформувати поляків, показуючи в негативному світлі всі теми, пов'язані з Україною, політичними та військовими структурами Західної Європи, концентруючись на лобюванні російського політичного нарративу. У цьому процесі беруть участь також організації, які відкрито симпатизують Кремлю. Хоча сила впливу проросійських організацій на польський медіапростір дуже невелика, це не означає, що не варто проаналізувати цю діяльність, особливо коли з кожним тижнем дізнаємося про нові провокації, спрямовані на погіршення польсько-українських відносин.

Ключові слова: Sputniknews, проросійські організації, тролінг, дезінформація.

Аннотация

Марек М. Российские центры влияния в польском интернет-пространстве. – Статья.

Российская гибридная война проявляется прежде всего в деятельности в информационном пространстве. Такие меры, как соответствующее освещение коммюникатов в СМИ, распространение так называемой фейковой информации и целенаправленные медиаатаки на организации, государственные учреждения, общественных деятелей и политиков, являются типичными примерами деятельности российских центров влияния. Подобные

центры работают также в Польше, где через соответствующее влияние, особенно в Интернет-пространстве, они стремятся дезинформировать граждан Польши, показывая в негативном свете все темы, связанные с Украиной, политическими и военными структурами Западной Европы, концентрируясь на лоббировании российского политического нарратива. В этом процессе участвуют также организации, которые открыто симпатизируют Кремлю. Хотя сила воздействия пророссийских организаций на польское медиапространство очень небольшая, это не означает, что не стоит анализировать подобную деятельность. Тем более в период, когда каждую неделю мы узнаем о новых провокациях, направленных на ухудшение польско-украинских отношений.

Ключевые слова: Sputniknews, пророссийские организации, троллинг, дезинформация.

Summary

Mariek M. Russian centres of the influence in the Polish Internet space. – Article.

The Russian hybrid war manifests itself in many actions, one of them is action in the information sphere. Actions like proper creating the media transmission, disseminating fake informations and intentional media attacks directed against organizations, states and public persons – these are characteristic examples of activity of Russian centres of the influence. These centres work also in Poland. They have an influence in the Internet and they try to misinform Poles, by showing Ukraine in bad way, by making disinformation about political and military West-European structures, by lobbying the Russian vision of world. Organizations which openly are sympathizing with the Kremlin also participate in this process. In Poland the strength of the prorusian media transmission is not so strong, but it doesn't mean that we would not analyse this activity closely.

Key words: Sputniknews, prorusian organizations, trolling, disinformation.

УДК 323(477)316.36:314.1

С. А. Піддубний
*аспірант кафедри міжнародних відносин
і зовнішньої політики історичного факультету
Маріупольського державного університету*

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Постановка проблеми. Процеси модернізації соціальної політики в Україні викликані гострою потребою адаптації населення до нових суспільно-політичних і економічних умов. Одним із чинників трансформації суспільства у XXI столітті є демографічне уповільнення і зміна сімейно-шлюбних відносин. Тенденція до депопуляції і старіння нації створює загрозові перспективи розвитку людського капіталу в Україні. З 1990-х років соціально-демографічний чинник є провідним у формуванні державною владою засад соціального захисту, особливо в секторі супроводу сім'ї і молоді. Нездатність наявної системи соціальних органів вирішити нагальні проблеми деформації сім'ї і пом'якшити наслідки демографічного уповільнення спонукають до пошуку більш дієвого механізму соціального захисту сім'ї з урахуванням соціально-демографічних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Питання демографічного уповільнення в Україні активно досліджують співробітники Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Створені ґрунтовні дослідження, які стали основою багатьох державних доповідей з проблем демографічного розвитку. Визначені основні демографічні тенденції і перспективи на основі постійного моніторингу статистичних даних та власних науково-прикладних спостережень. Провідними дослідниками є І.О. Курило [5; 6], Е.М. Лібанова [6; 14]. Проблеми здійснення соціально-демографічної політики присвячені праці Л.Б. Костровець [4], Г.Г. Михальченко [8], С.Є. Мокрецова [10]. Питання демографічної безпеки розглядала І.А. Цвігун [20]. Взаємовплив демографічних змін і якості людського капіталу в Україні досліджували О.М. Гладун [11], Т.В. Калінеску [12], О.О. Калініченко [3], Д.П. Мельничук [7], В.Г. Панченко [13], Л.І. Слюсар [16], В.О. Хвіст [19]. Попри наявність великого спектру досліджень з демографії, проблема впливу демографії на політичний процес здійснення соціального захисту сім'ї ще не стала предметом окремого дослідження.

Метою статті є визначення основних соціально-демографічних чинників, які впливають на формування державної політики захисту сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснення соціального захисту сім'ї як складової частини політичного процесу відбувається в прямій залежності від особливостей, які продиктовані в першу чергу соціально-демографічним і моральним станом суспільства. Сучасна українська сім'я переживає глибоку трансформацію разом із перебудовою суспільно-політичного життя в нашій державі.

Об'єктивними факторами, які впливають на кількісно-якісні зміни вітчизняної сім'ї, є:

- 1) перехід від соцієцентричної до людиноцентричної моделі побудови сімейно-шлюбних відносин;
- 2) демографічне уповільнення;
- 3) соціально-економічна і суспільно-політична трансформація українського соціуму;
- 4) розширення гендерної культури.

Окрім зазначених чинників, гармонійне існування сім'ї також пов'язано із соціально-економічною, політичною, культурною реальністю країни. Сім'я є тим суспільним інститутом, який об'єктивно і повноцінно віддзеркалює всі плюси та мінуси політики певної держави, залишаючись посередником між індивідуумом і суспільством [9].

Сучасні тенденції трансформації сім'ї свідчать про кризу традиційної форми організації сімейно-шлюбних відносин не тільки в Україні, а і у світі. Український соціум, зберігаючи високий рівень морального розвитку, за своєю сімейною психологією все більше тяжіє до постіндустріального західного типу сімейно-родових стосунків. Відбувається закономірний поступ сім'ї від соцієцентричної до людиноцентричної моделі побудови внутрішньої сімейної структури, що є характерним етапом розвитку сучасного інформаційного суспільства.

Традиційна соцієцентрична сім'я, на думку І.В. Головної, не може далі виконувати функції покладені на сім'ю в сучасних реаліях трансформації українського суспільства [1, с. 26]. У XXI столітті більш значущими стають інтереси кожного окремого члена сім'ї. Важливими є потреба в самоактуалізації й самовдосконаленні учасників сімейних союзів. Людиноцентрична модель сім'ї є продуктом демократичного суспільства, де кожен його член свідомо обирає власну сімейно-шлюбну і гендерну роль. Зберігається важлива характеристика традиційної української сім'ї: міцний зв'язок поколінь, високий рівень взаємодовіри членів сім'ї, чітка асоціація щастя людини з наявністю повноцінної сім'ї.

Схожість з іншими європейськими суспільствами полягає в тому, що демографічне зростання визначається тепер не традиційним баченням сім'ї як інституту відтворення соціуму, а соціально-гендерним портретом шлюбних відносин. Сім'я стає засобом чуттєвого спілкування між індивідуумами, осередком підтримки і чинником повної самореалізації, що пов'язано зі змінами в психології поколінь, девальвації думки більшості, і зростанні внутрішньоособистісних потреб. Отже, суспільне бачення сім'ї та її ролі в житті стало більш прагматичним.

Серед провідних тенденцій трансформації сучасної української сім'ї можемо виділити такі:

- 1) поява нових форм організації сімейно-шлюбних відносин;
- 2) збільшення середнього віку укладання шлюбу та народження першої дитини;

3) поширення фактів розриву шлюбу як конструктивного засобу вирішення суперечностей між подружжям;

4) укорінення нового гендерного взірця сімейно-шлюбних відносин.

Означені тенденції вимагають від політичних інститутів оновлення існуючого змісту нормування сімейно-шлюбних стосунків.

Перехід від соціоцентричної до людиноцентричної сім'ї в Україні відбувається на тлі суттєвого демографічного уповільнення. Причинами уповільнення, яке в період з кінця 1990 – в перше десятиріччя 2000-х набуло форми кризи, є об'єктивні природні передумови і суб'єктивні суспільно-політичні процеси.

До природних процесів, які відбуваються незалежно від сучасної суспільно-політичної і економічної моделі розвитку, є пасіонарний спад українського суспільства, що був викликаний соціалістичними експериментами радянського режиму та великими геополітичними подіями ХХ сторіччя. Із цією думкою погоджується В. Панченко, який вбачає, що глибинні передумови сучасної демографічної кризи криються в соціалістичній моделі радянської доби [13].

Подекуди серед причин демографічної кризи в Україні називають невдалу політику доби незалежності, однак теоретична модель Дж. Барі висуває більш глибокі причини вичерпання власних демографічних можливостей українського суспільства до відтворення. Вчений підкреслює значення втрати особистісно-національних традицій сімейно-шлюбних відносин, що відображається в окультуренні сім'ї на груповому і особистісному рівнях. Груповий рівень базується на фізичних змінах, до яких можна віднести міграцію, новий тип ведення господарства, щільність населення, урбанізацію; біологічних змін (нові хвороби та інфекції, незвичні екологічні умови, інше харчування); політичних змін (зміна домінуючої групи, розшарування); економічних змін (нові форми зайнятості); культурних змін (мова, релігія, міжособистісне спілкування). На особистісному рівні відбуваються психологічні зміни (нові ідеологія і пріоритети, поглиблення ідентифікації) [21, с.159].

Беручи до уваги проблему окультурення української сім'ї, знаходимо підтвердження тому в подіях ХХ ст. Найбільшого удару демографічній традиції українців було завдано світовими війнами, Голодоморами, репресіями та штучною асиміляцією. Інтенсивний, неприродно прискорений процес урбанізації і поступове перетворення села на периферію життя зробило сільський спосіб життя неперспективним. Це згубно позначилося на українській сім'ї, яка в першу чергу була селянською з високим рівнем багатодітності і міцністю шлюбу. Погіршало демографічну ситуацію велика диспропорція співвідношення чоловіків і жінок у статеві-віковій піраміді суспільства. Втрата чоловічого здорового генофонду та погіршення здоров'я жінок від важких умов праці та низької якості життя в 1920–1960-ті рр. вплинуло на рівень біологічної стійкості наступних поколінь. Антирелігійні компанії спричинили додатковий моральний тиск на традиції сімейного життя.

Впровадження більшовицької моделі сім'ї та її заміна євро-американською моделлю культурно-сі-

мейними цінностей викликало еволюцію традиційного уявлення українців про сімейні традиції. У 1960-1970-х роках демографічне зростання в УРСР поступово знижувало свої темпи, що пояснювалося вичерпаними природними можливостями до демографічного відтворення. Починався процес депопуляції [3, с. 88]. Негативні фактори були пом'якшені імміграцією з інших республік колишнього СРСР, що було в межах політики КПРС щодо злиття націй в єдину спільноту «радянський народ». Останнім сплеском народжуваності та закріпленням «базового» стандарту сімейного життя у вигляді одно- та дводітних сімей відбувається 1980-рр. характеризуються, на відміну від 3-5 дітних сімей в 1940–1960-х рр.

Означені негативні тенденції самовідтворення населення України поглибилися у 1990–2000-х роках через суб'єктивні фактори:

1) глибока соціально-економічна криза та соціальне розшарування;

2) погіршення якості життя;

3) складна екологічна ситуація;

4) недостатня увага політичних інститутів до процесів скорочення народонаселення.

Перелічені фактори викликали негативні тенденції в українському соціумі, які набули прояв у вигляді наступних явищ:

1) неконтрольована еміграція працездатного населення репродуктивного віку;

2) стрімке збільшення кількості абортів;

3) низький рівень біоетики та поширення захворювань і безпліддя;

4) збільшення кількості розлучень;

5) свідома відмова від шлюбності та багатодітності.

Наведені передумови, причини і прояви демографічної кризи, як глибокого порушення процесу відтворення населення на сучасному етапі розвитку українського суспільства, підтверджують складну природу соціально-демографічної ситуації. Абсолютне зменшення кількості населення 1989–2017 роках сягнуло майже 9 млн осіб. Кількість працездатного населення (віком 15 – 64 років) склала 29327,7 тис. осіб. Якщо розглядати у співвідношенні, то збільшилася частка населення похилого віку до 22%, що утворює додаткове демографічне навантаження на працездатне населення. Підтвердженням старіння нації є той факт, що середній вік громадян серед наявного населення України станом на 2015 рік склав 37,9 років для чоловіків та 43,5 років для жінок. Це свідчить про те, що 54% жінок у Україні вже перейшли межу 40 річного віку, що різко знижує можливості до відтворення населення [18, с. 13]. Коефіцієнт народжуваних дітей жінками у віці старше 40 років зафіксовано на 1 січня 2016 року в межах 6 живонароджених на 1000 жінок відповідного віку. У порівнянні ж коефіцієнт у жінок у віці 15–19 та 35–39 років складає 27,3 дитини на 1000 жінок відповідного віку. Тому існує реальна загроза того, що старіння жіночої половини нашої країни призведе до ще більшого зниження народжуваності.

Відбувається зменшення абсолютної кількості осіб віком до 18 років, що становить на 2016 рік рекордно низький показник за період з 1990 року – 7614 тис.

осіб, або 17,5% від загальної кількості наявного населення. Відсутність молодого покоління призводить до більш важких наслідків, аніж наявність майже чверті пенсіонерів. Саме молодь у майбутньому буде підтримувати соціально-економічні процеси і нестача в кількісному плані людського капіталу негативно впливе на майбутні сім'ї, мережу платників податків, наступність поколінь у професійних династіях, розвиток науки і техніки, підтримку життєздатності територій.

Сільське населення складало на 1 січня 2016 року лише 13 млн. осіб (проти 17 млн у 1990 р.), що призвело до зникнення більше ніж 500 сільських населених пунктів по всій Україні починаючи з 1990 року. Така глибоко деструктивна тенденція пояснюється високим рівнем урбанізації, який не супроводжується належним інфраструктурним будівництвом. Села, селища міського типу залишаються без підтримки з боку держави, інвесторів, і тому закономірно, що молодь, шукаючи вихід своїм потенційним можливостям і потребам, покидає свою місцевість у пошуках кращого життя в найближчих містах, що властиво центральній і східній Україні, або ж за кордон, як у західних регіонах нашої держави і в столиці.

На 1 січня 2016 року Державною службою статистики зафіксовано 411,8 тисяч живонароджених дітей (проти 657 тис у 1990 р.), серед яких 20% дітей народжені жінками, які перебувають у незареєстрованих органах реєстрації актів цивільного стану шлюбах. Отже, коефіцієнт народжуваності склав 1,5 дитини на 1 жінку. А середній розмір сім'ї складає для міської сім'ї 3,1, а для сільської сім'ї 3,4.

Важливим для дослідження соціально-демографічних процесів та їх впливу є відстеження динаміки переривання вагітності. Якщо на 1990 рік кількість абортів сягала майже 1 млн., то у 2012 році знизилася до 141 тис. офіційно зареєстрованих закладами медичного обслуговування [2]. Незважаючи на тенденцію до зниження, рівень абортів в Україні станом на 2016 рік залишається найбільш високим серед країн Європи і становить 21,1 на 1000 жінок фертильного віку; 45,8 – на 100 вагітностей, 84 – на 100 пологів [17]. В Україні повністю легалізований процес переривання вагітності строком до 12 тижнів. Для жінок віком до 18 років потрібно мати згоду батьків за для здійснення цієї операції. У терміні пізніше 12 тижнів переривання вагітності заборонено, окрім випадків загрози життю матері або діагностуванню важкої патології плоду.

Серед жінок більшість називає такі причини абортів:

- 1) медичні показання;
- 2) небажана вагітність (наявність інших дітей, небажання мати дітей взагалі, відсутність підтримки від батька дитини, скрутна матеріальна або психологічна ситуація);
- 3) рання або пізня вагітність.

Означений перелік причин здійснення переривання вагітності говорить про більш соціальне явище абортів в Україні, аніж їх біологічне підґрунтя. Тому державі важливо створити умови для жінки, яка опинилася в скрутній життєвій ситуації і вже є вагітною. Важливо звернути увагу на здійснення абортів жін-

кою, яка не має дітей. Аборти спричиняють у більшості пацієнток тимчасову втрату можливості мати дітей, а в 30% взагалі виявляють безпліддя. Цей факт вказує на недостатність забезпеченості реабілітаційних процедур післяопераційного переривання вагітності.

На 1 січня 2016 року службою статистики встановлено померлих у кількості 594,8 тис. осіб, що склало негативний природний приріст – 4,5 на 1000 осіб наявного населення і втрати 183 тис осіб у 2016 році. У середньому за період 1995–2006 рр. Україна втрачала близько 300-320 тис осіб щорічно. Найменший показник негативного приросту був зареєстрований у 2012 році, а саме втрати були встановлені на позначці 148 тис. осіб. Серед основних причин смерті серед українців називають порушення функціонування системи кровообігу (68%), новоутворення (13,4%), хвороби органів травлення та дихання (6,4%), інфекційні захворювання (2%). Смерть через зовнішні причини спостерігається на рівні 10,2% , серед яких найбільш поширеними є загибель людей в автокатастрофах та на виробництвах. Важкою статистичною цифрою є смерть новонароджених віком до 1 року. За період з 2010–2015 рр. середня кількість померлих до 1 року життя складає 4060, що складає у 2015 році коефіцієнт 7,9 померлих у відповідності на 1000 дітей віком до 1 року [15].

Співвідношення шлюбності і розлучуваності залишається більш стабільним, зважаючи на абсолютне зменшення кількості наявного населення та збільшення середньої тривалості життя майже до 72 років. Кількість зареєстрованих шлюбів на 1 січня 2016 року сягнуло 299 тис., а розлучень – 129 тис., що стало одним із найнижчих показників за період з 1990 року (найменший рівень розлучень у 2010 р. – 126 тис.). Якщо порівнювати у відповідності з 1990 р., то коефіцієнти одружуваності з 9,3 впав до 7,8 у 2016 р., відповідно і розлучуваність – із 3,7 до 3,3 на 1000 наявного населення. Найнижчий рівень реєстрації шлюбів припав на 2000 рік, лише 5,6 на 1000 осіб [15].

З 2014–2015 рр. українська держава зіткнулася з новими демографічними викликами, які були породжені тимчасовою окупацією територій та веденням антитерористичної операції на території окремих районів Донецької і Луганської областей. Загальні підтверджені втрати населення України через міграцію внаслідок конфлікту становлять 1,1 млн. осіб. До цього числа необхідно додати втрати від збільшення інтенсивності переходу тимчасової зовнішньої трудової міграції в постійну форму. Хоча цей процес розпочався в Україні задовго до 2014 р., саме через події на Донбасі кількість зовнішніх трудових мігрантів, які не повернуться в Україну, збільшилася принаймні на 200-300 тисяч осіб [14, с. 81].

Вимушена міграція є причиною розриву сімейно-шлюбних зв'язків певної частини населення. Внаслідок бойових дій зростає частка овдовілих осіб, монобатьківських сімей, поширення самотності серед осіб похилого віку, збільшення чисельності дітей-сиріт та напівсиріт.

Чинниками негативного впливу на сімейно-шлюбну ситуацію та народжуваність, формування яких

спричинено подіями на Донбасі й вимушеною міграцією зі Сходу України, є деформована сімейна структура внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) та проблеми роз'єднання сімей; важкий психологічний стан ВПО, їх незадовільне матеріальне становище та житлові умови; можливі порушення стану загального і репродуктивного здоров'я, спричинені вимушеною міграцією, нервово-психологічними потрясіннями тощо; соціально-психологічна дезадаптація, що стимулює відкладення реалізації дітородних планів; труднощі пошуку шлюбного партнера (через відстороненість і брак довіри до місцевих мешканців у місцях переселення, відчуття ізоляції протягом певного часу) [14, с. 82]

Загалом зазначені соціально-демографічні зміни ілюструють неефективність вживаних державою заходів у здійсненні соціальної політики щодо захисту сім'ї від негативних проявів перехідного етапу суспільно-політичного розвитку. Були прийняті спеціальні державні програми, створені нові соціальні органи і служби, змінено вертикаль виконавчої влади, оптимізована система соціальних гарантій і зобов'язань держави перед соціально незахищеними верствами населення, але ці заходи адміністративного характеру не змогли захистити сім'ю від соціально-демографічного тиску.

Держава у відповідності до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом має розробити концептуально новий підхід до боротьби з демографічними викликами і попередити подальшу деформацію сімейно-шлюбних відносин. Відомства мають пересмислити механізми соціальної допомоги і відмовитися від суцільного і малоефективного супроводу сімей. Повинен бути впроваджений адресний механізм підтримки сімей та їх членів, що опинилися в скрутній життєвій ситуації. Найбільш дієвим є такі заходи з формування соціальної політики держави:

1) збільшення матеріальної і соціальної допомоги батькам при народженні дитини, з одночасним забезпеченням батьків рівними можливостями для збереження робочого місця і адаптування трудових умов до декретних відпусток;

2) сприяння державою розвитку інфраструктури соціальних послуг для молоді і багатодітної сім'ї: медично-профілактичне забезпечення, допомога психолога матерям і батькам у декреті, наявність дитячих садочків, системи закладів розвитку і супроводу сімей з дітьми-інвалідами;

3) законодавче оформлення нових форм сімейно-шлюбних відносин, визнання майнових і особистісних прав їх учасників;

4) введення адресної допомоги членам соціально-вразливих сімей;

5) сприяння зайнятості матерів після виходу з декретної відпустки, допомога в переорієнтації професійної діяльності і впровадження кредитування малого і середнього сімейного бізнесу;

6) політика кредитної підтримки сімей у питаннях придбання житла, необхідного майна, оздоровлення, навчання та супроводу дітей;

7) податкові пільги та субсидювання для сімей з дітьми;

8) реформування медичної системи до рівня реальних сімейних лікарів, які б систематично супроводжували сімейні утворення;

9) впровадження соціально-психологічної допомоги членам сімей (жінкам, що планують або здійснили аборти, постраждалим від насилля, самотніми батькам і сиротам);

10) сприяння гендерній рівності в сімейно-шлюбних відносинах (подолання зневаги, психологічного дискомфорту, дискримінації);

11) оновлення складу соціальних працівників в умовах впровадження нових форм, методів і принципів супроводу сімей з урахуванням міжнародного досвіду.

Реалізація зазначених положень зможе подолати негативні прояви соціально-демографічної кризи і сприяти вирішенню важливих для сімей питань соціального забезпечення з боку держави. Держава має створити реальну, а не декларативну систему протидії демографічним загрозам через впровадження адресної і професійно-орієнтованої системи соціального супроводу.

Висновки. Демографічна криза на тлі абсолютного зменшення населення в останні роки увійшла в стадію демографічного уповільнення, що характеризується: старінням нації, низьким коефіцієнтом народжуваності, збільшенням середнього віку громадянина, збільшенням середнього віку народження жінкою першої дитини, збільшенням бездітних родин та самотніх осіб, традиційним переважанням малодітних сімей. Усі ці фактори негативно впливають на трансформацію української сім'ї в XXI столітті, що відобразилося в зміні кількісно-якісного складу і форм сімейно-шлюбних відносин. Державні структури мають трансформувати й адаптувати до наявних демографічних умов свої принципи діяльності, зосередившись на адресній і цілеспрямованій допомозі сімей зі складними життєвими обставинами. Для інших сімей повинні бути створені умови для професійної і гендерної самореалізації членів сім'ї, що надасть змогу вирішувати матеріальні, психологічні і гуманітарні функції сім'ї ефективно. Вироблення нової концепції соціального захисту сім'ї в умовах демографічного уповільнення робить тему актуальною і вимагає продовження наукових досліджень.

Література

1. Головна І.В. Тенденції зміни сімейно-брачних відносин: від соціоцентричної до антропоцентричної / І.В. Головна // Нова ідеологія сім'ї та сімейних відносин: прогр. та матеріали Всеукр. Наук.-практ. конф., Харків, 26 листопада 2009 р. / МОН України, упр. у справах сім'ї та молоді Харківської облдержадмін., Нар. укр. академія. [та ін.; редкол.: Астахова В.І. (відп. ред.) та ін.]. – Х. : Вид-во НУА, 2009. – С. 25–29.

2. Динаміка та географія абортів в Україні 2005 – 2012. 16.09.2013 / Н. Поліщук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [pp.http://infolight.org.ua/content/dinamika-ta-geografiya-abortiv-v-ukrayini-2005-2012-roki](http://infolight.org.ua/content/dinamika-ta-geografiya-abortiv-v-ukrayini-2005-2012-roki) (знято з сайту 01.04.2017).

3. Калініченко О. Демографічна складова соціальної сфери / О. Калініченко // Людський капітал Украї-

ни: демографічні передумови та соціально-економічні чинники формування: колект. монографія / за заг. ред. к. е. н., доц. Мельничука Д.П. – Житомир : ЖДТУ, 2014. – С. 87–98.

4. Костровець Л. Соціально-демографічна політика в Україні: питання теорії, методології, практики: монографія / Л. Костровець. – Донецьк : ВІК, 2012. – 424 с.

5. Курило І. Демографічні процеси та структури в Україні: сучасні регіональні особливості / І. Курило [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA/2014-2/statti/21.pdf>.

6. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.

7. Мельничук Д. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства в контексті поліпшення якості життя населення / Д. Мельничук. – Житомир : Полісся, 2015. – 564 с.

8. Михальченко Г. Відтворення та розвиток населення в контексті забезпечення гідної коти життя / Г. Михальченко. – Донецьк : «ВІК», 2012. – 333 с.

9. Мішин Е.О. Актуальні проблеми розвитку сім'ї в Україні / Е.О. Мішин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://massage.ua/aktualni-problemi-rozvitku-simi-v-ukraini.html>.

10. Мокрецов С. Державно регулювання охорони репродуктивного здоров'я в Україні / С. Мокрецов. – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2011. – 441 с.

11. Населення України: демографічні складові людського розвитку / за ред. О.М. Гладуна. – Умань : Видавець «Сочінський», 2015. – 180 с.

12. Податкові важелі відтворення та розвитку населення / Т.В. Калінеску, Г.С. Ліхоносова, О.М. Антіпова. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – 276 с.

13. Панченко В. Демографічна криза: сучасна проблема чи радянський спадок? / В. Панченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pvg.in.ua/демографічна-криза-сучасна-проблема> (знято з сайту 01.04.2017).

14. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : НАН України, 2015. – 363 с.

15. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> (знято з сайту 01.04.2017).

16. Слюсар Л. Демографічні витоки та наслідки проблеми соціального сирітства в сучасній Україні / Л. Слюсар // Україна : аспекти праці, 2010. – № 6. – С. 33–41

17. Статистика абортів в Україні. 08 листопада 2016 р. / Ю. Панасюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yulyarrr.blogspot.com/2016/11/blog-post_72.html (знято з сайту 01.04.2017).

18. Жінки і чоловіки в Україні. Статистичний збірник. Державна служба статистики України / відпов. за випуск О.О. Кармазіна. – К., 2015. – 114 с.

19. Хвіст В. Демографічні зміни у складі населення незалежної України: монографія / В. Хвіст. – К.-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. – 207 с.

20. Цвігун І. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія / І. Цвігун. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. – 400 с.

21. Шевчук Л. Оцінка соціально-економічних наслідків трансформації української сім'ї / Л. Шевчук, О. Повстин // Регіональна економіка, 2010. – № 3. – С. 156–163.

Анотація

Піддубний С. А. Соціально-демографічні чинники формування державної сімейної політики. – Стаття.

Розглядаються основні тенденції соціально-демографічного уповільнення в Україні, які міцно пов'язані з еволюцією сімейно-шлюбних відносин на сучасному етапі державотворення. Відзначається ступінь загрози негативних демографічних процесів: депопуляція, старіння нації, відмова від багатодітності та порушення біоетики сімейно-шлюбних стосунків для подальшого розвитку людського капіталу в Україні. Акцентується увага на вплив демографічних і сімейно-шлюбних процесів на соціальну політику держави в умовах кризи і трансформації. Підкреслюється важливість концептуальної зміни механізмів, форм і методів здійснення державної політики у сфері протидії депопуляції і деформації сім'ї. Пропонується впровадження прогресивних політичних механізмів соціального захисту: адресна допомога, пільгові і кредитні преференції, розвиток інфраструктури соціальних послуг. Проблема реформування соціальної політики в умовах демографічної стагнації потребує подальшого системного підходу для вироблення науково-практичних підходів своєчасного вирішення нагальних проблем захисту сім'ї.

Ключові слова: соціально-демографічна криза, сімейно-шлюбні відносини, державна сімейна політика, соціальний захист, трансформація сім'ї.

Аннотация

Поддубный С. А. Социально-демографические факторы формирования государственной семейной политики. – Статья.

Рассматриваются основные тенденции социально-демографической стагнации в Украине, которые тесно связаны с эволюцией семейно-брачных отношений на современном этапе государственного строительства. Отмечается степень угрозы негативных демографических процессов, таких как: депопуляция, старение нации, отказ от многодетности и нарушения биоэтики семейно-брачных отношений для дальнейшего развития человеческого капитала в Украине. Акцентируется внимание на влиянии демографических и семейно-брачных процессов на социальную политику государства в условиях кризиса и трансформации. Подчеркивается важность концептуального изменения механизмов, форм и методов осуществления государственной политики в сфере противодействия депопуляции и деформации семьи. Предлагается внедрение прогрессивных политических механизмов социальной защиты: адресная помощь, льготные и кредитные преференции, развитие инфраструктуры социальных услуг. Тема реформирования социальной политики в условиях демографического кризиса требует дальнейшего системного подхода для моделирования научно-практических подходов своевременного решения важных проблем защиты семьи.

Ключевые слова: социально-демографический кризис, семейно-брачные отношения, государственная семейная политика, социальная защита, трансформация семьи.

Summary

***Piddubnyi S. A. Socio-demographic factors of the formation of the state family policy.* – Article.**

The main trends of the demographic situation in Ukraine are considered. Changes in the population are interrelated with the transformation of family and marriage relations at the present stage. The author highlights the signs of population decline: depopulation, the aging of the nation, the rejection of many children and violations of the bioethics of family-marriage relations. The enumerated demographic processes adversely affect the development of human capital in Ukraine. Attention is focused on the impact of demographic and family-marriage processes on the social policy

of the state. The importance of conceptual revision of the mechanisms, forms and methods of implementing state policy in the field of counteracting depopulation and deformation of the family is emphasized. It proposes the introduction of progressive political mechanisms of social protection: targeted assistance, concessional lending, expansion of the infrastructure for the provision of social services. The theme of reforming social policy in a demographic crisis requires a further systematic approach. This will provide an opportunity for modeling the scientific and practical approaches to timely solve problems of family protection.

Key words: social and demographic crisis, family-marriage relations, state family policy, social protection, family transformation.

УДК 342.8

С. Л. Рибачок
старший викладач кафедри політології
Національного університету «Острозька академія»

ЕВОЛЮЦІЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Постановка проблеми. Одним із основоположних принципів функціонування демократичного політичного режиму є народний суверенітет, поняття, яке закріплюється в конституції будь-якої демократичної держави. Незалежно від особливостей формулювання сутності народного суверенітету зводиться до твердження, що єдиним джерелом влади є народ. Зокрема, в статті 4 Конституції Республіки Польща вказано: «Найвища влада в Республіці Польща належить народу. Народ здійснює владу за допомогою своїх представників та безпосередньо» [16]. Оскільки представницька форма демократії є фактично основним методом здійснення народом своєї владної функції, то на перше місце виходить проблема застосування ефективної виборчої системи, яка дозволяє максимально точно відобразити електоральні переваги населення в структурі парламенту.

Аналіз останніх розробок і публікацій. Важливість вибору та застосування певного типу виборчої системи для ефективного функціонування представницької демократії підтверджується і взаємозалежністю між виборчою системою, формою державного правління та партійною системою. Таке твердження відображено в дослідженнях низки авторів, зокрема М. Дюверже, Д. Рає, Г. Кокс, А. Лейпхарт, М. Уоллерстайн та ін.

М. Дюверже у своїй праці «Політичні партії» пояснив, як виборча система впливає на тип партійної та сформулював ряд закономірностей, котрі в політичній науці отримали назву «соціологічного закону Дюверже» [6]. Інший політолог, Д. Рає, під час дослідження партійних і виборчих систем виявив, що всі вони створюють умови для більшого представництва великих партій і зменшення представництва малих [21]. Ще один дослідник, А. Лейпхарт, вказав на таку особливість формування партійної системи під впливом виборчої, як диспропорційність [8].

С. Ліпсет і С. Роккан у своїй дослідженнях стверджували, що «немає сенсу розглядати виборчі системи як незалежні, а партійні системи як залежні змінні. Партії намагаються впливати на виборче законодавство та вибирати таку систему агрегування, котра дозволяє їм укріпити свою позицію» [9].

Польські й українські науковці також досліджували взаємодію виборчої системи та форми державного правління. Серед українських дослідників можна виділити Ю. Шведа, який вказував на те, що партії можуть використовувати свої механізми впливу для зміни виборчого законодавства та виборчої системи з метою отримання ще більшого впливу в парламенті після наступних виборів [13]. Польський політолог А. Антошевський зазначав, що еволюція виборчої системи Польщі проходила в умовах, коли рішення щодо неї приймалися в ситуації браку часу, досвіду, компетентних виконавців і прозорих механізмів. А нестабільна політична система, у свою чергу, є найбільш чут-

ливою до типу виборчої системи порівняно зі сталими [1, с. 373–385].

Таким чином, невирішеним залишається питання визначення причин і наслідків еволюції виборчої системи Республіки Польща.

Мета статті – пояснити, як відбувалася еволюція виборчої системи Польщі.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що аналізуючи початковий етап становлення виборчої системи Республіки Польща, перш за все, потрібно наголосити на тому, що в республіках, які входили до складу Радянського Союзу, і державах, котрі після Другої світової війни були включені в зону військово-політичного впливу московського центру, було штучно сформовано однопартійні або квазібагатопартійні системи з гегемонічною позицією комуністичних партій. Як наслідок, не існувало потреби в розробці дієвої виборчої системи. З огляду на це після розвалу СРСР законодавці багатьох країн зіштовхнулися з проблемою вибору ефективного типу виборчої системи.

Перші вибори, в яких, окрім «конституційно визначених» Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) та її сателітів, узяли участь й опозиційні політичні партії, відбулися 4 червня 1989 року. Вироблення умов їх проведення стало результатом тривалих дебатов під час так званого «круглого столу» за участю лідерів опозиційної «Солідарності» та представників влади. Одним із наслідків переговорного процесу став допуск до участі у виборах опозиційних політичних організацій із чітким розподілом квот представництва. Провладним політичним партіям, з-поміж яких: Польська об'єднана робітничка партія (ПОРП), Об'єднана селянська партія (ОСП), Демократична партія (ДП), а також лояльним до влади об'єднанням було заздалегідь виділено 65% мандатів. Інші 35% мандатів, згідно з домовленістю, мали бути розподілені між представниками опозиції [26]. Критикуючи виборчу систему 1989 року, польські дослідники справедливо називають її куріальною, оскільки вона гарантувала визначену квоту представництва кандидатам від «курій» [15]. Натомість вибори до новоутвореної верхньої палати парламенту, Сенату, які проводилися без застосування будь-яких обмежень, закінчилися повною поразкою комуністичних сил. Представники «Солідарності» отримали 99 мандатів у Сенаті із 100 наявних. Як зазначають дослідники, результати виборів були несподіванкою для польського політикуму, оскільки опозиція не очікувала такого масштабу перемоги, а влада не сподівалася, що поразка буде настільки нищівною [5]. Вибори до Сейму й Сенату в 1989 році були першим кроком до утвердження демократичних принципів управління державою, але водночас виборча система, яку використовували під час виборів до Сейму, була позбавлена елементів змагальності й альтернативності, оскільки представницькі мандати до Сейму

Республіки Польща розподілялися не за результатами вільного волевиявлення громадян, а в межах попередньо узгоджених квот представництва.

Термін каденції новообраного Сейму повинен був закінчитися в 1993 році, однак чергові парламентські вибори відбулися в 1991 році. Приводом для проведення дострокових виборів стало наростання кризових явищ в усіх сферах держави та неспроможність представницького органу, який був обраний у недемократичний спосіб, протистояти цьому.

Під час проведення парламентських виборів у Польщі 1991 року було застосовано пропорційну виборчу систему, відповідно до якої територію держави поділено на 37 виборчих округів, в яких розподілявся 391 мандат. Також було утворено загальнодержавний виборчий округ, в якому розподілено 69 мандатів [22]. Для визначення виборчої квоти в територіальних округах було застосовано формулу Харе-Німеєра, відповідно до якої число місць у парламенті множиться на кількість голосів, відданих за конкретну партію, і ділиться на загальне число голосів. Мандати розподіляються за цілими числами, а нерозподілені представницькі мандати – між переможцями за методом найбільших залишків [3].

Значним недоліком виборчої системи 1991 року була відсутність виборчих бар'єрів у територіальних виборчих округах, унаслідок чого фрагментація партійної системи досягла надзвичайно високого рівня. Виборчий бар'єр у 5% застосовувався лише для загальнодержавного виборчого округу [25, с. 63]. Відповідно до результатів голосування в Сейм Республіки Польща потрапили представники 29 суб'єктів виборчого процесу, причому 11 з них здобули лише по одному мандату. Найвищий рівень підтримки виборців отримала «Унія демократична» з результатом усього 12,32% голосів. Наслідком відсутності виборчого бар'єру було надзвичайно високе політичне та ідеологічне розпорошення парламенту, наявність представництва мало впливових політичних суб'єктів, як, наприклад, «Союз жінок проти труднощів життя», рівень підтримки якого склав 0,02% голосів виборців, що дозволило отримати один мандат в Сеймі [27].

Можемо зазначити, що вироблення формату виборчої системи Республіки Польща супроводжувалося тривалими дискусіями як серед науковців, так і в політичному середовищі. Дискусійними були фактично всі елементи виборчої системи, з-поміж яких особливу увагу приділяли вибору між мажоритарним і пропорційним типом виборчої системи, формату округів, виборчій формулі, кількості мандатів, яка має розподілятися в загальнодержавному виборчому окрузі, тощо [20]. У результаті узгодження позицій усіх зацікавлених сторін вибраний формат виборчої системи, на нашу думку, був далеким від оптимального. Парламентський рівень партійної системи Республіки Польща був надмірно фрагментований, а представництво в Сеймі отримала значна кількість маловпливових політичних партій. Результатом такої партійної структуризації парламенту 1991 року стала його недієвість, що виявлялось у неспроможності Сейму швидко й ефективно реагувати на політичні, економічні та соціальні потреби суспільства, в результаті чого наступні вибори до парламенту відбу-

лися в 1993 році, задовго до терміну закінчення його каденції.

Парламентські вибори 1993 року проводилися за новою виборчою системою, прийняття якої, на думку польських дослідників, було пролобійовано представниками найбільших фракцій [25, с. 67]. Основні відмінності від попередньої системи полягали у введенні виборчих бар'єрів, котрі становили в територіальних виборчих округах 5% для партій та 8% для виборчих коаліцій. Для загальнодержавного виборчого округу, в якому так само розподілялося 69 мандатів, виборчий бар'єр було збільшено з 5 до 7% [24]. Потрібно зазначити, що, відповідно до законодавства, виборчі бар'єри не застосовували до суб'єктів виборчого процесу, які представляли національні меншини. Було змінено і формулу розподілу мандатів. Зокрема, в 1993 році застосовано метод Д'Онта, вигідний передусім великим партіям, оскільки розподіл мандатів відбувається шляхом кроків, при кожному з яких мандат надається тим партіям, які отримали найбільшу виборчу квоту [4, с. 72–73].

Прийняття нового закону про вибори суттєво змінило парламентський рівень партійної системи Республіки Польща, оскільки нова виборча система відсіювала мало впливові партії, сприяла укрупненню парламентських фракцій і більш чіткій партійній структуризації парламенту. За результатами виборів 1993 року представництво в Сеймі отримали 8 суб'єктів виборчого процесу, в тому числі 2 виборчі комітети, які представляли національні меншини. Місця в парламенті були розподілені між «Союзом лівих демократів», Польською селянською партією, «Унією демократичною», «Унією праці», «Конфедерацією незалежної Польщі» та «Безпартійним блоком сприяння реформам». Чотири депутатські мандати отримали представники німецької меншини, яка була представлена двома виборчими комітетами – «Німецька меншина Опольського Шльонська» та «Німецьке громадсько-культурне товариство» [29].

Вибори 1993 року продемонстрували електоральну переорієнтацію населення, оскільки переможцями стали «Союз лівих демократів» та Польська селянська партія, проте, як зазначають дослідники, перемога на виборах лівих політичних сил не призвела до переорієнтації векторів внутрішньої та зовнішньої політики Польщі [7].

Якщо порівняти відсоток голосів виборців і відсоток отриманих партією мандатів у Сеймі за результатами виборів 1993 року, то диспропорційність цих двох показників можна спостерігати навіть без додаткових розрахунків. Дискримінаційний вплив формули Д'Онта можна прослідкувати, порівнявши, наприклад, результат «Союзу лівих демократів» – 20,41% голосів виборців і 37,2% мандатів та результат «Безпартійного блоку сприяння реформам» – 5,41% голосів та 3,5% мандатів. Тобто переможець виборів отримав представницьких мандатів на 16,79% більше, ніж рівень його реальної електоральної підтримки, тоді як інший учасник виборів недоотримав 1,91% мандатів [29]. Наведений приклад яскраво демонструє вплив виборчої системи на формування парламентського рівня партійної системи Польщі, внаслідок чого партіям-переможцям може надаватися необґрунтовано завище-

на кількість представницьких мандатів, що дозволяє формування парламентської більшості, формат якої може суттєво відрізнятись від електоральних переваг громадян.

Вибори 1997 року відбувалися за аналогічною виборчою системою, але результати голосування продемонстрували кардинально інші електоральні переваги населення. Перемогу отримав блок політичних партій «Виборча акція «Солідарність», отримавши результат у майже 34% голосів виборців і випередивши переможця попередніх виборів – «Союз лівих демократів». Однією з причин такого електорального успіху є той факт, що до цієї виборчої коаліції увійшли представники близько 40 політичних угруповань [2]. Рівень підтримки Польської селянської партії знизився майже удвічі. Водночас серед переможців виборчих регіонів з'явилися і досі не представлені в парламенті політичні сили, зокрема «Рух відбудови Польщі». Це свідчить про значну мінливість електоральної поведінки населення та нестабільність парламентського рівня партійної системи [19].

Незважаючи на недосконалість формули розподілу мандатів, її так і не було змінено, внаслідок чого рівень диспропорційності виборчої системи залишився досить високим і дискримінаційно впливав на кількість мандатів політичних партій, що отримали низькі електоральні результати.

Наступні вибори до Сейму Республіки Польща відбулися у 2001 році за оновленою виборчою системою. Головним нововведенням стало скасування загальнодержавного округу та розподілення усіх 460 мандатів у 41 територіальному виборчому окрузі [23]. Можемо зазначити, що це нововведення загалом позитивно оцінюють польські дослідники як фактор, що наближає виборчу систему до повного дотримання принципу рівності виборчого права [10]. Формулу розподілу мандатів Д'Онта було замінено на метод Сент-Лаге із збереженням виборчих бар'єрів на тому ж самому рівні: 5% для партій та 8% для виборчих коаліцій. На відміну від формули Д'Онта, метод дільників Сент-Лаге віддає перевагу в розподілі мандатів малим і середнім партіям [4, с. 72–73.]. На думку польського дослідника А. Антошевського, зміна формату виборчої системи була спробою штучно зменшити представництво «Союзу лівих демократів» у майбутньому Сеймі, оскільки прогнози соціологів вказували на перемогу саме цієї політичної сили [2].

Проте, незважаючи на чергову зміну виборчих правил, результати виборів 2001 року вкотре підтвердили нестабільність як партійної системи, так і електоральних переваг виборців. Одним із найбільш яскравих результатів виборчої кампанії став катастрофічний програвш «Солідарності», електоральний результат якої не дозволив подолати виборчий бар'єр і потрапити до парламенту. Причинами такої поразки дослідники називають проведення непопулярних у суспільстві реформ, які не дали швидких результатів, неефективна діяльність уряду Є. Бузика, розкол між учасниками коаліції та численні корупційні скандали [14]. Знаковою подією виборів 2001 року став черговий реванш лівих політичних партій. «Союз лівих демократів» зумів не лише відвоювати позиції лідера виборів, а й суттєво покращити свої попередні електоральні результати.

Важливо також звернути увагу на значний ріст підтримки правих та праворадикальних політичних сил, серед яких варто відзначити такі партії, як «Право і справедливість», «Самооборона» та «Ліга польських родин» [28].

Вибори до парламенту Польщі 2005 року мали особливий характер перебігу, оскільки час їх проведення співпав з виборами Президента Республіки. Як зазначають дослідники, це спричинило перевагу президентської кампанії над парламентською та сприяло високому рівню персоналізації електорального вибору. Одним із наслідків такої ситуації стало зменшення рівня підтримки політичних партій, які не мали потужної кандидатури на пост Президента Республіки [18]. Також у 2005 році відбулася остання зміна виборчої системи, за якою проводяться вибори до Сейму Республіки Польща. Цього разу зміни були не настільки радикальними та стосувалися лише формули розподілу мандатів. Попередній метод дільників Сент-Лаге був відкинтий законодавцями, відбулося повернення до методу Д'Онта, який, як уже зазначалося, надає перевагу великим партіям.

Вибори до Сейму Республіки Польща 2005 року вкотре підтвердили нестабільність ідеологічної орієнтації виборців. Достатньо показовим є результат «Союзу лівих демократів», який переміг на попередніх виборах, отримавши 47% представницьких мандатів у Сеймі, а в 2005 році здобув лише четвертий за значимістю результат та 12% місць в парламенті. Такі різкі зміни в політичних уподобаннях населення дослідники вважають особливістю партійної системи Польщі, для якої характерний високий рівень «перетікання» електорату [11, с. 47].

Склад парламенту, обраного у 2005 році, виявився неспроможним до створення потужної урядової коаліції, а політична угода між лідерами «Права і Справедливості», «Самооборони» та «Ліги польських родин» виявилася нетривкою значною мірою і через корупційні скандали навколо лідера «Самооборони» А. Леппера, що спровокувало глибоку урядову кризу і, як наслідок, – достроковий розпуск парламенту [14].

Наступні вибори до Сейму Республіки Польща відбулися в позачерговому порядку у 2007 році за тією ж виборчою системою, що й попередні. За результатами голосування позицію лідера здобула політична партія «Громадянська платформа» з результатом 45,43% представницьких мандатів. Другий результат одержала партія «Право і Справедливість», що дозволило їй отримати 36,09% місць у парламенті.

Як стверджує українська дослідниця Л. Харченко, застосування в Польщі пропорційної виборчої системи загалом сприяло консолідації партійної системи, але цей процес відбувався повільно та значною мірою хаотично [12, с. 37].

Наступні вибори до Сейму Республіки Польща відбулися в жовтні 2011 року. За результатами голосування до нижньої палати парламенту потрапили 6 суб'єктів виборчого процесу, 5 з яких були представлені в попередньому скликанні, а саме: «Громадянська платформа», «Право і справедливість», «Союз лівих демократів», Польська селянська партія та «Комітет виборців «Німецька меншина». Також до парламенту ввійшла і новостворена партійна організація «Рух Па-

лікота», яка до цього не мала представництва в Сеймі, але отримала третій за вагомістю електоральний результат.

Можемо зазначити, що виборча система, за якою відбувалися вибори 2011 року, нічим не відрзнялася від використовуваної на попередніх виборах. В якості формули розподілу мандатів було в чергове використано метод Д'Онта, який дискримінаційно впливає на результати малих партій та віддає значні переваги партіям-переможцям.

Останні вибори до Сейму Республіки Польщі відбулися у 2015 році. Перемогу на виборах здобула правоконсервативна партія «Право і справедливість», другий результат у партії «Громадянська платформа», третій – у право-популістської партії «Кукізі'15». Такі результати продемонстрували, що електоральні погляди громадян Польщі у 2015 році подібні до поглядів, які сформувалися після виборів 2005 року, коли до парламенту пройшла партія «Право і справедливість», а також дві популістські партії – «Самооборона» і «Ліга польський сімей». Порівняно з попереднім виборчим циклом, окрім партій «Право і справедливість» та «Громадянська платформа», інші представники Сейму Республіки Польщі не потрапили до парламенту каденції 2015 року. Отже, можемо стверджувати, що пропорційна виборча система з розподілом мандатів за квотою Д'Онта сприяла відданню переваги великим партійним структурам. Партія «Право і справедливість» отримала 51% мандатів, «Громадянська платформа» – 33%, що демонструє дискримінаційність варіанту пропорційної виборчої системи Польщі.

Можемо зауважити, що дискусія навколо доцільності застосування пропорційної виборчої системи з відкритими регіональними списками продовжується в Польщі і дотепер. Зокрема, є пропозиції щодо запровадження одномандатних виборчих округів, зниження чи підвищення виборчого бар'єру, тощо [12, с. 36]. Але, як відомо, кожна виборча система має як переваги, так і недоліки. Щодо питання про доцільність зміни системи, то, на нашу думку, можна погодитися з твердженням професора Р. Марковського. Науковець зазначає, що найбільшою проблемою польської виборчої системи є незацікавленість, апатичний виборець, який не бажає виділити час для впливу на склад виборчого списку [17]. Така ситуація, вважаємо, характерна не лише для польського суспільства, а й для більшості країн посткомуністичного простору.

Здобуті результати дозволяють погодитися з висновками української дослідниці Г. Зеленько, яка стверджує, що застосування пропорційної виборчої системи в Польщі сприяло стабілізації партійної системи [7]. Водночас, на нашу думку, наведене твердження потребує доповнення в тій частині, що вирішальний вплив на формування партійної системи мав не лише тип виборчої системи, але й застосування дискримінаційної щодо мало впливових партій виборчої формули.

Висновки. Отже, можемо зазначити, що в Республіці Польща протягом досліджуваного періоду застосовувалися різні конфігурації виборчої системи. Проте особливим елементом еволюції виборчої системи Польщі став механічний ефект, який відобразився в застосуванні дискримінаційних виборчих квот відносно

малих партій. Водночас пропорційна виборча система, яка застосовувалася останні чотири виборчі періоди з використанням виборчої квоти Д'Онта, сприяли витісненню з парламенту маловпливових партій, що, у свою чергу, призвело до штучного укрупнення основних політичних акторів і, як наслідок, до стабільного функціонування парламенту. Також упродовж аналізованого періоду неодноразово фіксувалася ідеологічна нестійкість електорату парламентських політичних партій, і, як наслідок, неодноразово змінювався формат міжпартійної конкуренції, що впливало на еволюцію типу виборчої системи.

Наразі еволюція виборчої системи Польщі продовжується, оскільки триває дискусія навколо доцільності застосування пропорційної виборчої системи з відкритими регіональними списками. Зокрема, є пропозиції щодо запровадження одномандатних виборчих округів, зниження чи підвищення виборчого бар'єру, тощо [12]. Але, як відомо, кожна виборча система має як переваги, так і недоліки.

Література

1. Антошевський А. Перехід до демократії: аналіз випадку Польщі / А. Антошевський // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти. – Вроцлав, 2010. – С. 373–385.
2. Антошевський А. Розвиток польської партійної системи після 1989 року / А. Антошевський // *Magisterium* – 2008. – № 31. – С. 78.
3. Германия: анализ избирательного законодательства в контексте соблюдения общедемократических стандартов и прав человека [Электронный ресурс] // CIS-EMO. Режим доступа : <http://www.cis-emo.net/ru/materials/demokratische-processy/germaniya-analiz-izbiratel'nogo-zakonodatelstva-v-kontekste-soblyudeniya>. – Название с экрана.
4. Конончук О. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем / О. Конончук, О. Ярош, С. Горобчишина; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К., 2009. – С. 72–73.
5. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / Г. Дильонгова. – К., 2007. – 239 с.
6. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже – Академический проект, 2007. – 544 с.
7. Зеленько Г. Виборча система як інструмент формування громадянського суспільства у постсоціалістичних суспільствах / Г. Зеленько // *Нова парадигма*. – К., 2006. – С. 125–132.
8. Лейпхарт А. Электоральные системы / А. Лейпхарт // *Политология: Хрестоматия* / Сост. Б. Исаев, А. Тургаев, А. Хренов. – СПб. : Питер, 2006. – 464 с.
9. Липсет С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей / С. Липсет, С. Роккан // *Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. полит. науки, Рос. ассоц. полит. науки*. – М. : 2004, № 4. – С. 222, 244.
10. Принцип вільних виборів [Електронний ресурс] / Ю. Шведа. – Режим доступу : <http://yuriy-shveda.com.ua/en/communion/psefolohia/646-liberty.html>. – Заголовок з екрану.
11. Тищенко Ю. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко. – Режим доступу : http://pravo-media.at.ua/political_communication2010.pdf. – Заголовок з екрану.

12. Харченко Л. Виборча система Республіка Польща: досвід для України // Л. Харченко / Стратегічні пріоритети. – № 3, 2007. – С. 36 (35–40 с.)

13. Шведа Ю. Політичні партії: Енциклопедичний словник / Ю. Шведа – Львів : Астролябія, 2005. – С. 128.

14. Яковлева І. Зовнішньополітичні чинники формування партійно-політичної системи Республіки Польща / І. Яковлева // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць / керівник авт. кол. С.В. Ківалов ; відп. за вип. Л.І. Кормич. – Одеса: «Фенікс», 2009. – Вип. 37. – С. 312–323.

15. Alberski R. Systemy wyborcze / R. Alberski. – Wrocław 1993.

16. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс] // Sejm RP. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>. – Назва з екрану.

17. Markowski R. System wyborczy – system partyjny – jakość demokracji [Електронний ресурс] / R. Markowski <http://www.isp.org.pl/files/5085946460410533001263554687.pdf>. – Назва з екрану.

18. Migalski M., Wojtasik W., Mazur M., Polski system partyjny, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 2007. – S. 67.

19. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 września 1997 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 września 1997 r. [Електронний ресурс] // Internetowy system aktów prawnych. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WMP19970640620>. – Назва з екрану.

20. Ordynacje wyborcze do sejmu w procesie krystalizacji systemu partyjnego w Polsce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://docplayer.pl/10625626-Ordynacje-wyborcze-do-sejmu-w-procesie-krystalizacji-systemu-partyjnego-w-polsce.html>. – Назва з екрану.

21. Rae D. The Political Consequences of Electoral Laws / R. Rae – Yale University Press, 1972. – 218 p.

22. Ustawa z dnia 10 maja 1991 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс] // Internetowy system aktów prawnych. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910580246>. – Назва з екрану.

23. Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс] // Internetowy system aktów prawnych. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20010460499>. – Назва з екрану.

24. Ustawa z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс] // Internetowy system aktów prawnych. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19930450205>. Назва з екрану.

25. Wojtasik W. Polski system partyjny / W. Wojtasik, M. Mazur – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – S. 272.

26. Wybory 4 czerwca 1989 r. – «śmiertelny cios dla komunistycznej dyktatury» [Електронний ресурс] // Dzieje.pl. – Режим доступу : <http://dzieje.pl/aktualnosci/wybory-4-czerwca-1989-r-smiertelny-cios-dla-komunistycznej-dyktatury>. – Назва з екрану.

27. Wybory do Sejmu I kadencji w 1991 roku [Електронний ресурс] // Polonia Restituta. – Режим доступу :

<http://poloniarestituta.blogspot.nl/2012/06/wybory-do-sejmu-i-kadencji-w-1991-roku.html>. – Назва з екрану.

28. Wybory do Sejmu: wyniki głosowania na listy komitetów wyborczych wskali kraju [Електронний ресурс] // Państwowa komisja wyborcza. – Режим доступу : http://wybory2001.pkw.gov.pl/sjg2_k.html. – Назва з екрану.

29. Wybory w 1993. Postkomuniści zdobywają władzę [Електронний ресурс] // Polskie Radio. – Режим доступу : <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1490984,Wybory-1993-Postkomunisci-zdobywaja-wladze>. – Назва з екрану.

30. Wybory w 1993. Postkomuniści zdobywają władzę [Електронний ресурс] // Polskie Radio. – Режим доступу : <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1490984,Wybory-1993-Postkomunisci-zdobywaja-wladze>. – Назва з екрану.

Анотація

Рыбачок С. Л. Еволюція виборчої системи Республіки Польща: причини та наслідки. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню еволюції виборчої системи Польщі. З'ясовано, що особливим елементом такої еволюції є механічний ефект, який відображається в застосуванні дискримінаційних виборчих квот відносно малих партій. Водночас застосування пропорційної виборчої системи в останніх чотирьох виборчих циклах із використанням виборчої квоти Д'Онта сприяли витісненню з парламенту мало впливових партій, що, у свою чергу, призвело до штучного укрупнення основних політичних акторів і як наслідок – до стабільного функціонування парламенту.

Ключові слова: виборча система, виборчі квоти, Республіка Польща, партії.

Аннотация

Рыбачок С. Л. Эволюция избирательной системы Республики Польши: причины и последствия. – Статья.

Статья посвящена исследованию эволюции избирательной системы Польши. Выяснено, что особым элементом такой эволюции является механический эффект, который отображается в применении дискриминационных квот относительно малых партий. В то же время применение пропорциональной избирательной системы в последних четырех избирательных циклах с использованием избирательной квоты Д'Онта способствовало вытеснению из парламента маловлиятельных партий, что, в свою очередь, привело к искусственному укрупнению основных политических акторов и как следствие – к стабильному функционированию парламента.

Ключевые слова: избирательная система, избирательные квоты, Республика Польша, партии.

Summary

Rybachok S. L. Evolution of the Electoral System of the Republic of Poland: Causes and Effects. – Article.

The article deals with the evolution of the electoral system of the Republic of Poland. It was identified that mechanical effect plays special role in the Polish electoral system. It is reflected by the use of discriminatory electoral quotas to displace small parties. On the other hand, the application of the proportional representation system in the past four election cycles using D'Hont electoral quotas contributed to the displacement of non-influential parties, which led to artificial enlargement of the main political actors and, consequently, to stable functioning of the Parliament.

Key words: electoral system, electoral quotas, Republic of Poland, parties.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 32:392(477) «312»

І. П. Печеранський
доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії

Київського національного університету культури і мистецтв

ТРАДИЦІЯ ТА АВТОРИТЕТ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. На сучасному етапі державного будівництва та суспільного розвитку, коли перед Україною з подвійною силою постали давня небезпека (російська загроза) та нові виклики (суперечлива євроінтеграція та корупція), коли в колі сучасних політологів і експертів з державного управління все частіше лунають перестороги щодо засилля політико-правового нігілізму, який, у свою чергу, тісно пов'язаний з високим рівнем національного нігілізму, залишеного нам у спадок від попередньої радянської держави, та «феодално-комуністичної» ментальності, позбутися якої ніяк не дає високий рівень корумпованості політичного й управлінського класу, виявляється актуальною потреба звернення до концептуальних засад політико-правової культури українців, без урахування, осмислення та імплементації яких неможливі стабілізація та модернізація соціально-економічної та правової ситуації в країні сьогодні.

Важливий процес стабільного і поступального розвитку України напруму залежить не лише від ринково-економічних і міжнародних факторів, але й від специфічних норм, цінностей, символів, ритуалів, історичного досвіду, власних традицій, які, сукупно утворюючи політико-правову культуру країни, постають помітним фактором політичної та суспільної самоорганізації на національному ґрунті. Підкреслимо, саме на національному, що передбачає здоровий імунітет по відношенню до механізмів трансплантації готових норм, принципів та інститутів чи то демократії західноєвропейського зразку, чи то «русского мира». І тут не потрібно забувати, що основою такого національного та структурного ядра політико-правової свідомості будь-якого суб'єкта української державності виступають фундаментальні концепти, світоглядне і теоретичне значення яких залежить від тривалого історичного досвіду територіально-громадського життя і специфічного культурно-політичного генотипу, що передається від покоління до покоління, вчиняючи потужний вплив на політико-правову реальність, на взаємостосунки індивіда, суспільства та держави. Серед таких концептів, на які хотілося б звернути увагу в даній статті, є поняття «авторитет» і «традиції».

Осмилення окремих аспектів політико-правової культури міститься в роботах як зарубіжних (Г. Алмонд, С. Верба, М. Дюверже, Л. Пай, У. Розенбаум, М. Дюверже, Р. Інглхарт і т.д.), так і українських вчених (В. Андрущенко, О. Аграновська, І. Бекешкіна, В.Бєбик, О. Газенко, М.Головатий, В. Головченко, І. Курас, К. Колесніченко, Т. Кушнірова, С. Легуша, М. Михальченко, Л. Нагорна, М. Подберезський, В. Полохало, О. Пометун, С. Рябов, О. Семитко, А. Скуратівський, Б. Цимбалістий, В. Черней та ін.). Більшість із цих дослідників опосередковано звер-

таються переважно до поняття традиції, що є невід'ємною складовою духовно-практичного рівня політико-правової культури та суттєвим чинником, який детермінує її предметно-функціональний рівень [7, с. 269]. Але осторонь їх уваги залишається аналіз поняття авторитету в ключі політико-правової культури, адже в українській політологічній науці застосовують це поняття здебільшого, коли розглядається проблема еліт і лідерства, аналізуються особисті якості керівників і державних службовців.

Мета статті. Метою даної статті є спроба проаналізувати поняття авторитету і традиції в межах політико-правової культури України. При цьому акцентується особлива увага на взаємозв'язку цих феноменів, без якого навряд чи варто говорити про національну політичну та правову культуру, адже саме вони відіграють важливе світоглядне, онтологічне та ідеологічне значення під час модернізації та демократизації України у ХХІ столітті, становлення її в якості конституційної та високорозвиненої держави. Реалізується мета в таких завданнях: по-перше, визначення категорій «авторитет» і «традиції» як таких факторів, що упорядковують, стабілізують і стимулюють розвиток політичної та правової культури нашої країни, і, по-друге, їх аналіз у контексті ідеології українського неоконсерватизму, що виступає ефективним інструментом виходу країни з кризи та платформою для реалізації омріяних реформ, які повинні завершити процес еволюції української державності та свободи, що триває вже понад 25 років.

Виклад основного матеріалу. Політична та правова культура України перебуває нині не в кращому стані. Події, які сколихнули сьогодні всю країну, засвідчили глибоку *роздвоєність* і *відчуженість* у політичному та правовому житті громадян. Йдеться про перехідний період, що затягнувся на невизначений термін і супроводжується поступовим відстороненням держави від населення, формуванням політико-економічної системи, на чолі якої знаходиться *blackmail state*, так звана «шантажистська держава», що легітиміє нерівність, бідність, клановість, несправедливість, непрофесіоналізм тощо. Це підживлює феномен «національної неприємності» (О. Забужко) населення, що базується на типові інертної і залежної людини, який залишився українцям у спадок від Російської імперії та тоталітаризму СРСР. Усі ці роки сучасної незалежності влада замість того, щоб створювати процвітаюче демократичне і громадянське суспільство, забезпечувати стійкість, стабільність і безпеку в країні, керуючись при цьому україноцентричною за своєю суттю ідеологією, займалась не чим іншим, як тим, що сьогодні називають *політичним підприємництвом*, створюючи підстави для розвитку олігархоміки; а для середнього

й дрібного класу, який теж виник в результаті загального перерозподілу, створювала такі умови, за яких практично жоден громадянин України не може вижити, не порушуючи окремих законів або приписів.

Сьогодні ми можемо помітити настільки сильно це «підприємництво», що породило олігархічно-люмпенську систему, яка намагається втриматися та відтворює себе з року в рік, проникло у всі сфери політико-правового життя: в правову ментальність і менталітет, від яких залежить функціонування норм, юридичних актів, інститутів, процесів, режимів, статусів, усього, що входить до правової культури як живого, динамічного організму; до політичної свідомості та інститутів, що відображається на якості української політики та парламентаризму, які за час так званої незалежності підкорилися ситуативній та підданській культурі.

Деформація засад політико-правового життя українців, в основі якої знаходиться логіка приватизації держави як варіанту лібералізму по-українськи, призвела до того, що Є. Головаха назвав «моментократією», тобто відсутністю стратегічного бачення ситуації в державі, психологією тимчасового правителя [18]. Саме ця форма «кратії» виступила дуже сприятливим ґрунтом для *фасадної державності*, або, як писав Є. Макеєв, що «зовнішніх ознак держави не бракує: герб, прапор, виправлений текст гімну, боездатний батальйон в Іраку, державні адміністрації і чиновники... Але ознак сучасної державності як не було, так і немає: зовнішній суверенітет не забезпечений, внутрішня керуваність соціально-економічними процесами ґрунтовно втрачена, а перспектива її відновлення вкрай невизначена. Державність існує не поза кожним громадянином окремо, але тільки в ньому самому» [14].

Враховуючи зазначене, станом на сьогоднішню особливу гостро відчувається потреба у тому, про що ще у 2002 р. відмічав В. Ющенко, а саме, що «Україні необхідна кардинальна зміна управлінської культури, самої філософії державного управління...», яка повинна орієнтуватись на просту і прагматичну ідею – «побудову цивілізованого заможного суспільства на основі нових демократичних форм соціальної кооперації в державі. Шлях до такого суспільства лежить у тому числі через відновлення фундаментальних цінностей та відродження спільного історичного підґрунтя українського народу. Це дозволить уникнути нескінченних конфронтацій і на їх основі розгорнути позитивний політичний діалог у суспільстві» [18]. На додачу до слів третього президента слід відмітити, що цей *здоровий та національний прагматизм*, нестача якого є очевидною нині, повинен відштовхуватись не від «москвоцентризму» чи «америкоцентризму», а від україноцентричної стратегії розбудови незалежної, економічно міцної, демократичної та правової держави, політична культура в якій, перебуваючи у зв'язку з загальною культурою, формується на основі спільної історичної долі, мови, культурних традицій, інституту громадянства і толерантності українського етносу до інших етнічних груп. Лише на цих підвалинах можлива українська політична нація як суб'єкт міжнародної політики у ХХІ столітті.

У цьому ключі, коли ми говоримо про подолання ситуації відчуження держави від життя суспільства, його потреб і інтересів, особливого значення набуває

концепт *традиції*, який є нагадуванням про те, що принципи свободи, правопорядку, законності, релігії тощо не потрібно ставити в залежність від примх або поглядів тих чи інших осіб, пристрастей натовпу, навпаки, вони мають бути втілені у форми, які забезпечать їм постійність і владу. Ці форми тісно пов'язані з історичним досвідом і тими цінностями, які для консерватора є очевидними. Йдеться про онтологічний статус непорушних і фундаментальних чинників суспільного буття, який відіграє життєствердну та цивілізаційну роль, на чому наголошував С. Гантінгтон, коли постає загроза ідентичності [15, с. 186]. Або, як стверджував Е. Паунд, традиція – це краса, яку ми оберігаємо, а не кайдани, якими ми до чогось прикуті.

Інтерпретуючи в даному контексті традицію як спосіб легітимізації культурної реальності та принципи функціонування соціальних і політичних систем [17, с. 237], ми розуміємо її конститутивне значення, яке полягає в тому, що вона не зводиться виключно до основних елементів культурної матриці української національної самосвідомості, що складають основу самозбереження і самозахисту нації (відчуття «ми-нація», міф про спільних предків і єдине походження, зв'язок з конкретною територією та рідним краєм, національним характером і його вираженням у національній героїці, традиційною національною релігією, мовою та спільною історичною пам'яттю) [1, с. 52–53]. Безперечно, вона виконує захисну і стабілізуючу функцію, втім, за словами Г.-Г. Гадамера, це ще й *traditur*, світ, що пізнається засобами комунікативного досвіду та безперервно передається нам як відкрите і нескінченне завдання [4, с. 14]. Таким чином, традиція потенційно містить у собі перспективи для подальшого поступу, вихід на інновації. «Під традицією ми розуміємо, – зазначає П. Штомпка, – сукупність тих об'єктів і ідей, джерела яких укорінені в минулому, але які можна виявити в сьогоденні... Традиція рівнозначна спадщині, оскільки реально зумовлена минулими... Будь-яка традиція, незалежно від її змісту, може стримувати творчість або новації, пропонуючи готові рецепти розв'язання сучасних проблем» [16, с. 96].

Консервативне мислення, опираючись на цей неотрадиціоналізм, чітко фіксує зв'язок суб'єктивного розуму і традиції. Не беручи до уваги, як відмічав С. Перрі, контекст останньої як «нагромадженної і перевіреної мудрості поколінь», розум стає безпорадним, відвертаючись від первинного досвіду власного буття. Так з'являється гностицизм, коли розум замикається в собі, а в людині виникає «прадавнє сатанинське прагнення бути як Бог»; релятивізм, коли мораль відривається від онтологічних засад суспільного буття, переходячи у «функцію ні з чим не пов'язаного розуму» [11, с. 593]. А якщо сюди ще додати ринковий індивідуалізм і раціоналізм у політиці (М. Оукшот), тоді виникають загрози політичного обману та кризи конституціоналізму, що породжують національний нігілізм.

Коли розум державного службовця чи політичного лідера втрачає зв'язок із культурною, в тому числі й політико-правовою, традицією, тоді він перетворюється на «політичного підприємця», керуючись інтересами власної вигоди та наживи. На першому місці для нього не Бог, держава чи нація, а він єдиний та його пріоритети. Ні про жодне, як зазначав Ф. Меєр,

«відповідальне застосування розуму в межах безперервної традиції» не йде мова, натомість з'являється суха і потворна ідеологія, що не відповідає духу і цінностям народу. Перефразовуючи американського журналіста та екстраполюючи його думку на українські реалії, необхідно відмітити, що підкорюючи політичні та економічні свободи утилітаристській етиці та ринковому прогресивізму, новочасна влада перетворила державу на «ліберально-олігархічного Левіафана», що стоїть на сторожі її активів та інтересів. Фатальна помилка багатьох, у тому числі й наших, правочентричних керманічів, що сьогодні знаходяться на чолі держави, «полягає переважно в змішуванні тимчасового з трансцендентним. Вони не змогли (або не забажали та воліли – Г.П.) розрізнити *авторитаризм*, який люди та установи використовують для придушення свободи людей, і *авторитет* Бога і правди» [10, с. 617]. У такий спосіб вони відкрили шлях для спокуси використати традицію як засіб пригнічення розуму, хоча вона виконує роль дороговказу для останнього.

Сьогодні особливо гостро відчувається потреба в неоконсерватизмі пост-революційного часу (йдеться про Революцію гідності), що передбачає не лише захист, але й відбір і оцінку, якісну трансформацію філософських і політичних засад, виходячи з розуміння традиції «не як пасивного сприйняття спадщини минулого в його фольклорно-етнографічному вимірі, а як свідомий вибір елементів цієї спадщини, що адекватні новим політичним викликам» [5, с. 3]. Саме ця ідеологія розцінюється нами як ідейна основа політичної та правової культури нашої країни на сучасному етапі, що, з одного боку, протиставляє опонентам ідеї національної самобутності та культурної своєрідності, обґрунтовує захист традиційних національних начал від руйнування зі сторони глобалізаційних та інтернаціональних ідей і трендів, а з іншого, збереження традицій виставляє як основу інновацій.

В умовах сучасних викликів та загроз головною метою неоконсерватизму в Україні є збереження стабільності в суспільстві на підставі ретрансляції культурних цінностей, подолання протиріччя в системі цінностей (тоталітарні *versus* демократичні), яке проявляється у відчуженому ставленні до офіційних політико-правових норм та інститутів [12, с. 156]. Також вироблення імунітету по відношенню до ідей універсалізму та егалітаризму, протистояння ідеологічному експансіонізму та уніфікаціонізму на засадах пріоритету цінностей національної свідомості. «Консервативна політична культура, – стверджує О. Горохов, – в умовах глобалізації та насадження універсальних політичних моделей є основним транслятором культурно-політичної спадщини народу в часі та просторі. Більш того, консервативна політична культура постає формою осмислення народом його основних цінностей, які дозволяють йому формувати свою політичну систему, зберегти свою ідентичність і національну культуру» [6, с. 78].

З таким поняттям традиції, що детермінує консервативну політичну та правову культуру, тісно пов'язаний феномен авторитету (етимологічно термін походить від латинського «*auctoritas*», нім. «*Autoritet*» та франц. «*Autorite*» – «влада, вплив, воля», утворених від «*auctor*» – «творець, винахідник, захисник, рад-

ник»). Вже на понятійному рівні він є полісемантичним, складним і багатозначним явищем. Аналізуючи його в нашому ключі, ми хотіли б звернути увагу на типологію М. Вебера, який виокремлював такі типи політичного лідерства та панування: а) традиційно-патримоніальний, в якому домінують традиції, освячені авторитетом сакралізованого минулого, коли влада, як правило, набуває патерналістських обрисів; б) легально-раціональний, заснований на формальних правилах, юридичних нормах і законах, які діють сьогодні; в) харизматичний, що передбачає владу пророків і вождів, яка ґрунтується на особистих якостях останніх, втілюється у відданості їхнім ідеям і настановам [3].

Проблема політико-правової культури України на посткомуністичній фазі її становлення, враховуючи вищезазначену типологію, полягає в домінуванні формально-бюрократичної та раціональної системи правил і законів, які не мають тісного зв'язку, завдяки тому, що консерватори називають «органічним моральним порядком», з авторитетом традиції. Ця система відтворює себе, із залученням силового ресурсу, засобів тиску і шантажу, здійснюючи це на тому ж таки легальному рівні, дискредитуючи в такий спосіб конституційні основи державності. Обслуговує ця система, за сприяння політиканів і політтехнологів, окрему касту людей, так звану політичну і правову еліту, які продукують свою субкультуру стосунків з окремими правилами і законами, що відчужують їх від народу ще більше. *Це призводить до технологізації та приватизації влади, яка втрачає зв'язок з «неформальним впливом» традицій, з трансцендентним та морально-духовним досвідом у політичній та культурній історії українського народу.*

У своїй роботі «Конституція на праві давності» Е. Берк наголошував: «Право давності – найсолідніше з усіх прав, і то не тільки у сфері власності, а у сфері, що має забезпечувати цю власність, – сфері врядування. Ці сфери перебувають одна з одною в гармонійних відносинах і допомагають одна одній. Право давності супроводить ще одна підстава авторитету, яка полягає в конституції людського розуму, – презумпція. Така презумпція має свої переваги навіть перед вибором нації, – набагато більші, ніж будь-яке раптове й тимчасове упорядкування як результат реальних виборів. Адже нація – це не ідея суто локального виміру, не одинична миттєва сукупність, а ідея неперервності, що охоплює і часовий, і кількісний, і просторовий виміри. І це не вибір одного дня чи однієї сукупності людей, не легковажний, не спокійний вибір, а продуманий вибір століть і поколінь; це конституція, утворена тим, що в десять тисяч раз краще за вибір, це результат особливих обставин, ситуацій, характерів, схильностей, моральних, громадських і суспільних звичаїв народу, які розкриваються тільки протягом тривалого періоду» [2, с. 504–505].

Міркуючи над цими словами, ми розуміємо, яким недооціненим сьогодні потенціалом володіє консервативна концепція політико-правової культури, яку варто відроджувати в Україні на сучасному етапі (нео-). Сучасні консерватори хочуть бачити не «голі» політичні формули, а «вбрані» в конституційні форми засади суспільного і демократичного розвитку, які

укорінені в лоні традицій, що постають вираженням «цивілізованої сили життя», а також забезпечують спадкоємність, сталість і стабільність, легітимність. *І тут авторитет є не штучно-спроєктованим і ситуативним, а органічно-сформованим, таким, що втілює в собі ціннісний зв'язок поколінь і джерело влади.* Р. Скратон свого часу підкреслював: «Суспільство існує лише за допомогою авторитету, й визнання цього авторитету становить зв'язок, що є не договірним, а трансцендентним, подібно до сімейних уз. Такий зв'язок потребує традиції та звичаю, за допомогою яких він може реалізуватися як громадянський факт. Але традиція не є статичною річчю. Це є активне досягнення неперервності; її можна відродити, врятувати та вдосконалити, наскільки дозволять сприятливі умови та слухна нагода» [13, с. 637].

Не лише умови та нагода, але, пригадуючи В. Липинського, «хотіння та уміння» національної еліти використовувати «дані політичної науки», правдиво і об'єктивно оцінюючи ситуацію [9, с. 344]. Це уміння є показником інтелігентності еліти, яка здатна розпізнати у своїй діяльності глибокий символізм давнини, усвідомити себе продовжувачами давніх українських політико-правових традицій. Той президент, парламентар чи суддя, який не просто цитуватиме на урочистих заходах, але й втілюватиме у своїй діяльності заповіді Володимира Мономаха, Ярослава Мудрого, київського митрополита Іларіона, Данила Галицького, Б. Хмельницького, П. Орлика, П. Могили, І. Мазепи, М. Грушевського, В. Липинського, Ю. Липи та ін., буде здатен у своїй державотворчій діяльності подолати ситуацію фрагментарності, невизначеності, неструктурованості, розірваності настанов і орієнтацій, що спостерігається сьогодні у політико-правовій культурі України. Саме «демократія мертвих» підтримає їх у цій нелегкій справі та витягне з тенет морального релятивізму.

Осмислюючи роль авторитету і традиції на шляху розбудови держави та модернізації політико-правової культури країни, дуже влучно із цього приводу висловився патріарх американського консерватизму Р. Керк, думкою якого ми підсумовуємо наш огляд. «Добре врядування, – зазначав він, – це не штучна вигадка, не винахід філософів із кав'ярень, що виріс на апріорних абстракціях у згоді з інтелектуальними настроями поточної миті. Врядування, похачцем спроєктоване на основі теорій чистого розуму – це здебільшого огидне панування... Що ж, добре врядування, дуже відмінне від вищезгаданих, – це результат століть соціального досвіду. Воно було назване органічним, але я віддаю перевагу аналогічному термінові «духовне». Довіряючи мудрості наших предків і досвіді нації, воно покладається на прецедент, неписані закони, історичні випробування та помилки, консенсус громадської думки, досягнений протягом поколінь» [8, с. 607].

Висновки. Таким чином, реактуалізація концептів традиції та авторитету у вищезгаданому ключі дає підстави стверджувати, що неоконсервативна концепція політично-правової культури, робота над якою вимагає кропітких і системних зусиль, здатна запобігти подальшій фрагментації та дестабілізації ситуації, скерувати процес державного будівництва в націотворчому напрямі та відродити авторитет Украї-

ни у світі. Якщо розвинені західні країни, які мають чималий досвід державотворення, можуть за основу брати веберівський легально-раціональний тип авторитету, де першорядну роль виконують бюрократи та юристи, що особливо помітно на прикладі Європарламенту, то наша країна, що мала трагічний досвід державного будівництва, потребує свого зміцнення в онтологічних засадах власної унікальності та самобутності. Політичні еліти, які хочуть запам'ятатися в якості не «закритого акціонерного товариства», а справжньої «національної аристократії», повинні усвідомити, що без підтримки традиції та авторитетів ми залишимося наодинці з марнославством і частковим досвідом нашого скороминущого життя, який, мов відкрита рана, що постійно кровавить, посилює розбрат і національній нігілізм у країні.

Література

1. Абизова Л. Традиціоналізм українського суспільства: збереження національної ідентичності чи консервування минулого? / Л. Абизова // Українознавчий альманах. – 2011. – Вип. 5. – С. 51–53.
2. Берк Е. Конституція на праві давності / Е. Берк // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид.; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолооскип», 2008. – С. 503–509.
3. Вебер М. Три чисті типи легітимного панування / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика; пер. з нім. О. Погорілий – К.: Основи, 1998. – С. 157–172.
4. Гадамер Х.-Г. Філософія і герменевтика / Х.-Г. Гадамер // Актуальність прекрасного; сост. М. Стафенкой; науч. ред. В. Малахов. – М.: Искусство, 1991. – С. 9–25.
5. Гордієнко М. Національна традиція як основа політичної доктрини консерватизму / М. Гордієнко // Українська національна ідея: реалії та перспективи. – 2007. – Вип. 19. – С. 3–10.
6. Горохов А.А. Методологические аспекты анализа консерватизма: идеология, мировоззрение, политическая культура / А.А. Горохов // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. – 2012. – Вып. 1. – С. 72–78.
7. Єфтені Н.М. Проблеми формування політичної культури в сучасному українському суспільстві / Н.М. Єфтені // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.; редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Л.І. Кормич (заст. голов. ред.), М.А. Польовий [та ін.]. – Одеса: Фенікс, 2014. – Вип. 53. – С. 267–274.
8. Керк Р. Неписані закони, авторитет і впорядкована свобода / Р. Керк // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид.; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолооскип», 2008. – С. 597–609.
9. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – К.-Філадельфія, 1995. – 470 с.
10. Меєр Ф. Свобода, традиція, консерватизм / Ф. Меєр // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид.; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолооскип», 2008. – С. 610–620.
11. Перрі С. Розум і відновлення традиції / С. Перрі // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид.; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолооскип», 2008. – С. 580–596.
12. Сипко О.С. Політична свідомість і політична культура сучасної України: регіональні особливості в

контексті проблеми формування української політичної нації / О. Сипко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна «Питання політології». – 2001. – № 518. – С. 48–53.

13. Скратон Р. Авторитет, відданість і традиція / Р. Скратон // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид.; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. – С. 622–637.

14. Україна 1991–2000: рух у часі, що зупинився // Дзеркало тижня. – 2000. – № 36(306). – 19 серпня – 1 вересня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/306/28180/>.

15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

16. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; пер. с англ.; под ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

17. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование общества. Сравнительное изучение цивилизации / Ш. Эйзенштадт; пер. с англ. А.В. Гордона; под ред. Б.С. Ерасова. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 416 с.

18. Ющенко В. Тези про майбутнє / В. Ющенко // Дзеркало тижня. – № 5(380). – 2002. – 9-15 лютого. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/380/33785/>.

Анотація

Печеранський І. П. Традиція та авторитет у контексті політико-правової культури сучасного українського суспільства. – Стаття.

У статті наголошується на важливості реактуалізації традиції та авторитету як неоконсервативних онтологічних, аксіологічних і ідеологічних концептів у контексті формування політико-правової культури України на сучасному етапі. Підкреслюється, що поступальний і демократичний розвиток нашого суспільства, враховуючи трагічний та дискретний досвід державного будівництва в українській історії, уможлиблюється завдяки вищезазначеним концептам. Аналізується ситуація відчуження політико-правової культури від традицій та авторитетів, що призводить до «національної непритомності» та нігілізму, політичного підприємництва, технологізації та приватизації влади в межах олігархічно-люмпенської системи. Зазначається, що імплементація цих концептів у конституційному полі перетворює державність із фасадної суми формальних ознак на ефективний механізм стабілізації, консолідації й поступу України в XXI столітті.

Ключові слова: українське суспільство, неоконсерватизм, політична та правова культура, традиція, авторитет, політичне підприємництво.

Аннотация

Печеранский И. П. Традиция и авторитет в контексте политико-правовой культуры современного украинского общества. – Статья.

В статье акцентируется внимание на важности реактуализации традиции и авторитета как неоконсервативных онтологических, аксиологических и идеологических концептов в контексте формирования политико-правовой культуры Украины на современном этапе. Подчеркивается, что поступательное и демократическое развитие общества, учитывая трагический и дискретный опыт государственного строительства в украинской истории, становится возможным благодаря вышеупомянутым концептам. Анализируется ситуация отчуждения политико-правовой культуры от традиций и авторитетов, что приводит к «национальному обмороку» и нигилизму, политическому предпринимательству, технологизации и приватизации власти в границах олигархическо-люмпенской системы. Отмечается, что имплементация этих концептов в конституционном поле превращает государственность из фасадной суммы формальных признаков в эффективный механизм стабилизации, консолидации и развития Украины в XXI веке.

Ключевые слова: украинское общество, неоконсерватизм, политическая и правовая культура, традиция, авторитет, политическое предпринимательство.

Summary

Pecheranskyi I. P. Traditions and credibility in the context of political and legal culture of modern Ukrainian society. – Article.

In the article the author emphasizes the importance and re-actualization of traditions and credibility as the neo-conservative ontological, axiological and ideological concepts in the context of forming political and legal culture of Ukraine on the modern stage. It is underlined that the progressive and the democratic development of our society including tragic and discrete experience of state building in the Ukrainian history, was possible thanks abovementioned concepts. Here is analyzed the situation of political and legal culture alienation from traditions and credibilities which led to «national fainting» and nihilism, political entrepreneurship, technologizing and privatization of power within oligarch-lumpen system. It is noted that implementation of these concepts in a constitutional field turns a statehood from front sum of formal characteristics into an effective mechanism of stabilization, consolidation and step of Ukraine in XXI century.

Key words: Ukrainian society, neo-conservatism, political and legal culture, tradition, credibility, political entrepreneurship.

УДК 94 (497.2)

М. О. Шпак
аспірант кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин
Запорізького національного університету

ДИЛЕМА ПРАВЕДНИЦТВА В БОЛГАРІЇ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Постановка проблеми. Сьогодні світу добре відомий факт, що явище Голокосту було наслідком несвоєчасного реагування світової спільноти на поширення серед населення нацистськими агресорами шовіністичних й антисемітських настроїв. Трагічні події Шоа показали наступним поколінням, що тільки гуманістичний світогляд й терпимість зможуть запобігти міжнаціональній, релігійній, чи іншій дискримінації в майбутньому. Підтвердженням цьому є героїчні вчинки людей, які в період Другої світової війни змогли протистояти політиці тотального винищення євреїв.

У повоєнні роки Ізраїль вирішив вшанувати своїх рятівників і нагородити їх званням і медаллю Праведників народів світу. Після створення національного меморіального комплексу Катастрофи та Героїзму «Яд Вашем» було складено низку вимог для розгляду кандидатур на звання Праведника світу, яке присуджує спеціально створена комісія. Процедура надання поважного звання рятівникам триває до цього часу, адже кожного дня до комісії надходять тисячі листів, в яких врятовані євреї описують свої історії, і їх герої-рятівники отримують заслужене визнання.

Винятковим випадком є історія Голокосту в Болгарії, яка відома масовими акціями протестів населення проти знищення євреїв під час Шоа. Ще до приєднання до Тристороннього Пакту, 23 січня 1941 р. в країні вступив у силу «Закон про захист націй», який обмежував громадянські права євреїв в державі. У цей час свій протест виразили всі верстви населення, надіславши до царя Бориса III тисячі звернень про відміну закону.

Відомо, що монарх та його уряд не відреагували на прохання і для посилення контролю над юдейським населенням створили «Комісаріат з єврейських питань» на чолі з пронацистсько налаштованим полковником О. Білевом. 22 лютого 1943 р. голова Комісаріату підписав план депортації євреїв із Болгарії та узгодив з німецьким керівництвом усі відповідні заходи для цього.

Але ніхто не очікував, що рішення про виселення євреїв викличе настільки потужний масовий протест. У першу чергу, велику роль відіграла позиція Д. Пешева, віце-спікера парламенту Національних Зборів. Політик перший отримав від делегації з м. Кюстенділ звістку про таємну акцію депортації, де вже почали готувати до виселення євреїв. 9 березня 1943 р. Д. Пешев зібрав прибічників, та разом із ними висунув міністру внутрішніх справ П. Габровськину ультиматум про публічний скандал, якщо антиєврейські заходи наберуть нової сили. Згодом про дискримінаційні плани дізналося все населення столиці. Почалися маніфестації на захист євреїв, де виступили всі: від селян і фермерів до представників політичних партій, інтелігенції та духовенства. 23 березня дії влади були призупинені, а через два місяці, 24 травня 1943 р., місцевих євреїв відпра-

вили до таборів праці в провінції, а не на знищення до Польщі.

Мета. У період бурхливих подій сучасності особливо важливо переглянути й зрозуміти, де історія й політика Болгарії зазнала викривлень й переписування, адже повчальні уроки толерантного відношення до представників інших націй мають бути відображені в пам'яті поколінь.

Виклад основного матеріалу. Здавалося б, історичні факти масового порятунку жертв під час Голокосту мали увійти в історію воєнних років із численними нагородженнями болгарських активістів званнями Праведників народів світу. Проте в списках Яд Вашем у розділі про Праведництво на 1 січня 2016 р. у графі «Болгарія» нараховується всього 20 осіб, де востаннє звання було присвоєно у 2010 році [5].

На сьогодні в аналізі історії Шоа в Болгарії тема Праведників народів світу є найпровокативнішою. За період радянського панування невідомі факти минулого Другої світової війни знищувалися й спотворювалися ідеологією Комуністичної партії. Переписування підручників з історії Болгарії привело до формування неповноцінного сприйняття поняття Катастрофи в країні. З 1946 по 1982 рр. у посібниках з історії головна роль порятунку євреїв Болгарії відводилася Комуністичній партії. Йшлося про те, що населення було лише допоміжним чинником у цій боротьбі, оскільки мало «недоліки» – колаборантів. У часи незалежності Болгарської республіки, в підручнику за 1993 р., заслуги в спасінні євреїв екстраполюють до громадських діячів, політиків, вищого духовенства, інтелігенції та простого народу. Не виключалася і роль монарха й деяких представників правлячого режиму [3, с. 164].

Поруч із тим не висвітлювалися способи порятунку євреїв. Процес виселення й перебування євреїв у провінційних таборах смерті навіть сьогодні не згадуються, обґрунтовуючи тим, що будь-які способи виживання хороші. Дослідники, які в роботах демонструють реальні факти жахливих умов побуту й праці євреїв у таборах, знуцання над ними місцевим керівництвом, як зазнають критики й засудження.

24 лютого 1993 р. на черговому засіданні Національних Зборів на честь 50-ти річчя Порятунку євреїв у 1943 р. в межах Болгарії президент Ж. Желев вперше ініціював публічне обговорення подій минулого та наслідків для сучасності.

Голова уряду О. Йорданов у промові згадав маловідомі на той час в історії держави прізвиська активістів-захисників прав євреїв та виголосив жаль щодо неспроможності болгарської влади врятувати іудеїв Фракії й Македонії.

Президент Ж. Желев підкреслив, що в депортації 12 тис. людей винні лише пронацистсько налаштовані сили Болгарії, а сам народ має пишатися мужністю

предків, які чинили опір владі. Президент згадав і про 13 осіб, що стали Праведниками народів світу. Поруч із тим не пролунало закликів чи побажання поповнити список болгар, які протягом Другої світової війни рятували євреїв.

Крім прем'єр-міністра та президента, до виголошення промови долучилися Н. Ананьєва, лідер Соціалістичної партії, та голова Союзу демократичних сил С. Савов. Їх погляди щодо визнання провини і складових пам'яті розділилися. Соціалісти визнали вину влади в знищенні македонських і фракійських євреїв та напружену боротьбу народних мас за порятунок болгарських. Натомість демократи відсунули будь-яку причетність до депортації та акцентували увагу на вирішальній ролі царя Бориса III [19].

Цікавим є те, що інформація про офіційні заяви політиків та їх бачення історії Катастрофи в пресі з'явилася не одразу. Вперше про трагедію неврятованих євреїв Фракії та Македонії було написано на шпальтах газети «Демократія» в 1994 р. Натомість журналісти колишнього органу Комуністичної партії «Дума» залишалися непорушними в постійних твердженнях, що саме Червона армія «остаточно» врятувала євреїв Болгарії, а не громадські активісти [3, с. 165].

У Болгарії можна часто зустріти «нависаюче рішення» у визначенні ролі населення та влади в порятунку євреїв. Мало хто звужує свої дослідження до аналізу індивідуальних історій. Однак продовжуються пошуки підтвержень непричетності до антисемітської політики та демонструється безперечна заслуга всього населення й царя Бориса III. Такий підхід дає полегшену сприйняття Голокосту в Болгарії, але не реалістичну картину, де поняття «весь народ» у країні-сателіті Німеччини на чолі із царем, союзником А. Гітлера, є відносними.

Яскравим прикладом слугує історія встановлення меморіалу жертвам Шоа в Ізраїлі в Болгарському Лісі. Першопочаткова ідея бере витоки із США, коли в 1993 р. на честь 50-ти річчя Порятунку євреїв Болгарії було запропоновано створити пам'ятник на честь королівської родини за її вклад у спасіння євреїв. Відомо, що нащадки македонських та фракійських євреїв не підтримали таке рішення. Протягом трьох років Єврейський Національний Фонд (далі ЄНФ) Ізраїлю намагався знайти компроміс та примирити сторони.

У жовтні 1996 р. меморіал було встановлено з надписом на івриті, англійській та болгарській мовах: «У пам'ять про царя Бориса III та королеви Іоанни (Джованни) за їх внесок у порятунок болгарських євреїв у темні часи Голокосту».

Додатково передбачалося, що в майбутньому на пам'ятнику з'являться ще дві дошки із надписами, присвячені заслугам Д. Пешева, духовенству й усьому болгарському народу [1, с. 120].

У 2000 р. суперечки навколо меморіалу в Болгарському Лісі знову нагадали про себе. Півроку ЄНФ розглядав документи, заяви й відкриті листи зацікавлених сторін, поки його представники не досягнули остаточного рішення в спосіб позначення всіх, кого необхідно закарбувати у історії. У 2002 р. в Болгарському Лісі на меморіалі з'явилися нові надписи. Перший присвячений болгарам: «У знак поваги і пошани болгарського народу, який захистив своїх 49 тисяч єврейських

співвітчизників та успішно боровся за їх порятунок в 1939–1944 рр.». Другу меморіальну дошку присвячено депортованим євреям: «В пам'ять про 11 тисяч 343 євреїв Фракії, Македонії та Піроту, які загинули в нацистському таборі смерті Треблінка. Нехай їх пам'ять буде благословенною». Інформацію про заслуги царської родини було знято взагалі [1, с. 121].

Важливий захід відновлення історичної справедливості дав поштовх до поновлення роздумів про рушійні сили захисту євреїв та супротиву пронацистській владі у самій Болгарії. У наукових колах заговорили про заслуги Д. Пешева, котрий ще в 1973 р. отримав від «Яд Вашему» звання «Праведника народів світу». У столиці Болгарії особистість Д. Пешева стала символом волевиявлення народу та синонімом боротьби за права людини. На честь нього в м. Софії у 2001 р. було відкрито іменну меморіальну дошку, а в 2013 р. – пам'ятник. У 2002 р. президент П. Стоянов нагородив Д. Пешева посмертно медаллю «За відвагу». У тому ж році, за ініціативи посла Ізраїлю в Болгарії та Організації болгарських євреїв в Ізраїлі, в м. Кюстенділ було створено Дім-Музей Д. Пешева, де в точній копії його колишнього будинку знаходяться експозиції з документів й речей, що демонструють життя євреїв, їх переслідування в роки війни, життєвий шлях політика й нелегку боротьбу проти антигуманних законів влади. [1, с. 122].

У 2002 р., на підтримку та захист єврейського населення Болгарії, «Яд Вашем» нагородив посмертно званнями «Праведників народів світу» митрополитів Стефана та Кирила, які брали активну участь не лише у відкритих виступах до царя Бориса III з приводу втілення «Закону про захист націй», а й у переходованні євреїв, вручивши медалі їх племінникам. У 2003 р., з нагоди 125-ти річчя Стефана, в присутності посла Ізраїлю в с. Широка Лука, де народився митрополит, було встановлено бюст Праведника. Через шість років у Бачковському монастирі на місці поховання священнослужителів-Праведників їм присвятили меморіальну дошку.

Крім цього, у 2003 р. відбулася одна з найзнаменніших подій за часи незалежності Болгарії – уряд ухвалив рішення відзначати на державному рівні кожного року 10 березня як День порятунку болгарських євреїв від смерті та пам'яті жертв Голокосту [1, с. 123].

Після прийняття такого рішення, політика пам'яті Шоа вийшла на новий рівень розвитку державної історії. У Болгарії 10 березня відзначається Церемонією пам'яті щорічно. Але акцент робиться не на втратах і пошуку відповідальних за депортацію євреїв Македонії та Фракії, а на заслугах болгар у відстоюванні прав євреїв в межах Болгарії.

У 2013 р. на засіданні Національних Зборів парламент одностайно ухвалив Декларацію з нагоди 70-ї річниці Порятунку болгарських євреїв і вшанування пам'яті жертв Голокосту. На офіційному сайті Національних Зборів було викладено спільну заяву політиків, в яких йшлося про те, що історична дистанція дозволяє оцінити події болгарської історії в їх повноті й універсальності. Вони визнали, що в роки війни дійсно існували антигуманні закони, що обмежували права євреїв – громадян Болгарії. Але цьому чинили протест 43 депутати, які відкрито виголосили своє незадоволення пронацистській верхівці. Завдяки тиску

політиків, Болгарської Православної церкви, громадських діячів й простих громадян цар Борис III відмовився депортувати 48 тисяч болгарських євреїв до табору смерті. На завершення робиться акцент на тому, що молоді покоління має пишатися предками, які рятували болгарських євреїв у часи Голокосту [9].

У цілому урочиста Декларація 2013 р. знову показала, що історія Голокосту в Болгарії ще не може аналізуватися з різних боків, схилившись до беззаперечної заслуги всього народу. Але якщо розглянути факт одного тільки засідання Національних Зборів від 24 березня 1943 р, на якому 12 депутатів висловили вотум недовіри Д. Пешеву, то одразу виникають сумніви щодо мотивації порятунку євреїв усіх депутатів засідання.

Від останнього обговорення про Голокост на державному рівні пройшло 4 роки. За цей час з'явилися наукові дослідження, які в основному висвітлюють переваги царя Бориса III та заслуги болгарського народу. Можна також зустріти провокативні інтерв'ю з громадським активістом С. Ардітісом, який є чи не єдиним, хто сьогодні піднімає питання праведництва в Болгарії.

Родину болгарських євреїв Ардітісів у 1943 р. із столиці було депортовано до табору праці. С. Ардітіс вважає, що їх сім'я вижила тільки завдяки монарху, який наказав виселити іудеїв у провінції. Активіст відомий своїми заслугами в розвитку сучасних болгаро-ізраїльських відносин і має навіть нагороду від Міністерства закордонних справ Болгарії. У 2006 р. він запропонував «Яд Вашему» присвоїти Л. Паніці, яка до 1943 р. була секретарем О. Білева в «Комісаріаті з єврейських питань», звання «Праведниці народів світу». [13]. Коли в 1945 р. на VII-му Народному суді вівся розгляд справи злочинів проти євреїв, її та О. Білева звинуватили в антисемітизмі й організації акції винищення єврейського населення. Після слухання жінку піддали жорстоким тортурам у поліції. На її захист виступили іудеї, яким вдалося дістати для неї висновок експерта-психіатра про неосудність. Це не допомогло, і невдовзі вона померла від жорстокого катування у в'язниці [6].

Через 2 роки ізраїльські спеціалісти відповіли С. Ардітісу, що заслуги Секретаря Комісаріату з єврейських питань не відповідають критеріям, за якими нагороджують відзнакою. Після цього громадський діяч подав запит-прохання знову. У листопаді 2016 р. спеціальна комісія «Яд Вашему» знову надіслала відмову, аргументуючи недостатніми доказами дій Л. Паніці в порятунку болгарських євреїв.

Громадський діяч відомий своїми скандальними заявами в сторону «Яд Вашем» та публічними зверненнями до болгарських політиків. На початку 2016 р. він звернувся до міністра освіти М. Куневої і заявив, що її підтримка проекту стажування вчителів у Меморіальному комплексі Катастрофи та героїзму єврейського народу в Єрусалимі є неприпустимим, бо це принижує болгарський народ. С. Ардітіс підкреслює, що факти й обвинувачення, які надає «Яд Вашем» під час розгляду історії Шоа в Болгарії, не правдиві й навмисно сфальсифіковані.

У 2017 р. на заяві С. Ардітіса поки ніхто не відреагував, але це не зменшує його ваги у висвітленні тематики Праведників народів світу. Адже саме він у 2010 р. домогся нагородження Медаллю Праведника В. Куртєва – одного з членів кюстендільської делегації, яка повідомила Д. Пешеву про плани депортації євреїв

із меж країни. Як відомо, прізвище В. Куртєва наразі є останнім у списку офіційно визнаних «Яд Вашем» Праведників Народів Світу Болгарії [13].

Сьогодні більшу цікавість у відновленні історичної правди проявляють болгарська община та громадські активісти Ізраїлю. Так, у 2017 р. Болгарську Православну церкву (БПЦ) вже вдруге після 2013 р. було подано на номінацію Нобелівської премії миру. Ініціаторами рішення стали генерал Е. Снеха, колишній міністр охорони здоров'я Ізраїлю, М. Кешет, професор права Хайфського університету та адвокат М. Алоні. Заявка підтверджується підписами більше ніж 200 євреїв, врятованих духовенством в роки війни. Прем'єр-міністр Болгарії Б. Бойко відреагував на новину фразою про те, що в разі неотримання премії БПЦ це не зменшить внеску болгар у порятунку євреїв в роки Голокосту [2].

Висновки. Остання заява дає вкотре зрозуміти, що політика пам'яті історії Шоа так і не набула альтернатив, використовуючи зручну версію всенародної заслуги. У ХХІ ст. історична наука незалежної Болгарії ще не може подолати міфи радянської ідеології про сакральну роль комуністів у спасінні євреїв. Також болгарські історики не йдуть на компроміси під час розгляду фактів явища Катастрофи в країні, відкидаючи будь-які припущення причетності монарха не лише до депортації євреїв Фракії та Македонії, а й до ухвалення й втілення в життя «Закону про захист націй» у 1941 р. Проте збереглися сотні звернень-закликів болгар до царя Бориса та О. Білева припинити знущання над євреями. Як відомо, ні уряд, ні сам цар на прохання не відреагували. Більше того, коли в народі дізналися про депортацію, то акції протесту були спрямовані не лише до уряду, а й до Борису III.

Безумовно, випадок спасіння 48 тис. євреїв Болгарії – це унікальний явище, але в історії відомі й інші європейські країни, де врятували велику кількість іудейського населення, будучи під жорсткішим контролем окупаційного режиму. Інше питання, що в цих державах звання «Праведника народів світу» отримало більше громадян, ніж в Болгарії. Країна має пройти ще довгий шлях дебатів та порівнянь на історичному й політичному просторі, аби побачити кризь шаблони нових героїв-Праведників світу.

Література

1. Benatov J. Debating the Fate of Bulgarian Jews during World War II / Joseph. Benatov // Bringing the Dark Past to Light The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe / edited by John-Paul Himka and Joanna Beata Michlic. – Nebraska: University of Nebraska Press, 2013. – (8). – P. 108–131.
2. Bulgarian Orthodox Church Nominated for Nobel Peace Prize for Saving 48,000 Bulgarian Jews in World War II [Electronic resource] // Българската телеграфна агенция. – 2017. – Access to resources: <http://www.bta.bg/en/c/DF/id/1501927>.
3. Dejanova L. The “Non-saved Jews”: recent controversies and political issues in the Bulgarian public space / Liljana Dejanova. // La Shoah en Europe du Sud-Est: Les Juifs en Bulgarie et dans les terres sous administration bulgare (1941-1944). – 2013. – № 2 013. – С. 162–172.
4. Tashev S. Кои фактори помогнаха за спасението на българските евреи [Електронен ресурс] / Spas Tashev. –

2016. – Доступ до ресурсу : <https://www.facebook.com/spas.tashev/posts/1340430642648447>.

5. The Righteous Among the Nations Department. Bulgaria [Electronic resource] – Access to resources : <http://www.yadvashem.org/yv/en/righteous-linked/statistics/bulgaria.pdf>.

6. Гаврилова М. Лиляна Паница – забравената спасителка на българските евреи [Електронен ресурс] / Милица Гаврилова. – 2016. – Доступ до ресурсу : <https://www.bulgarianhistory.org/liliana-panica-zabravenata-spasitelka-na-bulgarskite-evrei/>.

7. Гроервейдл Л. Екатерина Каравелова [Электронный ресурс] / Л. Гроервейдл // Академическая Вики-энциклопедия по еврейским и израильским темам. – 2011. – Режим доступа к ресурсу : http://www.ejwiki.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0.

8. Гроервейдл Л. Спасение евреев Болгарии [Электронный ресурс] / Л. Гроервейдл // Академическая Вики-энциклопедия по еврейским и израильским темам – Режим доступа к ресурсу : http://ejwiki.info/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B5%D0%B2_%D0%91%D0%BE%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B8.

9. Декларация по повод 70-годишнината от спасяването на българските евреи и почитане на паметта на жертвите на Холокоста [Електронен ресурс] // Народно събрание на Република България. – 2013. – Доступ до ресурсу : <http://www.parliament.bg/bg/news/ID/2582>.

10. Ионкис Г. Человек, который остановил Гитлера [Электронный ресурс] / Г. Ионкис, Б. Кандель // Лехайм. – 2002. – Режим доступа к ресурсу : <http://lechaim.ru/ARHIV/128/greta.htm>.

11. Капитанска Д. Сърце отворено за приятели / Даниела Капитанска. // 9 март'43. – 2013. – № 2. – С. 3.

12. Колев В. «Да бъдеш евреин» в царството и в новите земи: исторически и юридически аспекти на проблема [Електронен ресурс] / Валери Колев – Доступ до ресурсу : <http://www.dialogueeurope.org/uploads/JewsCol/Panel302.pdf>.

13. Мариянска Е. Самуел Ардити: Кунева склучи споразумение с антибългарската «Яд вашем» [Електронен ресурс] / Еми Мариянска. – 2016. – Доступ до ресурсу : <http://www.blitz.bg/article/46213>.

14. Мельцер Д. Болгарский народ – народ праведник [Электронный ресурс] / Давид Мельцер – Режим доступа к ресурсу : <http://www.vestnik.com/issues/98/0414/win/meltser.htm>.

15. Митев Д. Събитие о международно значение / Денчо Митев. // 9 март'43. – 2013. – № 2. – С. 1.

16. Пирванов Д. Д. Антисемитизм в Болгарии : дис. магистр мистецтва : А 066 824 / Димитар Димитров Пирванов. – Відень, 2012. – 144 с.

17. Праведники народов мира. Избранные истории. Борьба в парламенте против депортации евреев Димитр Пешев (Болгария) [Электронный ресурс] / Праведники народов мира. – Режим доступа к ресурсу : http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/stories_pechev.asp.

18. Праведники народов мира. Избранные истории. Из обращения Димитра Пешева, 17 марта 1943 года [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу : http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/testimony_pechev.asp.

19. Стенограми от пленарни заседания [Електронен ресурс] // Народно събрание на Република България. – 1993. – Доступ до ресурсу : <http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/4/ID/2469>.

20. Танева А. Гласове в защита на гражданското общество. Протоколи на Светия Синод на Българската православна църква по еврейския въпрос (1940–1944) / А. Танева, В. Гезенко. – София : Център за Еврейски изследвания при СУ «Св. Кл. Охридски», 2002. – 138 с.

21. Этингер Я. Спасенные в Холокосте [Электронный ресурс] / Яков Этингер – Режим доступа к ресурсу : <http://www.jig.ru/anti/003.html>.

22. Янев Я. Евреите в Кюстендил / Янчо Янев. // 9 март'43. – 2013. – № 2. – С. 1–6.

Анотация

Шпак М. О. Дилема праведничества в Болгарии как фактор формирования национальной памяти. – Статья.

Порushаются актуальные проблемы процессу формирования национальной памяти болгар в вопросах Второй мировой войны та явища Голокосту. Простежуются ключевые этапы изменения сознания болгарского народа в розумінні власної історії Шоа. З'ясовуються причини невідокремлення індивідуальних випадків героїзму в порятунку євреїв від міфічних «масових». Також демонструються недоліки в процесі створення власного списку Праведників народів світу і мотиви її поповнення для відновлення історичної справедливості. Викладаються приклади дискусій із цього приводу не лише всередині країни, а й на зовнішньополітичній арені. Прослідковуються зміни векторів у політиці державних діячів із питань визнання вини болгар у скоєнні злочинів проти людства в часи Голокосту, чи захист політиками нації перед звинуваченнями. Переглядаються способи меморіалізації явища Голокосту в Болгарії, робиться аналіз одностороннього сприйняття минулого. Припускаються ідеї подолання дискусійних питань минулого Болгарії для уникнення подальших трагічних наслідків.

Ключові слова: національна пам'ять, Голокост, Шоа, Праведник народів світу, меморіалізація.

Аннотация

Шпак М. А. Дилемма праведничества в Болгарии как фактор формирования национальной памяти. – Статья.

Рассматриваются актуальные проблемы процесса формирования национальной памяти болгар в вопросах Второй мировой войны и явления Холокоста. Прослеживаются ключевые этапы изменения сознания болгарского народа в понимании собственной истории Шоа. Выясняются причины отсутствия границ между пониманием индивидуальных случаев героизма в спасении евреев и мифических «массовых». Также демонстрируются слабые стороны процесса создания собственного списка Праведников народов мира и мотивы его пополнения для восстановления исторической справедливости. Описываются примеры дискуссий по данному поводу не только внутри страны, но и на внешнеполитической арене. Прослеживаются изменения векторов в политике государственных деятелей по вопросам признания вины болгар в совершении преступлений против человечества во времена Холокоста, или защита политиками нации перед обвинениями. Пересматриваются способы мемориализации явления Холокоста в Болгарии, делается анализ одностороннего восприятия прошлого. Делаются предположения, как преодолеть дискуссионные моменты в истории Болгарии во имя избежания дальнейших трагических последствий.

Ключевые слова: национальная память, Холокост, Шоа, Праведник народов мира, мемориализация.

Summary

Shpak M. O. The dilemma Righteous Among the Nations in Bulgaria as a factor in the formation of national memory. – Article.

Violated actual problems of process of formation of national memory issues Bulgarians in World War II and the Holocaust phenomenon. Traced the key stages of a change of consciousness of the Bulgarian people in understanding their own history of the Shoah. Researched reasons not delimitation of individual cases of heroism in saving Jews from the of massive mythical. Also displayed weaknesses in the process of creating their own list of Righteous Among

the Nations and the reasons for its replenishment to restore historical justice. Demonstrated examples discussions on this issue not only within the country, but also in foreign policy arena. Traced changes in policy vectors statesmen on the confess guilt Bulgarians crimes against humanity at the time of the Holocaust, or national protection by politicians to the accusation. Reviewing the process memorialize phenomenon of Holocaust in Bulgaria and the analysis is done of one-sided perception of the past. Assumed to ideas overcome discussion of past Bulgaria to avoid further tragic consequences.

Key words: national memory, Holocaust, Shoah, Righteous among the Nations, memorialize.

**ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

УДК 327.83 (477)

О. М. Васильченко
аспірант*кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***УКРАЇНСЬКИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ДИСКУРС У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО
МІЖДЕРЖАВНОГО КОНФЛІКТУ**

Постановка проблеми. Сфера суспільної – й зокрема політичної – взаємодії визначається низкою факторів, серед яких одним із найголовніших є когнітивно-смысловий. Саме він через ряд комунікативних практик стає основою й конфліктної свідомості сторін будь-якого міжнародного конфлікту, тобто характерної системи сприйняття, що антагонізує відносини сторін стосовно об'єктного поля протистояння та, звісно, одне одного. До того ж, оскільки ключовою складовою нинішнього російсько-українського міждержавного конфлікту, на думку автора, є саме інформаційно-психологічний – котрий й зумовлює відповідну політичну динаміку – на перший план дослідження мають бути висунуті саме дискурсивні практики сторін. Через це, з метою винайдення в майбутньому оптимальних шляхів врегулювання зазначеного міжнародного конфлікту, наразі варто звернути увагу на окремі особливості українського релігійного дискурсу, репрезентованого в діяльності Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО).

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми дослідження. Першою причиною обрання саме такого вектору дослідження є стан розробленості теми у вітчизняній науці. До питання релігійного дискурсу як явища в цілому та властивостей його реалізації в Україні зокрема зверталися достатньо українських дослідників, проте зазвичай, будучи зосередженими в межах власних дисциплінарних рамок, їм не вдавалося – або ж вони не ставили собі за ціль – повніше дослідити дану тематику саме на міждисциплінарному рівні. Так, Н. Одарчук та Н. Приварська у своїх роботах розкривають сутність релігійного дискурсу, виходячи з лінгвістичної парадигми, виокремлюючи при цьому його цілі, стратегії, жанрову специфіку саме як комунікативної технології. Ю. Чернишова ж уточнює визначення понять релігійних стилів, тексту, дискурсу та мови задля використання в дослідженні саме релігійних текстів. У свою чергу, Т. Шевченко пропонує розглядати релігійний дискурс в Україні виключно як дискусії останнього десятиліття про проблеми сучасної історіографії історії Церкви в нашій державі. Саме тому автор вважає за доцільне підтримати думку І. Богачевської, котра вже, приймаючи до уваги контекст ідейного поля постмодернізму та постструктуралізму, пропонує розуміти саме поняття дискурсу в якості специфічної для конкретної культури й соціуму мовної реалізації, що конструє певний «соціальний порядок». При цьому зазначена дослідниця здебільшого, знову ж таки, використовує саме лінгвістичну парадигму в тлумаченні концепту релігійного дискурсу, який пропонує розуміти як релігійний текст у реальному спілкуванні.

Більш того, в контексті даного дослідження вагомою є ідея, котру свого часу висловила В. Титаренко. Дослідниця, по-перше, наголошує на важливості та ефективності використання дискурс-аналізу як методу дослідження соціальної взаємодії через призму дискурсивних практик; а, по-друге, доводить, що оскільки релігійний дискурс домінує над раціональним знанням, то у сфері релігійної дискусії істинність того чи іншого явища або процесу сприймається не як відповідність дійсності, а радше вищому, сакральному носію істинності. Останнє твердження, на думку автора, є критично важливим для розуміння потенціалу релігійного дискурсу як інструменту соціальної самоорганізації та управління, зокрема по відношенню до міжнародних конфліктів, оскільки тут ми маємо справу саме з інформаційно-психологічним та смисловим виміром безпеки, що забезпечується шляхом згаданого типу дискурсивних практик. Через це для даного та подібного йому досліджень необхідним є врахування також поглядів Н. Савелюк, для котрої специфіка релігійного дискурсу стала об'єктом психолінгвістичного дослідження. Варто відмітити й вагомність доробку даної дослідниці для розвитку української наукової думки в тому, що вона виокремлює релігійний дискурс як сукупність соціальних за формою й релігійних за змістом мовленнєвих дій; таким чином, на переконання Н. Савелюк, через саме поняття «дискурс» наголошується на процесуальності, динамічності, принциповій незавершеності релігійної комунікації.

Звичайно, одними з найближчих до цілей даного дослідження можна вважати роботи дослідників, котрі торкаються сфери взаємодії релігійного дискурсу із суспільно-політичними процесами та явищами. До даної когорти варто віднести, по-перше, праці Н. Варшавої, яка говорить про залучення потенціалу релігійного фактору до суспільно-політичного дискурсу і, зокрема, у вигляді кооперації з релігійними організаціями та артикуляції християнських цінностей і традицій. У свою чергу, О. Бортнікова також вивчає особливості функціонування релігії в соціумі саме в координатах соціально-філософського та державно-управлінського дискурсу. Варто звернути увагу, що автор також долучився до розробки проблематики релігійного дискурсу, досліджуючи сутнісні параметри та функції останнього в рамках світової політики.

Нарешті, Ю. Лавриш розкриває широкий спектр властивостей комунікаційного дискурсу між суспільством, владою та Церквою, зокрема на тлі подій Євромайдану та на початку збройного протистояння на сході України. Звертаючись же безпосередньо до контексту російсько-українського міждержавного конфлікту, Л. Смола та М. Будейна доводять, що саме в умовах

інформаційної війни Російської Федерації (РФ) проти України населення та військовослужбовці останньої зазнають деструктивного інформаційно-психологічного впливу, що додатково зумовлює вагомість релігійного дискурсу з огляду на можливості виникнення та врегулювання соціально-політичних конфліктів та криз.

Відтак, окресливши широке поле останніх публікацій з теми дослідження, можемо зазначити наступне. Незважаючи на вельми розроблений теоретичний базис вказаної проблематики, в українській науці наразі бракує вивченості окремих сегментів українського релігійного дискурсу, що є дуже актуальними для вивчення інформаційно-психологічних та політичних аспектів врегулювання російсько-українського міждержавного конфлікту.

Мета – дослідити український релігійний дискурс у контексті російсько-українського міждержавного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Саме тому звертає на себе увагу комплекс дискурсивних практик Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), що була створена як незалежний від органів державної влади України представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган наприкінці 1996 р. За даними, представленими на сайті офіційного інтернет-представництва ВРЦіРО, в її складі налічується 18 церков і релігійних організацій, включно з однією міжцерковною релігійною організацією, що в сукупності своїй представляють більш ніж 95% вірян України та всі її основні конфесії. Декларованою метою даного міжконфесійного консультативно-дорадчого органу є консолідація діяльності Церков та релігійних організацій задля духовного відродження України, «координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, здійснення комплексних заходів добродійного характеру» [1].

Функції ВРЦіРО на національному та міжнародному рівнях, на думку автора, з одного боку, зумовлюються вказаною вище задекларованою метою її діяльності, а з іншого, – загальними параметрами функціонування релігійного дискурсу в політичному просторі. Саме тому, звертаючись до думки К. Чумакової, цитованої в одній із попередніх робіт автора, до перелічених вище функціональних аспектів діяльності ВРЦіРО можемо, безумовно, віднести здійснення інформаційно-психологічного впливу на різного типу внутрішню та зовнішню аудиторію, долучення людей до певної віри, і, що є ключовим для даного дослідження, коментар суспільних, а також міжнародних подій через призму релігії [2, с. 96–97]. Більш того, згадаємо, що, на переконання К. Чумакової, саме в масштабах простору масових комунікацій релігія трансформується в певний суспільний продукт, котрий поширюється та закріплюється у свідомості людей завдяки релігійному дискурсу [2, с. 96–97]. Таке розуміння інструментальних характеристик останнього феномену саме й підводить нас до визнання вагомості ВРЦіРО в якості агента врегулювання російсько-українського міждержавного конфлікту щонайменше на інформаційно-психологічному рівні, зважаючи на структурні властивості даного органу та визначальну, на думку автора, роль когнітивно-сміслових детермінант людської поведінки.

Відповідно, надалі в рамках дослідження буде розглянуто спектр дискурсивних практик ВРЦіРО, втілених у низці заяв, діалогів з іншими акторами національної та світової політичної арени, а також окремих заходів. Окремо варто відмітити роль круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин», що проводиться з 1996 р. під егідою Центру Разумкова за участі представників найчисельніших християнських церков і релігійних організацій України. Матеріали даних заходів відображають в собі й деякі приклади мовних актів зокрема і зі сторони ВРЦіРО, що дозволяє відслідковувати зміну та характер стратегічних наративів даного міжконфесійного органу, спрямованих на різного типу цільові аудиторії [3].

Повертаючись до контексту російсько-українського міждержавного конфлікту та ролі релігійного дискурсу ВРЦіРО в ньому, потрібно зазначити наступне. Так, вже 2 березня 2014 р. зазначений міжконфесійний дорадчий орган висунув офіційну заяву в якості реакції на згоду Ради Федерації Федерального Зібрання РФ від 1 березня 2014 р. на застосування російських військ в Україні. Зокрема, в першому ж абзаці даної заяви стверджувалося, що *«введення військових сил іншої держави на територію України є загрозою не тільки для нашої країни, але й для миру та спокою на Європейському континенті загалом»* [4, с. 6]. При цьому в тому ж документі ВРЦіРО наголосила, що визнає діючу в Україні владу легітимною; а також звернулася до міжнародного співтовариства *«з проханням зробити все можливе для збереження миру в Україні та збереження територіальної цілісності, суверенітету і недоторканості кордонів Української держави»* [5]. Більш того, ВРЦіРО, звертаючись тим самим до зовнішньої цільової аудиторії, зазначила, що *«підриєв миру і стабільності в Україні загрожує зруйнувати всю сучасну систему світової безпеки. Тому слід вжити всіх заходів, щоб в Україні внаслідок введення іноземних військ не розгорілася війна»* [5].

3 квітня 2014 р. у своєму комюніке ВРЦіРО, вказуючи на період суспільно-політичної кризи в Україні, заявила, що *«церкви та релігійні організації зберігають міжконфесійний та міжрелігійний мир»*, а також виступила з осудом проявів сепаратизму, провокацій та штучних намагань розпалення ворожнечі на релігійному ґрунті [6]. Знову ж таки, в цьому, попередньому та низці наступних прикладів можемо побачити, що ВРЦіРО незмінно відстоювала цілісність України в її міжнародно-визнаних кордонах. З кінця травня-початку червня 2014 р. ВРЦіРО у своєму дискурсі на підтримку дій української влади почала активніше використовувати термін «терористи» щодо незаконних збройних формувань на сході України. Так, предстоятель Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет після зустрічі ВРЦіРО з в.о. Президента України О. Турчиновим та прохання останнього помолитися за мир в Україні та вибори, що наближалися, сказав:

«Ми молимося. Але за який мир ми боремось? Ми хочемо справедливого миру. Ми не хочемо жити в умовах неволі, в умовах окупації... Ми хочемо справедливого миру. Тобто щоб Україна була демократичною країною, нерозділеною від заходу і до сходу, від півдня і

до півночі. І Крим – наша територія. Але сьогодні вона окупована. І тому ми молимося, щоб і Крим повернувся до нас. Молимося за те, щоб і на Донбасі терористи і спецназівці російські покинули нашу землю» [7].

Водночас Глава УГКЦ верховний архієпископ Святослав (Шевчук) упродовж вказаної зустрічі звернув увагу, що «*примирювати людей між собою, перш за все, можуть і повинні релігійні діячі як духовні особи. Бо Всевишній є Богом миру й злагоди*» [7]. Останнє, у свою чергу, ще раз доводить думку автора про те, що інформаційно-психологічний та когнітивно-смысловий аспекти врегулювання російсько-українського міждержавного конфлікту є визначальними в його сутнісній динаміці.

Характеризуючи ж подальші дискурсивні практики ВРЦіРО в історичній ретроспективі, варто відмітити певний дуалізм у відносинах даного міжконфесійного органу з українською владою. Так, нехай представники конфесій неодноразово підкреслювали, що ангажування церков у політичні процеси і втручання в їх внутрішні справи є неприпустимим, Секретаріат ВРЦіРО схвально сприйняв пропозицію Президента України П. Порошенка долучитися до реалізації мирного плану у Донецькій і Луганській областях [8]. Варто звернути увагу, що, ведучи мову про сприяння налагодженню діалогу для звільнення полонених, Президент України зазначив: «*Це те служіння Богу, на моє розуміння, яке сьогодні потребує Україна, народ і заручники*», із чим погодилась ВРЦіРО. Таким чином, помітним є офіційне включення релігійного дискурсу міжконфесійного дорадчого органу, що розглядається, до контексту суспільно-політичних процесів як національного, так і міжнародного рівнів. Саме тому у своєму комюніке від 9 липня 2014 р., після згаданого звернення П. Порошенка 25 червня 2014 р., ВРЦіРО закликала «*всіх, хто незаконно тримає зброю, скласти її та припинити кровопролиття, звільнити з полону заручників, в тому числі й священнослужителів, не захоплювати та не використовувати церковних споруд та релігійних приміщень у збройному конфлікті*» [9]. Тобто ще однією природною характерною рисою релігійного дискурсу ВРЦіРО є те, що її представники солідарні з людьми, які постраждали від збройного конфлікту, та закликали своїх вірних до діяльної допомоги та справ милосердя братам і сестрам зі Сходу України [9].

Знаковим, на думку автора, в контексті російсько-українського міждержавного конфлікту став організований діалог між релігійними лідерами України та РФ. 10 вересня 2014 р. під егідою Норвезького Біблійного Товариства та фінансової підтримки Уряду Норвегії в м. Осло було проведено міжконфесійний круглий стіл, під час якого був зроблений акцент на «*служінні Церков і релігійних організацій в умовах існуючого конфлікту, на свідченні правди, миротворчій ролі релігійної спільноти*». Так, глава Християнської Ради Норвегії єпископ Елс Брітт Нільсен звернула увагу учасників та представників міжнародних ЗМІ, що «*для припинення насильства і ескалації конфлікту дуже важливі зусилля церков*» [10].

І нехай останнє абсолютно чітко співпадає з позицією автора, маємо відмітити суттєву якісну характеристику даного українсько-російського міжконфесійного круглого столу в Осло. А саме: зі сторони України

в ньому прийняла участь делегація ВРЦіРО, однак натомість від РФ – керівники й представники Католицької Церкви в Росії, а також протестантських Церков, юдейської та мусульманської громад. Останнє ж свідчить про особливого роду синтез стратегічного наративу Російської православної церкви (РПЦ) та офіційної політичної влади, що однак не є предметом даного дослідження. Цікавим є також смисловий вимір із промови Патріарха Філарета в рамках даного міжконфесійного круглого столу:

«*Український народ за мир. Але нам потрібен мир не будь-якою ціною, а справедливий мир. Якщо ми будемо говорити неправду, то миру не буде. Потрібно говорити правду і знаходити між собою порозуміння, шукати шляхи примирення наших народів і припинення цієї неоголошеної війни*» [10].

Тобто, як і навесні 2014 р., у жовтні того ж року представники ВРЦіРО говорять про «*справедливий мир*», при цьому відбувається нова акцентуація на (хоч і не прямо) на інформаційно-психологічному протистоянні, та явно – на потребі пошуку шляхів примирення між українським та російським народами. Як розуміємо, стратегічний нарратив ВРЦіРО в даному разі спрямований більше саме на зовнішню аудиторію, зокрема РФ, світове співтовариство, і лише потім – на національну аудиторію.

Черговими прикладами реалізації стратегічного наративу ВРЦіРО, спрямованого на західну цільову аудиторію, стали зустрічі в Києві з представником Ватикану і Папи Римського кардиналом Крістофом Шенборном, архієпископом Віденським і примасом Австрії наприкінці грудня 2014 р. [11]; а також Держсекретарем Ватикану кардиналом П'єтро Пароліном у червні 2016 р. [12]. Цікавим є й те, що вже 22 червня 2015 р. з'явилося рішення ВРЦіРО щодо її подальшої міжнародної діяльності, зокрема в тому, що стосується заходів, спрямованих «*на порозуміння з релігійною спільнотою Росії та представлення об'єктивної інформації про події в Україні*» [13]. Однак, принаймні з джерел, що надаються офіційним інтернет-представництвом ВРЦіРО в інтернеті, інформацію про заходи, спрямовані на порозуміння з релігійною спільнотою Росії, не було виявлено. Єдине, що на початку вересня 2016 р. даний український міжконфесійний дорадчий орган закликав російських релігійних діячів та Всесвітню Раду Церков сприяти «*звільненню заручників на Сході України як прояв милосердя*» [14].

Водночас на західному напрямку дискурсивні практики ВРЦіРО залишилися активними, а також тісно пов'язаними з українським офіційним політичним нарративом. Так, під час візиту делегації даного міжконфесійного органу до Королівства Нідерландів 28 березня 2016 р. представниками делегації стверджувалося, що «*церква як суспільна інституція має в Україні найвищий рівень довіри громадян (59 %), а тому прагне поширити успішний досвід міжконфесійного, міжетнічного та міжнаціонального діалогу на міжнародний рівень*» [15]. Привертає до себе увагу в даному разі також і те, що в ході згаданого візиту представниками ВРЦіРО була порушена й тематика інформаційно-психологічного протистояння, в якому важлива роль була відведена зокрема й діалогу з релігійними діячами [15]. Ще одним суттєвим, на думку

автора, смисловим аспектом дискурсивних практик ВРЦіРО особливо щодо зовнішньої цільової аудиторії є наголос на європейських прагненнях українців, а також – що більш значиме – тому, що «на фоні російської гібридної війни проти Заходу Україна стала форпостом європейських демократичних цінностей, стримуючи імперські амбіції агресора» [16]. Тобто можна в даному разі відмітити спроби конструктивного позиціонування Україною себе шляхом релігійного дискурсу ВРЦіРО як гідного міжнародного агента-медіатора для встановлення міжконфесійного, міжетнічного та міжнаціонального діалогу.

Що ж до діалогу на національному рівні та взаємодії з внутрішніми цільовими аудиторіями, то варто відмітити, що стосовно залучення до співпраці з органами та представниками державної влади вже було згадано вище на прикладі діалогу з в.о Президента України О. Турчиновим та Президентом України П. Порошенком. На продовження ж характеристики даного типу дискурсивної взаємодії можна згадати зустріч прем'єр-міністра України А. Яценюка з представниками ВРЦіРО 16 вересня 2015 р., під час якої Церковні ієрархи та релігійні лідери звернули увагу на те, «що вони не лише молитвою та словом, але й справами зміцнюють обороноздатність країни, бойовий дух її воїнів, надають велику допомогу найбільш незахищеним верствам населення, в тому числі вимушеним переселенцям і постраждалим внаслідок АТО» [17].

У свою чергу, знаковим, на думку автора, є те, що 11 грудня 2016 р. під час зустрічі з Головою Служби Безпеки України (СБУ) В. Грицаком представники ВРЦіРО погодилися на «започаткування регулярного відкритого і відвертого діалогу між СБУ та духовенством» [18]. Важливим з огляду нинішнього та подальшого розгляду ВРЦіРО в контексті врегулювання російсько-українського міждержавного конфлікту є наголос Голови СБУ на тому, що «українські церкви і релігійні організації знаходяться на передовій інформаційної війни і постійно закликають вірян до єднання, толерантності та захисту Вітчизни...І саме тому Всеукраїнська Рада Церков та релігійних організацій може бути надійною платформою пошуку шляхів для порозуміння» [18].

Наведені приклади початкових стадій синтезу релігійного та політичного дискурсу в Україні в нинішніх умовах російсько-українського міждержавного конфлікту є показовими зрушеннями в сторону консолідації єдиного та узгодженого комплексу стейкхолдерів, спроможних ефективно вплинути на перебіг згаданого конфлікту. Особливо зважаючи на підвищення рівня пріоритетності саме інформаційно-психологічних аспектів врегулювання останнього. Так, до прикладу, ще 26 жовтня 2016 р. було оголошено, а 2 листопада 2016 р. на базі «Сармат» у Краматорську проведено *засідання ВРЦіРО за участі Голови СБУ, а також офіцерів об'єднаного штабу ЦУ СБУ в зоні АТО* [19]. *Разом із молитвою за Україну, в якій взяли участь вищевказані сторони, метою даного заходу було спілкування з місцевою владою, а також журналістами і представниками місії ОБСЄ – тобто агентами як внутрішньої, так і зовнішньої цільової аудиторії. УПЦ Московського Патріархату (УПЦ МП) також приймало участь у заході, хоча й не в особі її Предстоятеля, митропо-*

лита Онуфрія, а митрополита Августина, голови синодального відділу із взаємодії зі Збройними силами та іншими військовими формуваннями України [19].

Висновки.

1. Концептуально-теоретична розробка проблематики релігійного дискурсу, зважаючи на виключну роль останнього щодо забезпечення інформаційно-психологічної безпеки українського населення, потребує розширення діапазону міждисциплінарних наукових розробок із даного напрямку. Зокрема, варто звернути увагу на властивості поєднання релігійного та політичного, а також культурного дискурсів із точки зору психолінгвістичної, когнітивістської та інформаційно-комунікативної парадигм. Першочергова причина для такої оптимізації полягає в необхідності ефективного використання зазначених дискурсивних практик щодо врегулювання російсько-українського міждержавного конфлікту; а також подальшого поширення відповідного медіаційного досвіду зі світовим співтовариством, що може суттєво підвищити політичні позиції України в регіоні та світі.

2. Наявні структурні та функціональні особливості Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) дають можливість говорити про неї як про де-факто значущого стейкхолдера в справі винайдення шляхів врегулювання російсько-українського міждержавного конфлікту. Присутність у складі даного колективного органу представників майже абсолютної більшості церков та релігійних організацій України, а також підтримка ним діалогу з вищою політичною владою надають йому суттєві інформаційно-психологічні, моральні й політичні переваги як на національному, так і на міжнародному рівні.

3. Характеризуючи структуру стратегічних наративів у межах релігійного дискурсу ВРЦіРО, варто виокремити ключові поточні **сміслові лейтмотиви**. **По-перше**, це прагнення до відновлення «Справедливого миру» та територіальної цілісності України в рамках міжнародно визнаних кордонів. **По-друге**, підтримка політичної лінії української влади, особливо в аспекті реалізації інформаційної політики, консолідації української національної ідентичності, схвалення та освячення дій українських військовослужбовців (зокрема на сході країни), заклик до повернення та духовної підтримки полонених. **По-третє**, звернення до міжнародного співтовариства щодо об'єднання зусиль в боротьбі з агресією РФ. **По-четверте**, – що менш виражено – звернення до відповідної цільової аудиторії з-поміж релігійних лідерів й звичайних вірян РФ стосовно припинення кровопролиття. **По-п'яте**, – що також поки є менш вираженим – позиціонування України як держави, що має успішний досвід міжконфесійного, міжетнічного та міжнаціонального діалогу тощо.

4. Таким чином, враховуючи інформаційно-психологічні можливості впливу релігійного дискурсу ВРЦіРО на врегулювання російсько-українського міждержавного конфлікту, пропонуються такі рекомендації:

1) активізувати участь ВРЦіРО в обговоренні та прийнятті рішень щодо впровадження інформаційно-психологічних операцій на сході України за участі СБУ, Міністерства оборони України, Міністерства інформаційної політики та інших зацікавлених сторін;

2) розробити гнучку комунікаційну стратегію з УПЦ МП задля додаткового залучення її інформаційно-смыслових ресурсів у процеси примирення та врегулювання конфлікту;

3) за підтримки Міністерства закордонних справ України, Міністерства культури та інших зацікавлених сторін збільшити кількість контактів ВРЦіРО з міжнародними міжцерковними та релігійними організаціями з метою представлення та ефективного донесення їм українського стратегічного нарративу.

Реалізація цих та інших можливих видозмін у дискурсивних практиках ВРЦіРО має можливість якісно покращити результативність діяльності України щодо врегулювання міждержавного конфлікту з Російською Федерацією.

Література

1. Інформація про ВРЦіРО [Електронний ресурс] Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 23 липня 2014 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/council/info>.

2. Васильченко О.М. Ключові функції релігійного дискурсу в світовій політиці / О.М. Васильченко // Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 23-24 вересня 2016 р. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 95–98.

3. Релігія, церква, суспільство і держава: два роки після Майдану (Інформаційні матеріали підготовлені до чергового засідання постійно діючого Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» 26 травня 2016 р.) / Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. – Київ, 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.razumkov.org.ua/upload/Religiya_200516_A4.compressed.pdf.

4. Коли Бог стає зброєю. Переслідування за релігійними переконаннями в ході воєнного конфлікту на сході України – звіт / Центр Громадянських Свобод, Міжнародне партнерство за права людини. – Київ. – Квітень, 2015. – 22 с.

5. Заява Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 року [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 02 березня 2014 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/statements/380-council-of-churches-statement-on-decision-of-russian-military-invasion>.

6. Комюніке засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 03 квітня 2014 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/387-communicue-of-ukrainian-council-of-churches-meeting>.

7. Глави Церков підтримують дії української влади у боротьбі з тероризмом на Донбасі (ВІДЕО) [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 02 червня 2014 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/395-churches-support-ukrainian-government-in-fight-against-terrorism>.

8. Всеукраїнська Рада Церков готує пропозиції для діалогу з новим Президентом [Електронний ресурс] /

Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 27 червня 2014 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/399-uccro-prepared-propositions-for-new-president-of-ukraine>.

9. Комюніке засідання Всеукраїнської Ради Церков від 9 липня 2014 року [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 09 липня 2014 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/405-communicue-meeting-uccro-kyiv>.

10. У Норвегії релігійні лідери України та Росії розпочали діалог про примирення між народами [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 10 вересня 2014 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/413-oslo-meeting-ukraine-russia-religious-leaders>.

11. Всеукраїнська Рада Церков зустрілася зі спеціальним представником Ватикану [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 22 грудня 2014 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/421-uccro-meeting-vatican-legate-christoph-schonborn>.

12. Рада Церков зустрілася з Держсекретарем Ватикану кардиналом П'єтро Пароліном [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 21 червня 2016 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/469-rada-tserkov-zustrilasia-z-derzhsekretarem-vatykanu-kardynalom-p-ietro-parolinom>.

13. Всеукраїнська Рада Церков намітила власний план боротьби з корупцією [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 22 червня 2015 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/435-uccro-makes-campaign-against-corruption-in-ukraine>.

14. Рада Церков закликає звільнити заручників з полону на Донбасі [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 08 вересня 2016 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/statements/471-uccro-statement-hostages-captives-donbas-donetsk-luhansk-ukraine>.

15. Делегація ВРЦіРО відвідує Нідерланди з метою популяризації України [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 29 березня 2016 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/453-uccro-netherlands-hague>.

16. Релігійні діячі України провели в Гаазі зустрічі на високому рівні [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 29 березня 2016 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/454-uccro-netherlands-hague-meetings>.

17. Прем'єр-міністр обговорив з Радою Церков актуальні питання співпраці [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 25 вересня 2015 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/441-prime-minister-discussed-with-council-of-churches-issues-of-cooperation>.

18. Всеукраїнська Рада Церков зустрілася з головою СБУ [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – 15 грудня 2015 р. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/events/445-ukrainian-council-of-churches-met-with-head-of-sbu>.

19. Всеукраїнська Рада Церков провела засідання і зоні АТО [Електронний ресурс] / Релігійно-інформаційна служба України. – 3 листопада 2016 р. – Режим доступу : https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/aucscro/64988.

Анотація

Васильченко О. М. Український релігійний дискурс у контексті російсько-українського міждержавного конфлікту. – Стаття.

У статті на прикладі діяльності Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) розглядається природа та динаміка українського релігійного дискурсу в умовах російсько-українського міждержавного конфлікту. Зокрема, виокремлюються його основні функції як на національному, так і міжнародному рівнях взаємодії. Підкреслюється роль ВРЦіРО в якості агента врегулювання зазначеного міжнародного конфлікту щонайменше на інформаційно-психологічному рівні. Також у даному дослідженні надається семантична характеристика стратегічних наративів вказаного міжконфесійного органу щодо різного типу внутрішніх та зовнішніх аудиторій. У результаті висувуються окремі рекомендації щодо дискурсивних практик ВРЦіРО з метою підвищення ефективності діяльності України щодо врегулювання міждержавного конфлікту з Російською Федерацією.

Ключові слова: ВРЦіРО, релігійний дискурс, інформаційно-психологічна безпека, врегулювання міжнародного конфлікту, Україна, Російська Федерація.

Анотация

Васильченко О. Н. Украинский религиозный дискурс в контексте российско-украинского межгосударственного конфликта. – Статья.

В статье на примере Всеукраинского Совета Церквей и религиозных организаций (ВСЦиРО) рассматривается природа и динамика украинского религиозного дискурса в условиях российско-украинского межгосударственного конфликта. В частности, выделяются его основные функции как на национальном, так и международном уровнях

взаимодействия. Подчеркивается роль ВСЦиРО в качестве агента урегулирования указанного международного конфликта на информационно-психологическом уровне. Также в рамках данного исследования предоставляется семантическая характеристика стратегических нарративов указанного межконфессионального органа, направленных на разного типа внутренние и внешние аудитории. В результате выдвигаются отдельные рекомендации относительно дискурсивных практик ВСЦиРО с целью повышения эффективности деятельности Украины по урегулированию межгосударственного конфликта с Российской Федерацией.

Ключевые слова: ВСЦиРО, религиозный дискурс, информационно-психологическая безопасность, урегулирование международного конфликта, Украина, Российская Федерация.

Summary

Vasylchenko O. M. Ukrainian religious discourse within the context of the Russia-Ukraine international conflict. – Article.

The article examines the nature and dynamics of Ukrainian religious discourse in terms of the Russia-Ukraine interstate conflict on the example of the Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations (AUCCRO) activities. In particular, it outlines the basic functions thereof both on national and international levels of interaction. It also highlights the role of the AUCCRO as an agent of regulation of the above-mentioned international conflict, at least on the informational and psychological level. Also in this research, semantic characteristics are given to the strategic narratives of the specified interfaith body aimed at various types of internal and external audiences. As a result, some recommendations are provided for the AUCCRO's discursive practices in order to improve the efficiency of Ukraine's activity concerning the regulation of the inter-state conflict with Russia.

Key words: AUCCRO, religious discourse, informational-psychological security, conflict regulation, Ukraine, Russian Federation.

УДК 327.5

І. А. Єремєєва
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології, соціології та гуманітарних наук
Університету імені Альфреда Нобеля

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МІЖНАРОДНОГО КОНФЛІКТУ

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини мають стійку тенденцію до посилення свого конфліктогенного потенціалу через ускладнення та збільшення кількості як класичних міжнародних, так і локальних та регіональних конфліктів. Велика кількість політичних, ідеологічних, соціально-економічних та інших конфліктів впливають на міжнародну систему в цілому, отримують реакцію суб'єктів міжнародних відносин або є об'єктом безпосереднього втручання міжнародного співтовариства. Розширення масштабів конфліктів в умовах глобалізації створює серйозну загрозу міжнародній системі у зв'язку з небезпекою воєнних та екологічних катастроф, збільшенням масштабів масових міграцій населення, дестабілізацією політичного розвитку окремих країн та регіонів.

Зростання числа внутрішніх та зовнішніх конфліктів та їх впливу на світову систему, різноманітність міжнародних акторів ускладнили процес врегулювання та попередження конфліктів та збільшили кількість його учасників. Загрози національній та міжнародній безпеці, викликані посиленням конфліктністю сучасного світу, вимагають розробки механізмів урегулювання конфліктів в межах зовнішньої політики держав та рішень міжнародних організацій. Існування значної кількості інтерпретацій, оцінок конфліктів як явища світової політики ускладнює вибір методів вирішення конфліктів як його безпосередніми учасниками та міжнародним співтовариством, так і експертним середовищем.

Перетворення конфлікту на феномен сучасних міждержавних відносин актуалізує дослідження, пов'язані з визначенням сутісних характеристик міжнародних конфліктів. Проблеми міжнародних конфліктів та криз посідають центральне місце в зарубіжних та вітчизняних політичних дослідженнях Е. Ньюмена [1], А. Рапопорта [3], Т. Сендлера [4], С.Я. Бескоровайного [7], І. Іжніна [8], Є.Л. Стрельцова [12] та ін.

Метою статті є аналіз та узагальнення існуючих у сучасній політичній науці теоретичних підходів до сутісних характеристик міжнародного конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення міжнародного конфлікту, його природи та основних характеристик налічують численні варіанти в межах сучасних наукових підходів. Поняття «міжнародний конфлікт» одночасно набуває різних значень, з яких найбільш поширені: міжнародний спор; ситуація, що ескалує міжнародний спор; міжнародний збройний конфлікт або позначення ситуацій, основою яких виступають протиріччя між акторами міжнародних відносин. Американський дослідник А. Рапопорт зазначав, що створення загальної теорії конфлікту мало ймовірно через те, що поняття конфлікту включає явища, що мають кардинально відмінні характеристики та підпорядковуються різним принципам [3, с. 70].

Проблематичність в уніфікації терміну міжнародного конфлікту пояснюється неоднозначністю його вживання та міждисциплінарним характером поняття конфлікт в цілому. У міжнародних відносинах дефініція «конфлікт» традиційно пов'язана з урегулюванням війн, спорів, зіткнень та інших розбіжностей між державами. У той же час міжнародний конфлікт не представляє собою унікальне явище, йому властиві характеристики, ідентичні іншим видам суспільних конфліктів.

Тенденції розвитку сучасного глобалізованого світу дозволяють констатувати зменшення числа міжнародних конфліктів, натомість актуалізується проблема внутрішніх конфліктів, що спровоковані зростанням сепаратизму, крайніми формами націоналізму та релігійного фундаменталізму, загрозами транснаціонального тероризму та міжнародної організованої злочинності. У той же час зростання активності міжнародного співтовариства в процесі глобалізації світової політики та економіки спричинило збільшення масштабів міжнародного втручання не тільки в міждержавні, але і у внутрішні конфлікти, з метою їх попередження, вирішення, сприяння постконфліктному будівництву. Таким чином, відбувається інтернаціоналізація внутрішніх конфліктів міжетнічного, соціально-економічного, політичного характеру. Подібні конфлікти отримують міжнародний вимір у випадку їх безпосереднього впливу на стабільність міжнародної системи, реакції з боку інших міжнародних акторів або втручання з боку міжнародних організацій.

У зв'язку із цим частина політологів (наприклад, К. Боулдинг, Р. Слайдер) не надають міжнародним конфліктам окремого визначення, вважаючи їх специфічною формою загальних процесів взаємодії між державами. Подібним чином оцінюються й надзвичайні події у внутрішньому житті держав, які можуть впливати на зовнішнє становище, в тому числі громадянські заворушення й війни, державні перевороти та військові заколоти, повстання, партизанські дії [12, с. 229]. Прості інциденти, зокрема ізольовані випадки протистояння низької інтенсивності між переліченими вище суб'єктами конфлікту, не кваліфікуються як міжнародний конфлікт.

Визначення міжнародних конфліктів здійснюється на основі їх класифікації, яка має першочергове значення щодо вибору варіантів урегулювання конфліктів. Саме вибір способу розв'язання конфлікту часто слугує критерієм поділу спорів за участі міжнародних акторів на політичні та юридичні. Переважання політичних моментів дає підстави звертатися до дипломатичних методів або процедур міжнародного примирення, в той час як переважання юридичних – до міжнародного арбітражного або судового слухання. Враховуючи вищезазначене, а також те, що основою будь-якого міжнародного конфлікту є протилежні інтереси окремих акторів, конфлікт,

об'єктом якого є сфера міжнародних інтересів, завжди стосується політичних аспектів діяльності держави.

Як сучасна політична теорія, так і доктрина міжнародного права не пропонують чітких критеріїв щодо розмежування юридичних та політичних аспектів міжнародних конфліктів. Жоден документ міжнародного права не подає визначення політичного міжнародного спору, тоді як дефініція «юридичні спори» розкрита достатньо детально. Наприклад, Статут Міжнародного суду ООН до спорів юридичного характеру відносить такі, що тлумачать договір, будь-яке питання міжнародного права, пов'язані з фактом порушення міжнародного зобов'язання або відшкодування за порушення міжнародного зобов'язання (п. 2. ст. 36) [11].

Політичні конфлікти в системі міжнародних відносин традиційно вважаються найскладнішими через неоднозначність методів їх розв'язання, в той же час перебіг юридичних міжнародних спорів (як приклад – територіальні конфлікти) часто залежить від політичної кон'юнктури, яка стає визначальним чинником вирішення конфлікту, тобто юридичні засади вирішення конфлікту можуть підмінятися використанням фактору силу або іншими засобами впливу, що мають політичний характер.

Положення Статуту ООН дозволяють виділити дві категорії міжнародних конфліктів – такі, що загрожують міжнародному миру та безпеці та такі, що не мають ознак загрози [11]. Однак на практиці ООН не сформулювала загальних критеріїв для даної класифікації міжнародних конфліктів. Незважаючи на певну невизначеність, надання конфлікту категорії спору, що загрожує міжнародному миру та безпеці, автоматично підвищує увагу світової громадськості та забезпечує участь у процедурі вирішення конфлікту органів ООН.

За умов реальної загрози миру та безпеці в регіоні і світі в цілому ООН звертається до операцій з примушення до миру (peace enforcement operations), які передбачають залучення міжнародних збройних сил, що мають дозвіл застосовувати воєнну техніку не тільки задля самооборони, але і за прямим призначенням: знищення воєнних об'єктів, збройних угруповань і т.п. Операції з примушення до миру потребують чіткої санкції Ради Безпеки ООН та застосовуються з метою відновлення миру та безпеки в ситуаціях, коли через загрозу миру Рада Безпеки приймає рішення щодо активних дій.

Важливими класифікаційними критеріями міжнародних конфліктів є їх масштаби, визначення яких дає можливість оцінити межі конфлікту та адекватність зусиль щодо його розблокування. У залежності від масштабів конфлікту поділяються на генералізовані (мають тенденцію до залучення значної кількості країн-учасниць та переростання в глобальні світові конфлікти), регіональні, субрегіональні та обмежені конфлікти.

У залежності від форм та засобів, що використовують актори міжнародних відносин, або ступеню інтенсивності конфлікту виділяють мирні та збройні міжнародні конфлікти. Найчастіше термін «міжнародний конфлікт» супроводжується визначенням «збройний», таким чином позначається одна з найгостріших проблем міжнародних відносин. Український дослідник С.Я. Бескоровайний визначає міжнародний збройний конфлікт як збройну боротьбу між двома або декількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю, а

саме: суверенними державами, національно-визвольним рухом і метрополією, визнаною повсталого або воюючою стороною й відповідною державою [7, с. 122].

Сучасна характеристика міжнародного збройного конфлікту заснована на формулюваннях міжнародних правових документів середини ХХ ст. Зокрема, в Женевських конвенціях 1949 р. міжнародний збройний конфлікт визначається як оголошена війна або інший збройний конфлікт, що виникає між двома або більше сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Коментарій Міжнародного Червоного Хреста до Женевських конвенцій 1949 р. деталізує попереднє визначення міжнародного збройного конфлікту як «будь-яку розбіжність», що виникає між державами та супроводжується втручанням збройних сил, навіть якщо одна із сторін не визнає стану війни. При цьому тривалість та кількість жертв конфлікту не впливає на визначення його збройного характеру [2]. Для міжнародного збройного конфлікту визначальними є факт порушення державного суверенітету посередництвом збройного втручання та вихід конфлікту за межі окремої національної держави.

Традиційно міжнародний збройний конфлікт трактується як війна, що являє собою критичну стадію реалізації протиріч міжнародних акторів, насамперед держав та союзів держав. Сучасні дослідники відмовляються від використання терміну «війна» на користь поняття «міжнародний конфлікт». У даному випадку вживання терміну «війна» позначає ступінь інтенсивності збройних конфліктів. Війна як форма силового вирішення конфліктів найвищого ступеня інтенсивності має наступні критерії: систематичне застосування сили протягом певного часу; застосування у великому об'ємі збройних сил сторонами, що конфліктують; значні руйнування як наслідок конфлікту. Дослідники Л. Вилхелсем, Х. Стренд відносять міжнародний збройний конфлікт до категорії «війна», якщо його жертвами стали щонайменше 1000 людей на рік [6]. Поняття війна в загальноприйнятому розумінні часто застосовується в міжнародній політиці та журналістиці.

Міжнародні конфлікти характеризуються складним суб'єктним складом. Поняття міжнародного конфлікту застосовується не тільки до міждержавних конфліктів, але і до конфліктів між будь-якими акторами, що взаємодіють у системі міжнародних відносин. У другій половині ХХ ст. суб'єктний склад міжнародних конфліктів був доповнений народами, що ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів за здійснення свого права на самовизначення. В якості акторів сучасних міжнародних конфліктів задіяні повстанські угруповання, кримінальні банди, діаспора, етнічні партії, міжнародні організації, регулярні армії [1, с. 174].

Однією з тенденцій сучасних міжнародних відносин є набуття недержавними акторами можливостей високого рівня збройної боротьби, що раніше характеризувало тільки держави. Результатом стало переважання примусових дій та збройної боротьби як основних методів сучасної миротворчості. Враховуючи значну кількість учасників, сторонам міжнародного конфлікту досить складно досягти урегулювання.

Незважаючи на посилення позицій недержавних суб'єктів, держави залишаються домінуючими та най-

більш динамічними акторами сучасних міжнародних відносин.

Всебічне усвідомлення міжнародного конфлікту не уявляється можливим без визначення його причин. Зриви в урегулюванні конфліктів за участі міжнародних акторів часто обумовлені невірним або неповним розумінням справжніх цілей та інтересів його учасників.

До загальних причин міжнародних конфліктів належать: недосконалість людської природи, бідність та нерівність народів різних країн; соціально-економічний та політичний лад держави, рівень її культури і цивілізованості; непорядкованість міжнародних стосунків. Практика міжнародних відносин свідчить, що в основі суперечності зрідка лежить якийсь один чинник. Джерелом суперечностей здебільшого є інтереси певних держав, економічних союзів, а також військово-політичних блоків. Предметом суперечностей часто є території та кордони, прагнення посісти домінуюче становище в регіоні, протистояння економічних, політичних інтересів країн, негативні етнічні стереотипи, релігійні протиріччя [10]. Перелічені вище конфліктуотворюючі чинники не є вичерпними, хоча сповна формують уявлення про мотивацію сторін міжнародного конфлікту.

Серед різноманітних підходів щодо причин міжнародних конфліктів доцільно виділити два основних підходи – структурний та системний. В межах першого – міжнародні конфлікти обумовлюються характером структури міжнародної системи. Прихильники системного підходу виводять міжнародні конфлікти з внутрішнього середовища системи міждержавних відносин.

Традиційними концепціями причин міжнародних конфліктів є економічні та територіальні. Американський політолог Тодд Сандлер зазначає, що територіальні спори та боротьба за ресурси є головними причинами як для громадянських війн, так і для міждержавних конфліктів [4, с. 724]. Так, частина держав залишають за собою право використовувати силу з метою захисту або анексії спірних територій, а одним із факторів успішного економічного розвитку залишається контроль над ключовими природними ресурсами.

Висновки. Незважаючи на набуття міжнародним конфліктом нових рис в умовах трансформації світової політики, його сутнісні характеристики в основному залишаються стійкими. Викладений вище матеріал дозволяє зробити висновок, що під час вивчення міжнародного конфлікту та визначення способів його розв'язання основними для аналізу характеристиками є: масштаб конфлікту, його інтенсивність та структура, мотивація сторін, ситуаційний контекст. Багатоманітність трактувань поняття міжнародного конфлікту є наслідком неоднозначного розуміння природи цього явища. Міжнародний збройний конфлікт є збройним протистоянням різноманітних суб'єктів міжнародних відносин – держав, національно-визвольних рухів, кримінальних угруповань та ін. Визначення предмету конфлікту та причин його виникнення є однією з умов його успішного вирішення. У сучасних міжнародних відносинах посилилася тенденція до розмивання відмінностей між внутрішніми та зовнішніми конфліктами, що засвідчує процес інтернаціоналізації внутрішніх конфліктів та їх переростання в міжнародні. Кожному типу міжнародного конфлікту властиві певні мирні засоби, матеріально-правові підстави та форми вирішення.

Література

1. Newman Edward. The 'New Wars' Debate: A Historical Perspective Is Needed / Edward Newman // Security Dialogue. – 2004. – No 35. – P. 172–184.
2. Pictet J.S. (Ed.) Commentary on the Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. – ICRC, 1952. – [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/GC_1949-I.pdf.
3. Rapoport Anatol. Conflict in man-made environment / A. Rapoport / Anatol Rapoport. – Baltimore : Penguin Books, 1974. – 272 p.
4. Sandler Todd. Economic Analysis of Conflict / Todd Sandler // The Journal of Conflict Resolution. – 2000. – № 44(6). – P. 723–729.
5. Strand H., Wilhelmsen L., Gleditsch N.P. Armed Conflict Dataset Codebook. – [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.prio.no/cwp/armedconflict/old/v2_10/codebook_v2_1.pdf.
6. Vite Sylvain. Typology of armed conflicts in international humanitarian law / Sylvain Vite. – [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc-873-vite.pdf>.
7. Бескоровайний С.Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання / С.Я. Бескоровайний // Юридична наука. – 2014. – № 3. – С. 116–126.
8. Іжнін І. Проблема суверенітету і конфлікту у сучасних міжнародних відносинах / І. Іжнін // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 32. – С. 40–46.
9. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації / Г. Луцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 128–133.
10. Політологія. Навч. посіб. для студентів, викладачів ВНЗ / За ред. М.П. Гетьманчука. – К., 2010. – 415 с.
11. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
12. Стрельцов Є.Л. Міжнародні конфлікти: спроба визначення / Є.Л. Стрельцов // Актуальні проблеми держави і права. – 2015. – Вип. 75. – С. 227–234.

Анотація

Єремєєва І. А. Актуальні проблеми визначення сутнісних характеристик міжнародного конфлікту. – Стаття.

Аналізуються підходи до визначення сутнісних характеристик міжнародних конфліктів у сучасній науці. Визначені критерії класифікації, охарактеризовані основні типи міжнародних конфліктів. Зазначена залежність вибору способів вирішення міжнародних конфліктів від їх типу. Обґрунтована тенденція інтернаціоналізації внутрішніх конфліктів у сучасних міжнародних відносинах. Акцентується зростання ролі недержавних акторів у міжнародних конфліктах. Особлива увага приділена аналізу природи збройного міжнародного конфлікту. Узагальнені основні підходи до визначення причин міжнародного конфлікту.

Ключові слова: міжнародний конфлікт, збройний конфлікт, війна, юридичний міжнародний спір, політичний міжнародний спір, ООН, урегулювання конфлікту, міжнародний актор.

Аннотация

Еремеева И. А. Актуальные проблемы определения сущностных характеристик международного конфликта. – Статья.

В статье анализируются подходы к определению сущностных характеристик международных конфликтов. Определены критерии классификации, охарактеризованы основные типы международных конфликтов. Отмечена зависимость выбора способа урегулирования конфликта от его типа. Обоснована тенденция интернационализации внутренних конфликтов в современных международных отношениях. Особое внимание уделено анализу природы вооруженного международного конфликта. Обобщены основные подходы к определению причин международного конфликта.

Ключевые слова: международный конфликт, вооруженный конфликт, война, юридический международный спор, политический международный спор, ООН, урегулирование конфликта, международный актор.

Summary

Yeremieieva I. A. Actual problems of determining the essential characteristics of an international conflict. – Article.

The article analyzes approaches to defining the essential characteristics of international conflicts in modern science. Criteria for classification and main types of international conflicts are described. The dependence of a choice of a way of settlement of the conflict on its type is determined. The author substantiates the tendency of the internationalization of internal conflicts in contemporary international relations. Particular attention is paid to the analysis of the nature of the armed international conflict. Basic approaches to determining the causes of international conflict are generalized.

Key words: international conflict, armed conflict, international actor, war, the international juridical dispute, political international dispute, UN, conflict resolution.

УДК 327(73)

*С. В. Желіховський
аспірант**Дипломатичної академії України при МЗС України*

СТРАТЕГІЇ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КОНГРЕСУ США ЩОДО КРАЇН АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку асиметричних форм міжнародних відносин Азійсько-Тихоокеанський регіон (далі – АТР) відіграє одну з ключових ролей щодо формування геополітичних стратегій держав у постбіполярний період. Це пов'язано, насамперед, із найбільшим демографічним потенціалом держав даного регіону, ресурсними та логістичними особливостями країн АТР та іншими факторами, що складають вплив на міжнародні відносини світових лідерів із такими країнами. Дані фактори активізують взаємини на світовій дипломатичній арені, в яких країни АТР є як суб'єктами таких взаємин, так і об'єктами впливу інших держав, серед яких США займають провідне місце.

На підтвердження значущості дослідження даної наукової проблематики в сучасній політології слід навести висловлювання колишнього Міністра оборони США Діка Чейні (Dick Cheney): «Європейський приклад не може бути порівнянний із різноманітністю ситуацій, які ми спостерігаємо в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. На наш погляд, Азія – це передусім морський театр військових дій, на якому відсутні союзницькі структури, що повністю перекривають один одного. США є свого роду балансуєчим елементом в регіоні. [...] Сполучені Штати продовжуватимуть чинити опір контролю над морськими озброєннями» [1].

Стан наукової розробки проблеми. Інші дослідники приділили значну увагу аналізу безпекових стратегій США у АТР, серед яких останні дослідження представлені роботами таких вчених, як Н.С. Баранова, Дж. Бекер, А.В. Болятко, І.А. Дужа, Ю.В. Курнішова, І.Є. Підберезних, Н.В. Рогова, В.Ф. Терехов, Р. Хантер, Н.С. Франчук та багато інших. У той же час недослідженою виступає проблема значення рішень Конгресу США щодо формування безпекових стратегій в азійсько-тихоокеанському регіоні.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є аналіз особливостей змісту політики Конгресу США щодо країн АТР, у той же час завданням статті виступає пошук закономірностей у політичних рішеннях американського парламенту щодо держав Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Виклад основного матеріалу. Процес розгортання зовнішньополітичного вектору в бік АТР розпочався у квітні 1990 р., коли Міністерство оборони США підготувало для Конгресу США доповідь «Стратегічні орієнтири для АТР: погляд у XXI століття», яка свідчила про готовність США переглянути свою військову стратегію в АТР після закінчення «холодної війни». Логічним завершенням еволюції тихоокеанської стратегії Вашингтона стало приєднання США до форуму АТЕС, який дозволяв обмінюватися економічним досвідом і долати бар'єри для більш ефективних капіталовкладень, торгівлі, передачі технологій. В 1990 р. амери-

канський Конгрес визначив, що для США найбільш важливими стратегічними завданнями в АТР є: не допустити, щоб будь-яка країна або група країн встановила політичний і військовий контроль у регіоні; забезпечити США політичний, економічний доступ до регіону; гарантувати безпеку друзям і американським союзникам і сприяти збільшенню кількості демократичних держав [2]. В якості головного методу реалізації політики США щодо країн Східної Азії, передбачалося використання дипломатії, що зумовлювалося рядом факторів. По-перше, щоб створити позитивний образ і фундамент для більш глибокої інтеграції в АТР, по-друге, США були зацікавлені в мирному вирішенні потенційно конфліктних питань на Корейському півострові і навколо Тайваню, по-третє, обмежити зростання потенційної наддержав – Китаю. Саме посередництвом інтенсивної дипломатії неоконсервативні адміністрації підкреслювали, що Східна Азія була важливим регіоном у зовнішній політиці. Політика у сфері безпеки, яку Конгрес ставив на друге місце серед своїх пріоритетів в АТР, являла собою поєднання декількох окремих напрямків у дусі традиційних категорій «холодної війни» [3, с. 76]. У той же час державний секретар Дж. Бейкер наголошував, що «економічну архітектуру та архітектуру безпеки» в регіоні США довелось створювати разом із союзниками, друзями та регіональними групами, спираючись на тісні зв'язки з Японією, Республікою Корея, АСЕАН та Австралією [4, с. 17].

Як констатує Ю. Курнішова, тези в доповіді «Стратегічні орієнтири для Азійсько-Тихоокеанського регіону», яку було представлено в Конгресі США ще у 1992 р., «інтереси США в Азії залишалися постійними протягом останніх двох сторіч: економічний доступ до регіону, свобода мореплавства і недопущення появи в Азії домінуючої держави або коаліції таких держав» [5, с. 548].

Враховуючи подібний підхід у зовнішній політиці, виходячи з реалій державного будівництва Сполучених Штатів, вчені наголошують, що за жодне зовнішньополітичне рішення не може бути прийнятим доти, доки не буде схвалене переважною більшістю американського суспільства. Механізмами такого впливу стають постійні виступи президента, брифінги та прес-конференції в Білому домі та Держдепартаменті, слухання в комітетах Конгресу тощо [6]. Так, на погляд американського дослідника Р.Є. Хантера, формується мотив основних подій в АТР, котрий носить військово-політичний характер і обумовлений завданнями контролю над його стратегічно важливим субрегіоном, званим сьогодні в США терміном «Великий Середній Схід» (ВСС) [7, с. 65]. Через 50 років після початку американсько-китайського протистояння в регіоні, прилеглому до узбережжя Східної Азії, США

прагнуть зайняти позиції поблизу західного кордону КНР (тобто «за її спиною»). Як зауважує В.Ф. Терехов, американське військове вторгнення в ВСС, однак, виявилось дуже дорогим заходом, і тепер до зниження витрат США хочуть залучити поряд з країнами НАТО ті ж Китай, Індію, Іран і Росію (в рамках концепції «корпоративного рішення» склалася в субрегіоні ситуації) [8, с. 97].

Тихоокеанська безпекова стратегія в ініціативах Конгресу США сформувалася з 2007 р., коли після виходу США з Договору по ПРО Конгрес, обидві палати якого до 2007 р. перебували під контролем Республіканської партії, підтримав значне – приблизно в два з половиною рази – збільшення асигнувань на ПРО. Однак із деяких питань, пов'язаних, зокрема, з асигнуванням на космічні системи ПРО, бюджетні запити адміністрації піддавалися певному коригуванню. При цьому зазвичай не порушувалися політичні питання, а піддавалися скорочення окремі програми ПРО (як технічно недосконалі або занадто дорогі). У 2006 р., після перемоги демократів на виборах в Конгрес, обговорення питань ПРО на Капітолійському пагорбі знову активізувалося. Оскільки в Сенаті перевага Демократичної партії виявилася незначною, що пов'язано, перш за все, з позицією сенатора Джона Лібермана (John Lieberman), основна боротьба із цих питань розгорнулася в Палаті представників, де ліберальні конгресмени очолили деякі ключові комітети і підкомітети. Так, Елен Таушер (Ellen Tauscher) стала головою Підкомітету зі стратегічних сил у Комітеті в справах збройних сил, а Джон Тайерні (John Tierney) очолив Підкомітет із питань національної безпеки і міжнародних справ у Комітеті з нагляду та урядової реформи [9].

Отже, Конгрес США зосередив свою діяльність у сфері безпекової стратегії щодо країн АТР в основному в напрямі фінансування програм розміщення озброєнь. У цьому контексті стратегії американського парламенту по відношенню до різних країн АТР суттєво відрізняються, серед яких ключове місце займають такі держави, як Китайська Народна Республіка і Японія.

У пріоритетах парламентських рішень головним фактором розвитку співробітництва з Японією стала модернізація американсько-японської системи безпеки, що була проведена в 90-х роках ХХ ст., виявилася в підвищенні компактності та мобільності Сил самооборони Японії та якісному вдосконаленні їхнього озброєння за одночасного розширення сфери дії взаємних зобов'язань до «сусідніх із Японією регіонів» у разі виникнення надзвичайних обставин. Зміна Японією концептуальних засад національної оборони з концепції «виключної оборони» на «активну оборону», реалізація оборонних програм, постійне зростання оборонних витрат обумовлювалися вирішенням нових, більш складних, порівняно з періодом «холодної війни», стратегічних завдань із урахуванням змін у балансі сил та можливого загострення суперечок між державами на регіональному та глобальному рівнях. Фактично Сили самооборони Японії підготувалися до ведення активних оборонних дій на значній відстані від національної території. Ключовими етапами на шляху якісної реформи американсько-японського союзу стали участь японських контингентів у миротворчих

операціях та активна підтримка Японією антитерористичної коаліції, очолюваної Сполученими Штатами. У постбіполярний період Японія є не менш відданою американсько-японському союзу, ніж раніше, але стала більш наполегливою в плані перегляду своєї ролі в межах цього союзу, у створенні незалежної військово-виробничої бази. Разом із тим США надалі більше залежать від зростаючих фінансових можливостей Японії, її спроможності фінансувати американську торгівлю та бюджетний дефіцит. Співробітництво в межах союзу між США та Японією надалі розвиватиметься в напрямку подальшого якісного вдосконалення участі Японії до досягнення рівнозначності партнерів. Водночас реформування здійснюватиметься повільно, зважаючи на розбіжності в настроях громадськості та неоднозначну реакцію сусідніх з Японією держав [10, с. 160].

Водночас із японським безпековим вектором Конгрес США здійснює прийняття стратегічних рішень і відносно інших лідерів АТР, зокрема Китайської Народної Республіки (далі – КНР). Варто зазначити, що дослідники виділяють кілька напрямів стратегії зовнішньої політики Конгресу США щодо КНР у безпековій сфері. Зокрема, І.А. Дужа констатує, що ставлення зовнішньополітичного істеблішменту в парламенті США до КНР в останні десятиліття традиційно ґрунтувалося на тому або іншому поєднанні двох важко сумісних концепцій: 1) досить прагматичній, помірній концепції неореалістичного «відповідального залучення» (responsible engagement) КНР для вирішення регіональних і глобальних проблем – при другорядному значенні пріоритетів просування демократичного «пакету» і політики «стримування за допомогою обмеження» (containment); 2) ідеологізованої неконсервативної концепції «стримування» і форсованого просування демократичних цінностей як культурно-гуманітарного складника впливу США. Ця схема є відображенням боротьби двох ліній в американській політиці, що неминуче виливається в те чи інше їх поєднання, з питання про те якими мають бути відносини Вашингтона і Пекіна в довгостроковій перспективі. Одна із цих ліній націлена на «стримування» Китаю, насамперед його зростаючої військової потужності. Друга виходить із доцільності курсу на залучення КНР для вирішення нагальних світових проблем, серед яких найбільш важливою для США є участь Китаю в підтримці безпеки в Східній Азії, особливо в її північній частині. Іншою найважливішою стороною лінії на «залучення» є забезпечення вигідних для США умов в торгівельно-економічних зв'язках з Китаєм [3, с. 109].

Більш конкретно завдання США по відношенню до Китаю сформульовані в опублікованій в березні 2015 р. військово-морської стратегії («Стратегія військово-морської взаємодії для ХХІ століття». CS-21R) [11]. У ній оновлені концепції і стратегічні підходи попереднього варіанту документа від 2007 р. (CS-21) відповідно до обстановки, що змінилася на морях і океанах. Особливо чітко прозвучали трактування військово-морської активності Китаю як загрози, бо, на думку США, китайці ведуть агресивну політику в регіоні і мають територіальні претензії до сусідів. У світлі ситуації в Азії документ опублікований вчасно: не тільки США розширили масштаб своїх операцій

в прибережних зонах, а й військово-морські сили країн АТР створюють оборонні комплекси для протистояння можливим викликам на морі. З метою запобігання цих викликів положення нової військово-морської стратегії сформульовані з урахуванням широкого спектра морських проблем і позицій, таких, як позиції різних країн в АТР, нетрадиційні виклики безпеки в контексті реалій безлічі прибережних країн, нові технологічні труднощі в забезпеченні безпеки і навіть питання фінансування окремими рішеннями Конгресу США як ключового фактору в плануванні військово-морських операцій майбутнього [12, с. 138].

Безпекові стратегії Конгресу США спрямовані також не тільки на основних лідерів країн АТР, питання військової загрози в регіоні полягають також у фокусі рішень конгресменів щодо таких держав, як В'єтнам. Матеріали і документи Конгресу США відображають розбіжності американських конгресменів, що стосуються нормалізації в'єтнамсько-американських відносин. Серед них можна назвати доповіді з питань американо-в'єтнамських торгових відносин, які прозвучали на слуханнях Конгресу США, звіт про поїздки по азіатських країнах делегацій Конгресу США, підсумкові документи робочих сесій Комітету з міжнародних справ Палати представників, а також щорічні офіційні інформаційні випуски уряду США [13].

Дані матеріали та констатації дослідників свідчать про неоднозначну позицію американського парламенту щодо формування стратегії у відносинах із В'єтнамом. Зокрема, як наголошує І.С. Підберезних, деякі американські конгресмени, виступаючи проти нормалізації відносин із В'єтнамом, вважають, що необхідно продовжувати ембарго в торгівлі з В'єтнамом. Обґрунтовуючи причини своїх настроїв, вони вказують на нібито існуючі обмеження в'єтнамським урядом прав людини і свободи, віросповідання. Однак більша частина американських конгресменів підтримують відновлення дипломатичних відносин із В'єтнамом і розвиток взаємовідносин США та В'єтнаму. На їхню думку, нормалізація американо-в'єтнамських відносин не тільки відповідає політичним та економічним інтересам двох країн, але й сприяє просуванню свободи і демократії у В'єтнамі [14, с. 246].

Інший важливий стратегічний вектор зовнішньої політики Конгресу США становить Індія. Свідченням подальшого зміцнення американо-індійських відносин стало укладення в травні 2009 р. двосторонньої угоди, що ратифікована парламентом США, про вільний доступ до індійських морським і повітряним портам судів і літаків американських ВМС і ВПС, а також проведення чергових військово-морських навчань «Малабар-2009» за участю США, Індії та Японії, що відбулися приблизно в цей же час у районі Окінави [15].

Ураховуючи зазначені стратегічні вектори безпекової політики Конгресу США, необхідно виділити один із центральних напрямів, який полягає у відносинах із Північнокорейською КНДР. Погоджуємось із твердженням Н.С. Франчук у тому, що основна загроза безпеці Східної Азії полягала в тому, що із часу заснування КНДР її військова політика зосереджувалася на підтриманні та збільшенні військової могутності, що дала б змогу здійснити наступальні дії в регіоні, що розглядалися одним із засобів досягнення національної

мети – об'єднання півострова, в тому числі, за необхідності, із застосуванням військової сили. У межах виконання цього завдання КНДР докладала максимальних зусиль до створення зброї масового знищення та, зокрема, ядерної зброї. Відмова Пхеньяна від проведення інспекцій північнокорейських ядерних об'єктів інспекторами МАГАТЕ спричинила кризу 1993–1994 рр., розв'язати яку вдалося завдяки значним поступкам із боку Вашингтона, що знайшли відображення у Рамковій угоді, підписаній 21 жовтня 1994 р. в м. Женеві (Швейцарія). За умови припинення роботи уран-графітових реакторів, розташованих у м. Йонбені (КНДР), США взяли на себе зобов'язання забезпечити поставку до КНДР двох легководних реакторів, що мали бути введені в експлуатацію в 2003 та 2005 роках. У цілях компенсації енерговитрат КНДР США погодилися на час будівництва легководних реакторів поставляти до КНДР 500 тис. т. мазуту щорічно до введення в експлуатацію першого легководного реактора. Невиконання Вашингтоном взятих на себе зобов'язань, насамперед внаслідок заперечення Конгресом США власне ідеї поставки нових атомних реакторів до КНДР, призвело до неадекватних дій Пхеньяна, зокрема реалізації ядерної програми. Високий рівень вибуховості ситуації у сфері безпеки підтримувався перебуванням потужного американського військового контингенту в Південній Кореї та постійним нарощуванням озброєнь КНДР та Республікою Корея за відсутності концепції самодостатності в їхніх оборонних стратегіях [16, с. 10].

Таким чином, безпеково-політичні стратегії Конгресу США в АТР сформовані в стратегічних документах і рішеннях парламенту у сфері фінансування збройної присутності, а також встановлення партнерської безпекової дипломатії відносно окремих країн. Зокрема, серед країн-партнерів, відносно яких Конгрес США ухвалює рішення фінансово-організаційної підтримки, назвемо Японію, Індію та Південну Корею. У той же час політика фінансово-технічної і організаційної підтримки цих країн спрямована на формування стратегічної переваги щодо інших держав, які в рішеннях американського парламенту фігурують як держави, що несуть різноманітні загрози в АТР, – це КНДР, КНР та певним чином В'єтнам. У цілому Конгрес США у АТР формує стратегію гегемонії та повного контролю над регіоном, що зумовлено, окрім безпекового фактору, також економічними чинниками, що виступає перспективою подальших досліджень даної проблематики.

Саме економічні чинники становлять один із головних стратегічних векторів зовнішньополітичної стратегії Конгресу США в регіоні АТР, оскільки економічний потенціал країн регіону є найбільш потужним у контексті багатьох наявних ресурсів. У той же час погоджуємось із вченими в тому, що не тільки ресурсні складники формують основу зовнішньоекономічної стратегії американського Конгресу у АТР. Так, Лі Х. Гемілтон констатує, що головним завданням у сфері зовнішньоекономічної політики є використання свого значного впливу для того, щоби сприяти відкритій світовій економіці, поглиблювати і розширювати переваги глобалізації. Американські стратегічні інтереси сьогодні тісно переплітаються з економічними інтересами країни, а економічні проблеми в більшій мірі

впливають на відносини з іншими сильними країнами – країнами, серед яких такі країни АТР, як Японія, Китай, Росія [17, с. 93].

Отже, у власній зовнішньоекономічній політиці Конгрес США орієнтуються на ряд національних пріоритетів, покликаних забезпечити лідерство країни у світовому господарстві. Серед них дослідники виділяють наступні: стійкий економічний ріст країни; збільшення зайнятості; економія бюджетних засобів; регіональне і глобальне стратегічне домінування [18, с. 15].

Даний процес виражається в різноманітних ініціативах американського Конгресу: США 5 жовтня 2015 р. завершили важкі переговори про створення міжрегіонального економічного блоку у формі Транстихоокеанського партнерства з Австралією, Брунеєм, Канадою, Чилі, Малайзією, Мексикою, Новою Зеландією, Перу, Сінгапуром, В'єтнамом і Японією. Слід звернути увагу на те, що КНР підключилася до переговорів останньою – тільки у вересні 2013 р. Республіка Корея, третя за величиною економічна держава в Тихоокеанській Азії, теж отримала запрошення, але не вступила в переговорний процес, вважаючи, що їй достатньо двосторонньої угоди про ЗВТ із США, що стало чинним у 2012 р. після складних тривалих переговорів і процедури затвердження в американському Конгресі в 2011 р. Стриманий інтерес до даного проекту проявляє Тайвань. І, зрозуміло, серед учасників ТТП відсутній Китай, який має власне бачення інтеграційних процесів в Тихоокеанській Азії. Пекін використовує наявні в нього економічні важелі для створення альтернативи ТТП – так званої Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі (АТЗСТ). У листопаді 2014 р. у рамках саміту АТЕС в Пекіні Китаю як господареві заходу вдалося наполягти лише на укладенні угоди про проведення дворічного дослідження перспектив створення АТЗСТ, тобто фактично відкласти офіційні переговори як мінімум до 2017 р. Навіть цей відносно незначний крок викликав різко негативну реакцію з боку США [19]. З урахуванням кризи переговорів в рамках Світової організації торгівлі (СОТ) США грали лідируючу роль у дискусіях про формування ТПП, розглядаючи його як найважливіший пріоритет своєї зовнішньоторговельної політики на найближчі роки і «модель регіональної торгової угоди XXI ст.». З початку 2010-го по жовтень 2015 року відбулося більше 25 раундів переговорів, більшість з яких проходили в закритому режимі. Останні два раунди пройшли на території США. Навіть після підписання угоди 5 жовтня 2015 р. Атланти було оголошено про те, що повний текст цього документа, що складається з 30 розділів, буде оприлюднено тільки через місяць [20]. З огляду на необхідність ратифікації даної угоди парламентами країн-учасниць, вона набере чинності в поточному 2017 р. [21, с. 170].

Висновки. Отже, тихоокеанський вектор у зовнішній політиці Конгресу США засвідчує існування основних трьох напрямів політики в прийнятті парламентських рішень: 1) безпеково-політичний напрям; 2) економічний напрям; 3) культурно-гуманітарний напрям. Безпеково-політичний напрям сформований у системі законодавчих актів американського парламенту і в основному представлений рішеннями в напрямі виділення бюджетних асигнувань на розміщен-

ня засобів озброєнь та військових контингентів в АТР. Економічні стратегії в законодавчих актах виражені в концепціях формування Транстихоокеанського економічного блоку, а також шляхом ратифікаційних актів двосторонніх і багатосторонніх угод із державами АТР. Дані економічні стратегії знаходять своє відображення в неоднозначному ставленні американських конгресменів щодо окремих держав АТР, зокрема щодо економічної політики відносно КНР, КНДР та В'єтнаму. Культурно-гуманітарні стратегії політики Конгресу США виражені в експорті демократичних цінностей в азійських країнах із тоталітарними і посттоталітарними режимами, чим створюється простір реалізації концепції «м'якої сили» відносно забезпечення домінування США в даному регіоні.

Література

1. Hillary Rodham Clinton, 'America's Pacific Century' Foreign Policy. (November 2011). accessed November 19, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/10/11/americas_pacific_century.
2. A Strategic Framework for the Asian Pacific Rim: Looking toward the 21 st Century (1990) United States Department of Defense [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.russia.shaps.hawaii.edu/security/report-90.html.
3. Дужа І.А. Тихоокеанська стратегія США : інтеграційний та безпековий вимір : дис ... канд. політ. Наук : 23.00.04 / І.А. Дужа . – Київ, 2016. – 222 с.
4. Baker J. America in Asia: Emerging Architecture for a Pacific Community / James III Baker // Foreign Affairs. – 1991/1992, Winter. – Vol. 70. – № 5. – P. 1–18.
5. Курнішова Ю.В. Особливості розвитку Азійсько-Тихоокеанського регіону і перспективи зовнішньої політики України / / Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006 / За ред. О.С. Власюка. – К. : НІСД, 2006. – С. 542–554.
6. Головченко І.В. Прийняття зовнішньополітичних рішень у США: теоретичні й прикладні аспекти / В.І. Головченко // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету. – 01/2010. – Вип. 1 Сер.: Економіка, право, політологія, туризм . – С. 105–110.
7. Hunter R. E. A New American Middle East Strategy? // Survival. 2008 – 2009. December/January.
8. Терехов В.Ф. О стратегии США в Азиатско-Тихоокеанском регионе / В.Ф. Терехов // Проблемы национальной стратегии – № 1 – 2009. – С. 94–109.
9. Рогова Н.В. Конгресс и некоторые проблемы военной политики США / Н.В. Рогова // Россия-Америка в XXI веке №1 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pentagonus.ru/publ/kongress_i_nekotorye_problemy_voennoj_politiki_sshi_2009/112-1-0-1995.
10. Баранова Н.С. Реформирование американско-японского союзу в постбіполярный период / Н.С. Баранова // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. – 2006. – Вип. 62 (ч. I). – С. 157–169.
11. A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uscg.mil/SENIORLEADERSHIP/DOCS/CS21R_Final.pdf.
12. Болятко А.В. Стратегия США в АТР и отношения с Китаем / А.В. Болятко // Китай в мировой и региональной политике. история и современность. – С. 135–141.

13. Congressional delegation trip report: Countries visited: Mongolia, People's Republic of China, North Korea, South Korea, and Vietnam. December 3-17, 1994. Committee on foreign relations, US Senate; Murkowski Fr., Simon P. – Washington : Gov. print, off., 1995.

14. Підберезних І.Є. Розвиток відносин між США і В'єтнамом: сучасний стан, напрямки, перспективи / І.Є. Підберезних // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXIV. – С. 242–247.

15. US Pacific Command Admiral Keating in India to Discuss «South Asian» Issue // India Defence. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.india-defence.com/report-78,1/200/2009>.

16. Франчук Н.С. Політика США в Східній Азії в умовах пост біполярності : автореф. дис... канд. політ. наук / Н.С. Франчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2008. – 19 с.

17. Ли Х. Хэмилтон. Международные экономические проблемы и внешняя политика США // США. Канада. Экономика, политика, культура. – № 10. – 2000. – С. 93–97.

18. Давыдов А.Ю. Приоритеты торговой политики США / А.Ю. Давыдов // США. Канада. Экономика, политика, культура. – №5. – 2006. – С. 15–30.

19. Бабонес С. Азиатско-Тихоокеанский регион стабильнее, чем принято считать / С. Бабонес // Российский совет по международным отношениям : интернет-сайт. 2015. 24 марта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=5496#top-content.

20. Transcript of the Trans-Pacific partnership Atlanta ministerial closing press conference (October 5, 2015, Atlanta, Georgia) // The Office of the United States Trade Representative (USTR): website. 2015. October 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ustr.gov/about-us/policyoffices/pressoffice/speechestranscripts/2015/october/transcript-trans-pacific>

21. Глущенко Ю.Н. Внешнеэкономическая стратегия США: фактор Китая / Ю.Н. Глущенко // Проблемы национальной стратегии – № 6(33). – 2015. – С. 164–185.

Анотація

Желиховський С. В. Стратегії у зовнішній політиці конгресу США щодо країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. – Стаття.

У статті досліджено основні стратегічні напрями в політиці американського Конгресу щодо країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. Визначено основні стратегічні напрями: 1) безпеково-політичний напрям; 2) економічний напрям; 3) культурно-гуманітарний напрям. Здійснено аналіз особливостей змісту цих напрямів політики Конгресу США щодо країн АТР, показано закономірності в політичних рішеннях американського парламенту щодо держав Азійсько-Тихоокеанського регіону. Перший напрям стратегічних рішень Конгресу представлений рішеннями в напрямі виділення бюджетних асигнувань на розміщення засобів озброєнь та військових контингентів у АТР; другий напрям – це концепції формування Транстихоокеанського економічного блоку, а також шляхом ратифікаційних актів двосторонніх і багатосторонніх

угод із державами АТР; третій напрям – в експорті демократичних цінностей в азійських країнах із тоталітарними і посттоталітарними режимами.

Ключові слова: Конгрес США, азійсько-тихоокеанський регіон, зовнішньополітичні стратегії, військово-морські стратегії, міжнародні відносини.

Аннотация

Желиховский С. В. Стратегии во внешней политике конгресса США по странам Азиатско-Тихоокеанского региона. – Статья.

В статье исследованы основные стратегические направления в политике американского Конгресса по странам Азиатско-Тихоокеанского региона. Определены основные стратегические направления: 1) оборонно-политическое направление; 2) экономическое направление; 3) культурно-гуманитарное направление. Осуществлен анализ особенностей содержания этих направлений политики Конгресса США в отношении стран АТР, показаны закономерности в политических решениях американского парламента в отношении государств Азиатско-Тихоокеанского региона. Первое направление стратегических решений Конгресса представлено решениями по выделению бюджетных ассигнований на размещение средств вооружений и военных контингентов в АТР; второе направление – это концепции формирования транстихоокеанского экономического блока, а также ратификации актов двусторонних и многосторонних соглашений с государствами АТР; третье направление – экспорт демократических ценностей в азиатские страны с тоталитарными и посттоталитарными режимами.

Ключевые слова: Конгресс США, азиатско-тихоокеанский регион, внешнеполитические стратегии, военно-морские стратегии, международные отношения.

Summary

Zhelikhovsky S. V. Strategies in the foreign policy of the US Congress on the countries of the Asia-Pacific region. – Article.

The article examines the main strategic directions in the policy of the American Congress for the countries of the Asia-Pacific region. The main strategic directions are determined: 1) the military-political direction; 2) the economic direction; 3) cultural and humanitarian direction. The analysis of the specifics of the contents of these directions of the US Congress policy regarding the APR countries is made, the patterns in the political decisions of the American Parliament regarding the states of the Asia-Pacific region are shown. The first direction of strategic decisions of the Congress is represented by decisions on allocating budgetary allocations for the deployment of weapons and military contingents in the APR; the second direction is the concept of the formation of the trans-Pacific economic bloc, as well as the ratification of bilateral and multilateral agreements with the APR states; the third direction is the export of democratic values – to Asian countries with totalitarian and post-totalitarian regimes.

Key words: the US Congress, the Asia-Pacific region, foreign policy strategies, naval strategies, international relations.

УДК 327.83

О. А. Коппель
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Постановка проблеми. Важливий мегатренд останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття – це зростання ролі релігійної свідомості та інтенсифікація релігійних рухів. У межах цього мегатренду існують окремі тренди, які заслуговують на особливу увагу, зокрема зростання ролі релігійного фактору в міжнародних відносинах та світовій політиці. Саме тому дослідження сучасних міжнародних відносин та світової політики уявляється неможливим без урахування зростаючої ролі релігійного фактору, а ігнорування його в їх аналізі є неприпустимим. Таким чином, актуальність дослідження викликана суттєвими змінами в системі наукових поглядів на роль релігійного дискурсу в міжнародно-політичних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми дослідження. Оскільки важливою характеристикою розвитку сучасної епохи є зростання значення релігійного фактору, формується особливий пласт літератури, присвяченої ресекуляризації сучасного світу, що розглядається в якості важливого планетарного мегатренду. У міжнародно-політичній науці зростання ролі релігійного фактору найчастіше пов'язують з феноменом «ісламського відродження», якому присвячене широке коло досліджень. З методологічної точки зору таке аналітичне виокремлення припустиме і дає можливість визначити істотні риси і особливості впливу ісламського фактору на світову політику. Але такий підхід дещо спрощує саме поняття ресекуляризації як мегатренду, не акцентуючи увагу на зв'язку між динамікою міжнародних систем та впливу на них релігійного фактору. Залишається недослідженим характер та особливості впливу релігійного фактору на міжнародні відносини в контексті їх системної еволюції. Важливим аспектом вказаної дослідницької проблеми є визначення функцій релігійного фактору в міжнародних відносинах. Фактично мова йде щодо необхідності міждисциплінарного синтезу релігієзнавства і міжнародно-політичної науки.

Метою статті є визначення динаміки впливу релігійного фактору на міжнародні відносини в контексті їх системної еволюції та з'ясування його функцій та особливостей прояву на сучасному етапі. В її предметному полі аналізуються функції релігійного дискурсу в міжнародних відносинах, теоретичні та практичні аспекти впливу релігійного фактору на світову політику. Особлива увага приділяється компаративному аналізу ролі релігійного фактору в міжнародних системах, розгляду та аналізу особливостей та основних напрямів його впливу на міжнародні відносини.

Виклад основного матеріалу. Релігія являє собою складний духовний та суспільний феномен, що не тільки відображає віру людини в існування надприродного

початка, визнання нематеріального світу, але й є засобом спілкування та зв'язку віруючої людини з надприродним. Як зазначає А.В. Мітрофанова, багатозначність слова «релігія» значно ускладнює аналіз ролі релігійного фактору у світовій політиці, тому вона пропонує відрізнити терміни «релігійний» і «конфесійний» фактор, оскільки під терміном «конфесія» розуміється організована релігія, що знаходить відображення в соціальних інститутах (церква в християн, система улемов у мусульман). В якості фактору міжнародних відносин релігія виступає і як світоглядна система, і як сукупність інститутів [1]. Достатньо нагадати, що до епохи Відродження не існувало єдиного терміну, яким би позначались різні релігійні течії і який би вживався в чітко фіксованому значенні. Ані в Стародавньому світі, ані в період Середньовіччя термін «релігія» широко не вживався. Використовувалися переважно назви конкретних релігійних течій, таких як буддизм, християнство або іслам. Лише в XV–XVI ст.ст. термін почали застосовувати для позначення релігійних явищ незалежно від їх конфесійних особливостей, церковного або сектантського оформлення. Мартін Лютер використовує цей термін для означення універсального зв'язку з надприродним. Саме тоді він став використовуватися і в слов'янських мовах [2, с. 152–154].

Релігійний фактор завжди був характерним для будь-якої епохи, держави, міжнародної системи, різниця проявлялася лише в тій мірі, в якій він впливав на суспільне і політичне життя. Відповідно, під релігійним фактором у міжнародних відносинах автором розуміється вплив на них сукупності релігійних цінностей, які знаходяться в тісній та постійній взаємодії з конкретно історичною, політичною, економічною, соціокультурною практикою народів.

У Довестфальських системах зовнішня політика спочатку будувалася майже поза зв'язком із конфесійною складовою частиною. Міжнародним системам Стародавнього світу була притаманна відсутність значної ролі конфесійного фактору. Супротивником завжди виступав найближчий сусід (у тому числі етнічно чи конфесійно споріднений), у той час як союзником – сусід сусіда, незалежно від його конфесійної чи етнічної належності. Але поступово і майже одночасно в довестфальських міжнародних системах складаються, а згодом отримують потужний розвиток раніше не відомі специфічні комплекси соціальних взаємодій: «держава і релігія», «держава і цивілізація», «держава і культура», які починають все більш значуще впливати на міжнародні відносини.

На завершальному етапі розвитку взаємопов'язаних міжнародних систем (5–4 ст. до н.е. – до сер. 5 ст. н.е.), так званій «епосі гігантів», у міжнародних

відносинах починають домінувати великі державні утворення імперського типу, кожне з яких претендувало на власний проект світового устрою. Кожна з імперій об'єднувала та структурувала власну міжнародну систему. Тенденція до універсальної імперії складала головну характерну особливість цього етапу розвитку Довестфальського світоустрою. Імперська влада знаходила опору в монотеїзмі, єдиній вірі. Виникає чотири культурних світи (Захід, ісламський світ, Індія та Далекий Схід), ознаками яких стали єдине священне писання, єдина мова священного писання, єдиний шрифт, пов'язаний з естетикою пластичних мистецтв.

У Середні віки найбільш активним виявився ісламський проект, де об'єднуючим чинником величезної теократичної держави виступав іслам. Всередині халіфату на просторі від Атлантичного океану до Середньої Азії протягом близько 600 років співіснували підкорені народи різних національностей, об'єднані спільною релігією, але межі об'єднаної впливу ісламу визначалися військовими можливостями держави.

Щодо християнства, то в європейській Середньовічній системі католицизм теж виступив в якості однієї з основ спільної системи цінностей Європи. Утворення «християнського світу», а також наявність зовнішніх загроз (Арабський Халіфат, мадярські племена, монголо-татари), об'єднання зусиль європейських монархів задля спільної мети в Хрестових походах утверджували гомогенність системи. Але їхню роль можна розглядати значно ширше, оскільки вона полягала у включенні західноєвропейської регіональної міжнародної системи до ширшого контексту, створюючи передумови для формування більш глобальної системи, що сприяло формуванню європоцентричного світу, поклало початок подальшій активній експансії європейців за межі континенту.

Хрестові походи стали символом зростання могутності папства. Внаслідок зазначених процесів в Європі виникає новий специфічний полюс влади – папський престол. Його могутність спиралася не на армію, а на духовний вплив та посередництво під час укладання васальних клятв та домовленостей, на яких ґрунтувалася вся система феодалізму. Деякий час папи не могли трансформувати ці можливості в політичну гегемонію на континенті, хоча здійснювали такі спроби з XI століття. У Західній Європі формується специфічний біполярний рівень політичного протистояння, розпочинається довга боротьба між папами та імператорами, між церковною та світською владою. Таким чином, інституалізація папської влади призвела до утворення одного з полюсів західноєвропейської регіональної системи. Іншим полюсом була влада імператора, який контролював простір у центрі Європи. Поряд із цим на периферії континенту виникали майбутні потужні гравці – національні держави, централізовані під владою абсолютних монархів. Надалі це призводить до поширення абсолютизму в Європі та перемоги світської влади над церковною. Трансформація структури європейського регіонального порядку розпочалася з виникненням перших централізованих держав із міцною королівською владою. Приблизно на цей час (1453 р.) припадає остаточний розкол між католицькою та православною церквами, а також реформа католицької церкви. Саме в цей час Західна Європа вступає в

період чергування гегемонів: Іспанія, Франція, Англія боролися між собою за статус провідного актора, який, тим не менш, не давав абсолютної влади. В Європі завершувався період формування мультиполярності. До початку XVI ст. коло елементів міжнародної системи звузилося. Занепали лицарські ордени, зменшилося значення династій. Також було в цілому завершено боротьбу між релігійною та світською владами на користь останньої.

Таким чином, сильні позиції католицької церкви не перетворилися на політичну гегемонію папи, а Західна Європа не стала теократичною державою, на відміну від Арабського халіфату. Християнський світ дедалі більшою мірою усвідомлював себе не тільки як релігійну громаду, а й як політичну спільноту. Таке становище існувало аж до епохи Реформації.

Процес Реформації змінив європейську середньовічну міжнародну систему не менш радикально, сприяючи посиленню її гетерогенності, стає одним із чинників формування Вестфальської світополітичної моделі. Епоха конфесій характеризувалась взаємним визнанням християнських конфесій, затвердженням принципу «чия земля, того і віра». Але Аугсбурзька система (1555 р.) виявилась достатньо хиткою і в кінцевому результаті переросла спочатку в загальноімперську, а згодом – в європейську релігійну війну. Кульмінацією цих подій стала Тридцятилітня війна, завершення якої стало початком нової Вестфальської системи міжнародних відносин, системи поважаючих суверенітет один одного і в цілому рівних між собою держав.

У релігійній своїй частині Вестфальський мир зрівняв у правах кальвіністів, католиків та лютеран Німеччини, узаконив секуляризацію церковних земель, проведеному до 1624 р. За німецькими князями залишилося право визначати релігійну приналежність підданих, але останнім дозволялося молитися таким чином, як вони це робили до 1624 року. Нагадаємо, що спочатку під секуляризацією (від лат. *saecularis* – світський) розумілися перехід церковних і монастирських земель у державну власність, тобто обернення церковної власності у світську, та відмова від духовного звання та церковної посади і перехід до світського стану. Згодом зміст цього терміну розширився, і під секуляризацією почало розумітися звільнення різних сфер суспільного життя від впливу релігії, церкви, релігійних інститутів.

Наслідком Тридцятилітньої війни стало формування Вестфальської світополітичної моделі з притаманними їй рисами толерантності до внутрішньої організації своїх системних елементів. Безсумнівною перевагою цієї моделі стало те, що вона не була побудована на ціннісних орієнтирах, зокрема на релігії, оскільки саме із цього приводу найскладніше досягти компромісів, адже цінності не можуть бути предметом обговорення і з них неможливі компроміси. Це надало можливість у майбутньому прийняття цієї моделі в якості глобальної.

З XVIII–XIX століття прослідковувалась тенденція до зниження ролі релігійного фактору. Як зазначає А.В. Мітрофанова, в XVIII столітті націоналізм приходить на зміну релігії в якості всеохоплюючого світогляду, перетворюється на особливу релігію, яка не передбачає віру в надприродне, але надає сакрального

значення державі-нації та її символам [1]. У Вестфальській державоцентристській системі держава формує законодавчі рамки функціонування релігій, правового становища релігійних організацій, використовує їх мобілізаційний потенціал у власних цілях. Релігія, у свою чергу, освячує і захищає певні політичні порядки, приймає участь у легітимізації влади. Релігія та її інститути зазвичай не виступали в якості суб'єктів політики. У той же час релігійний фактор більш активно включається в політичний процес у поліконфесійних суспільствах.

Зростання значення релігійного фактору в міжнародних відносинах в останній чверті XX століття поставило під сумнів положення так званої «теорії політичної модернізації», розробленої представниками американської «соціології розвитку» Г. Елмондом, Дж. Коулменом, Д. Ростом (середина 60-х рр. XX ст.), що виходила з неминучості всеохоплюючої секуляризації політичних структур у процесі здійснення модернізації. Під тиском подій представники «теорії політичної модернізації» змушені були визнати, що не всі країни підуть шляхом секуляризації, що пройшли Європа та США, що секуляризація не є необхідною умовою модернізації. З 1970-х рр. використовується термін «нове Середньовіччя», що означало повернення релігійності до масової свідомості, посилюючись на працю М. Бердяєва «Нове Середньовіччя» (1924 р.), в якій він на підставі дослідження ритмічної зміни епох приходить до висновку щодо переходу від раціоналізму Нової історії до ірраціоналізму середньовічного типу [2, с. 152].

Тенденція до зростання ролі релігійного фактору в міжнародних відносинах прослідковується з останньої чверті XX століття і найчастіше пов'язується із зростанням ролі ісламського чинника. Вказаний підхід є дещо звуженим, і тому вважаємо за необхідне розглядати цю тенденцію в більш широкому контексті. У цьому плані можна погодитись із точкою зору українського дослідника В.С. Єленського, який визначає серед подій, що сприяли поверненню релігії на світову арену, не тільки події в ісламському світі, але й євангелічне пробудження, підйом глобального католицизму та неорелігійний бум [3].

До цього переліку слід додати й активізацію ролі російської православної церкви в сучасній світовій політиці, що знайшло відображення в проєктах православного світу та руського миру [4]. Невипадково, кажучи про «зіткнення цивілізацій», С. Хантінгтон має на увазі релігії, в числі яких він називає православ'я. У цьому контексті достатньо актуальним та важливим виглядає підхід до розгляду ісламу в якості недержавного актору світової політики.

Підходи до «суб'єктності» ісламу у світовій політиці узагальнюються наступним чином. У межах першого підходу ісламський світ розглядається в якості єдиного колективного суб'єкта, що передбачає наявність ще одного або декількох контр-акторів, зокрема Заходу (антитеза Захід-ісламський світ). Другий підхід відокремлює в якості самостійних акторів окремі держави та транснаціональні структури. Третій підхід розглядає іслам в якості колективного транснаціонального політичного гравця і спирається на ідею екстериторіальності ісламу і концепцію формування «транснаці-

ональної ісламської умми» (О. Руа) – мусульманської спільноти, в якій не існує територіальних, міжетнічних чи міждержавних перепон [5, с. 439–441].

Професійні сходознавці традиційно розглядали іслам як організуючий фактор в історії Сходу, ядро та мотивуючу силу ісламської цивілізації. Наприкінці 70-х років XX століття в науковій літературі посилюється увага до ісламської проблематики. Це пояснювалось тим, що активізація «ісламського фактору» в суспільно-політичному житті країн Сходу виявилась повною несподіванкою і свідчила про те, що деякі теоретичні положення відносно ролі та місця релігійних традицій в країнах Сходу не витримали випробування часом. Тим самим дослідники були поставлені перед необхідністю вносити корективи як у свої ісламські концепції, так і в політику в цьому регіоні з урахуванням вказаних змін. В якості важливого завдання постає розробка нових рекомендацій для офіційних органів, які займаються розробкою практичних рекомендацій та безпосереднім проведінням політики в стратегічно важливому близькосхідному регіоні. Це викликало необхідність наукового аналізу причин, суті, соціальної бази, політичної спрямованості та перспектив «ісламського відродження». Під «ісламським відродженням» спочатку розумілося зростання політичної активності під гаслами ісламу як урядів мусульманських країн та міжнародних мусульманських організацій, так і опозиційних груп всередині країн, хоча згодом зміст цього терміну розширюється. Спостерігається тенденція до визначення ісламського світу в якості єдиного колективного транснаціонального суб'єкту міжнародних відносин [5, с. 439].

Іслам являє собою всеохоплюючу релігію. Ісламська релігійна доктрина містить у собі не тільки релігійно-філософські і моральні принципи, але й приписи соціально-економічного і політичного характеру. На відміну від християнства, котре в різні періоди своєї історії контролювало в тій чи іншій мірі суспільне життя, але ніколи не витискувало повністю світської влади, іслам заповнював усі сфери мусульманського суспільства, визначав характер економічних відносин, форми політичної організації, соціальну структуру, культуру і побут віруючих. Духовне життя в мусульманських країнах не було під контролем ісламу, а просто проходило в його рамках, було ісламським по формі і по суті. Крім того, іслам володіє підвищеною здатністю мобілізувати великі маси людей. У порівнянні з іншими релігіями специфічність ісламу полягає в тому, що він має мінімум релігійних ритуалів, не має інституту духовенства і церковної організації в їх загальноприйнятому вигляді.

Специфіка мусульманської релігії визначається тим, що із самого початку іслам формувався як державна релігія, і цей стан є для нього найбільш природним. Пророк Мухаммед поєднував функції пророка, богослова, політичного і військового керівника умми у ворожому оточенні. Відчуваючи себе членом мусульманської держави, на чолі якої стоїть сакралізований правитель, мусульманин був її захисником.

Зовнішні фактори підвищення ролі ісламу в сучасній світовій політиці пов'язані із зростанням ролі нафтового чинника в міжнародних відносинах, ісламською революцією в Ірані, загостренням афганської

проблеми після вводу радянських військ в Афганістан, виникненням певного ідеологічного вакууму після кризи комуністичної ідеології, утворенням на терені Радянського Союзу нових держав, де іслам стає державною релігією.

Висновки. Вплив релігійного фактору на міжнародні відносини має перманентний характер, але на окремих історичних етапах проявляється з різною силою. У той же час історія свідчить, що релігії здійснювали цей вплив по-різному і з різною інтенсивністю. Загальні тенденції впливу релігійного фактору на міжнародні відносини в контексті їх системної еволюції демонструють системну логіку чергування інтенсивності періодів його зростання і зменшення. В умовах кризи Вестфальської світополітичної моделі зростає значення релігійного фактору, що зумовлюється процесами глобалізації. Глобалізація з її нерівномірністю і неоднозначними наслідками призводить до зростання недержавної свідомості, надзвичайно актуалізує проблему цінностей, норм, ідей, ідеалів та ідентичностей – тобто саме тих проблем, які є центральними для релігії. У сучасному світі відбувається зростання «недержавної свідомості» людей, що призводить фактично до рівнозначності державної та релігійної свідомості, підтримці людиною нових релігійних конфесій. Релігія стає політичним явищем, включаючись до кола політико значущих факторів, у масовій свідомості сприймаючись як ідеологія. Ця тенденція посилюється завдяки розвитку глобальних засобів масової комунікації.

Важливе значення має демографічний фактор, оскільки зростає кількість прихильників тих чи інших релігій на як на Сході, так і на Заході, відбуваються зміни в геополітиці світових релігій, їх детериторізація. Зокрема, християнство втрачає свої «західні» риси і знаходить все більше прихильників на Сході, іслам – на Заході. Новим фактором виступає детериторізація ісламу, зростання кількості мусульман в країнах Європи. Таким чином, релігія стає інструментом політичної мобілізації, чинником політичної ідентифікації і політичної каталізації. На світовій арені з'являються релігійні системи у вигляді системи транснаціональних зв'язків між державами, окремими групами і політичними рухами. Ці зв'язки встановлюються над національними кордонами, утворюючи додаткову транснаціональну систему взаємодій.

Література

1. Митрофанова А.В. Религиозный фактор в мировой политике и проблема «цивилизаций» / А.В. Митрофанов // Век глобализации. Вып.1, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129831/>.
2. Толкачев В.В. Религиозный фактор в современных международных отношениях / В.В. Толкачев // Негосударственные участники мировой политики. Учеб. Пособие для вузов / под ред. М.М. Лебедевой, М.В. Харкевича. – М. : Аспект Пресс, 2013. – 208 с. – С. 151–162.
3. Еленский В.Е. Религия в глобальной политике: конец XX – начало XXI века / В.Е. Еленский [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://www.religiopolis.org/documents/3292-ve-elenskiy-religija-v-globalnoj-politike-konets-hh-nachalo-hhi-vekov.html>.

4. Касаткин П.И. Русская православная церковь как актор современной мировой политики / П.И. касаткин // Вестник МГИМО-Университета. – 2010. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vestnic.mgimo.ru/fileserver/15/16_kasatkin.pdf.

5. Наумкин В.В. Ислам как коллективный гирок / В.В. Наумкин // Современная мировая политика. Прикладной анализ / отв. ред. А.Д. Богатуров. – 2-е изд., испр. И доп. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 593 с. – С. 438–456.

Анотація

Коппель О. А. Трансформація ролі релігійного фактору в контексті системної еволюції міжнародних відносин. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню ролі релігійного фактору в контексті системної еволюції міжнародних відносин. Досліджується роль релігійного фактору як комплексного системного явища в трьох його вимірах – часовому, просторовому та змістовному. Визначені його функції та закономірності в залежності від системної еволюції міжнародних відносин. З'ясовуються рівні і форми залежності релігійного фактору від характеру міжнародної системи через дослідження сутнісних закономірностей і особливостей його впливу на певному етапі еволюції міжнародної системи, структурних характеристик систем і взаємозв'язків між ними. На світовій арені з'являються релігійні системи у вигляді системи транснаціональних зв'язків між державами, окремими групами і політичними рухами. Ці зв'язки встановлюються над національними кордонами, утворюючи додаткову транснаціональну систему взаємодій.

Ключові слова: релігійний дискурс, релігія, політика, міжнародна система, світова політика, секуляризація, ресекюляризація.

Аннотация

Коппель О. А. Трансформация роли религиозного фактора в контексте системной эволюции международных отношений. – Статья.

Статья посвящена исследованию роли религии в международных отношениях в контексте их системной эволюции. Исследована роль религиозного фактора как многопланового системного явления в трех его измерениях – пространственном, временном и содержательном. Определены его функции и закономерности в зависимости от системной эволюции международных отношений. Определена зависимость влияния религиозного фактора от исторического типа международных систем, их структурных характеристик, особенностей иерархии элементов и системы взаимоотношений между ними, от состояния мировой политики. На мировой арене появляются религиозные системы в виде системы транснациональных связей между государствами, отдельными группами, общинами и политическими движениями. Эти связи устанавливаются «поверх» государственных границ, создавая дополнительную транснациональную систему взаимосвязей.

Ключевые слова: религия, политика, международная система, мировая политика, секуляризация, ресекюляризация.

Summary

Koppel O. A. Religious factor transformation within the context of system evolution of the international relations. – Article.

The article is devoted to the role of religion in world politics within the context of system evolution of international relations. The article examines the nature and dynamics of the religious factor as the multilayer system phenomenon considered as three dimensions – space, time and content. Defined are levels of dependence of religious factor on the character of international systems within frames of its his-

torical development type, structural characteristics and their system cross relations, specific features at the definite stage of international system evolution. Religious systems appears on the world scene in the form of transnational communications between states, separate groups, communities and political movements. These connections are established ‘over’ the state lines, creating an additional transnational system of interconnections.

Key words: religious discourse, religion, politics, international system, world politics, secularization, resecularization.

УДК 327.21

Ю. О. Седляр
 доктор політичних наук,
 професор кафедри політології,
 міжнародних відносин та суспільних комунікацій
 Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Н. В. Кравченко
 магістр з політології
 Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

МІЖДЕРЖАВНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ

Постановка проблеми. Своєчасність постановки проблеми криється у відсутності загальноприйнятого визначення поняття «міждержавне співробітництво», адже в міжнародно-політичній науці, що характеризується значною конкуренцією між різними теоретичними напрямками, кожна школа визначає співробітництво в контексті власного концепту розуміння природи речей; і по-друге, в значному випередженні практики над теорією. У цьому плані фахівці мають широку базу емпіричного матеріалу, що ускладнює процес її теоретичного осмислення і, таким чином, унеможливує вироблення універсальної логічної структурно вибудованої теорії. Так, наприклад, одна модель міждержавного співробітництва може бути розроблена до відносин США-Німеччина, однак, вона виявляється неприйнятною для взаємин Німеччина-Польща, Україна-Китай тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед усього масиву літератури, що присвячена дослідженню даної проблеми, необхідно виділити роботи, насамперед, Богатурова А., Борка Ю., Буторіної О., Копійки В., Коппель О., Косолапова Н., Лебедевої М., Манжолі В., Перепелиці Г., Фельдмана Д., Хрустальова М., Циганкова П., Щамраєвої В. Водночас постійні зрушення в міжнародному середовищі як у кількісному, так і в якісному вимірах детермінують проведення подальших наукових пошуків щодо визначення місця та ролі держави на світовій арені, провокують розвідки в галузі оцінки ефективності міждержавного співробітництва для попередження та подолання актуальних міжнародних проблем.

Мета – дослідити міждержавне співробітництво, концептуальні засади дослідження та підходи до класифікації.

Виклад основного матеріалу. Отже, що являє собою міждержавне співробітництво? Відповідь, на нашу думку, передбачає: по-перше, з'ясування головних теоретичних підходів до розуміння природи співпраці між країнами; і, нарешті, по-друге, виокремлення основних типів міждержавного співробітництва.

Загалом, до визначення феномену міждержавного співробітництва існує багато підходів, різниця між якими залежить від поглядів представників окремих напрямів досліджень на природу міжнародних відносин.

Представники політичного реалізму розглядають міждержавне співробітництво як взаємодію на основі взаємного визнання суверенітету і невтручання сторін у справи одна одної. З точки зору політичного реалізму

найважливішим стимулом, що спонукає держави до співробітництва та партнерства, є анархічність міжнародного середовища.

Співробітництво держав організується там, де є конфлікт чи його загроза. Головною метою міждержавного співробітництва, на думку представників політичного реалізму, є безпека, а його вихідною та найпростішою формою є військовий (військово-політичний) союз (коаліція).

Г. Снайдер зазначає, що союз виступає інструментом зовнішньої політики держави, а міждержавне співробітництво, яке втілено в такому союзі, виступає атрибутом зовнішньої політики держави [1].

Співробітництво кожної держави з іншими підпорядковується, перш за все, конкретному завданню її політики, заради виконання якого держава потребує допомоги інших держав і тому готова піти на певні поступки партнерам по коаліції. На думку О. Холсті і Дж. Ліски, міждержавне співробітництво виражає співвідношення прагматичної оцінки власних сил та раціональної згоди добровільно обмежити себе у свободі зовнішньополітичного маневру [2].

На переконання А. Уолферса, що вивчав проблеми співробітництва, основний сенс співробітництва визначається як «необхідна умова успішного проведення політики балансу сил» [3].

Політичний ідеалізм виходить із природності і навіть невідворотності міждержавного співробітництва як форми співробітництва між людьми, що є атрибутом будь-якого суспільства.

На думку Х. Мілнер, міждержавне співробітництво передбачає не просто кооперативну поведінку міжнародних акторів, але й високий рівень готовності до добровільного обмеження суверенітету в галузях, де співробітництво розвивається. У процесі співробітництва держави «регулюють свою поведінку у відповідності до артикульованих або очікувань їх партнерів, за допомогою механізмів узгодження політик» [4].

За визначенням Р. Коехейна, міждержавне співробітництво – це ситуація, коли одні актори регулюють свою поведінку у відповідності з фактичними чи очікуваними прагненнями інших через процес взаємної координації політик [5].

Міждержавне співробітництво передбачає наявність спільних цілей, наявності присутку від співробітництва та його взаємний розподіл. Одна держава допомагає іншій і очікує у відповідь покращення власних позицій, що призводить до узгодження політик

держав. Таким чином, міждержавне співробітництво відрізняється від не-співробітництва, в умовах якого держава вдається до односторонніх дій, не враховуючи їх наслідків для інших держав [6].

Функціональна теорія розглядає міждержавне співробітництво як засіб подолання складних проблем сучасності, що виникли внаслідок технологічного, економічного та політичного розвитку і ускладнення світу. Британський дослідник Д. Мітрані вважав, що вирішенням подібних питань мають займатися не політики, а спеціалісти, що знають конкретну проблему, для якої є необхідним застосування міждержавного співробітництва. У такому випадку співробітництво встановлюється поза межами політичного процесу і виступає суто технічним питанням, яке не вимагає ані поступок суверенітетом, ані поступок в одних питаннях задля отримання кооперативного виграшу в інших. Співробітництво між державами, що базується на спільному пошуку вирішення конкретної проблеми, сприятиме розбудові тісних зв'язків між державами, ущільненню простору, в якому із часом природно виникатиме більш тісне міждержавне співробітництво [7].

Деяко по-іншому оцінюють поняття міждержавного співробітництва представники соціологічного підходу до аналізу міжнародних відносин. Представники конструктивістського напрямку стверджують, що міжнародна політика є результатом постійної взаємодії та взаємопроникнення міжнародних та національних норм або самообразів (ідентичностей) держав відносно їхньої ролі та статусу у світі. Тому світова політика являє собою реальність, яка є відкритою до змін, а держави є суб'єктами, відкритими до переформулювання своїх ідентичностей під впливом зовнішнього середовища [8].

Тому міждержавне співробітництво розглядається конструктивістами як результат однакового соціального впливу зовнішнього середовища і схожості національних ідентичностей, що поділяються державами.

Для конструктивістів поняття суверенітету є всього лише нормою, яка поширюється лише тому, що цьому сприяє певний тип міжнародної системи. Але таке поширення не є неминучим, оскільки й сам тип міжнародної системи не є раз і назавжди визначеним і може принципово змінитись, як це відбулось, наприклад, у результаті розпаду сформованої війною біполярної системи міжнародних відносин [9].

Таким чином, у конструктивістів міждержавне співробітництво досягається легше (хоча воно, очевидно, не таке довготривале), оскільки не обмежується навіть рамками державного суверенітету. Міждержавне співробітництво може просто стати результатом взаємоадаптації ідентичностей сторін, що домовляються.

Одним із різновидів міждержавного співробітництва виступає партнерство. Використовуючи метод аналогії, вітчизняний фахівець Е. Лисицин у своєму дослідженні відштовхується від поняття «партнер», що означає компаньон, співучасник [10]. Звідси «партнерство» (partnership) – це стан перебування в партнерах.

Аналіз поняття «partnership» дозволяє зробити висновок, що партнерство в цьому сенсі припускає: по-перше, співучасть у певній активності; по-друге, спільну єдину мету такої активності [11].

У британській енциклопедії зазначається: «Відносини між учасниками партнершип регулюються договором ... у разі відсутності спеціальної угоди кожний із учасників має право на ведення справ і представництво партнершип». Звертаючись до аналогії, тобто спираючись на своєрідний прецедент (бо партнершип – це правова форма, і термін precedentis у перекладі з латинської означає «попередній»), будемо стверджувати, що партнерство між державами в сенсі «partnership» – це спеціальна форма відносин, яка припускає співучасть держав, єдину мету їх діяльності та оформлюється спеціальною угодою. Тож «партнерство» може бути лише у взаємодії і взаємодіяльності у важливих галузях і сферах, що мають спільний, але досить вузький (утилітарний) інтерес, наприклад, опанування космосу, екологія, видобуток природних ресурсів, боротьба з тероризмом тощо.

Як підсумовує Е. Лисицин, «партнерство» має характер взаємовигідного співробітництва. Воно не змінює установлений статусів і ролей їх учасників, але сприяє їх зміцненню [12].

Г. Перепелиця вважає, що відносини партнерства характеризуються відсутністю істотних суперечностей між державами та наявністю обоюдної зацікавленості у взаємовигідній співпраці в різних галузях національної безпеки й оборони. Партнерство передбачає наявність спільної проблеми та спільного підходу до її розв'язання. Воно також зумовлює бачення спільних шляхів реалізації національних інтересів країн-партнерів та узгодженість позицій і дій щодо розв'язання певних спільних проблем. Водночас при відносинах партнерства країна залишає за собою право вести самостійну політику і мати самостійну позицію, яка може відрізнятися чи мати суттєві розбіжності з позицією її партнера. Відносини партнерства не передбачають створення спільних органів та жорсткої координації дій [13].

Іншим типом міждержавної співпраці може вважатися стратегічне партнерство. Стратегічне партнерство у відносинах між країнами є особливий тип взаємодії держав-партнерів із реалізації спільних стратегічних інтересів. При цьому стратегічні інтереси мають довготривалий характер і повинні збігатися хоча б в двох сферах, а іноді – переходити з однієї в іншу. Незважаючи на розбіжності підходів щодо визначення стратегічного партнерства, концептуально спільним при цьому є виокремлення таких його основних теоретичних складових частин, як: стратегічні інтереси (цілі), що присутні як найменше у двох сферах співробітництва; спільні підходи реалізації стратегічних цілей; взаємне визнання державами стратегічного рівня відносин.

Отже, основними параметрами побудови міждержавних відносин рівня стратегічного партнерства можна визначити такі:

1) обоюдне визнання стратегічного характеру партнерства.

Воно може вимірюватися конкретними кількісними показниками (кількість взаємних згадувань держав як стратегічних партнерів у виступах та заявах вищих посадових осіб, кількість взаємних візитів вищих посадових осіб держав, кількість укладених двосторонніх угод).

Якісними показниками цього критерію виступає існування обоюдної характеру їхньої співпраці, тоб-

то ситуації, коли сторони прагнуть не одностороннього досягнення цілей, а їхньої взаємної реалізації, і коли одна сторона, у випадку невідповідності власних цілей інтересам партнера, готова поступитись цими цілями заради збереження партнерства;

2) наявність спільних стратегічних інтересів і спільних підходів до їх реалізації у двох і більше сферах співробітництва між державами.

Відносини між державами, які є стратегічними партнерами, мають бути рівноправними. Не повинно існувати односторонньої залежності одного партнера від іншого.

Водночас допускається існування взаємозалежності між стратегічними партнерами. Це означає, що потенційна залежність партнера А від партнера Б в одній сфері має компенсуватися залежністю партнера Б від партнера А в іншій сфері, а співробітництво в інших сферах є рівноправним.

Саме тому реальне стратегічне партнерство повинно містити більше, ніж одну сферу співробітництва. Цими сферами можуть бути економічна (іноді як окремий вид в рамках цієї сфери виділяють енергетичну), політична, військова, гуманітарна, громадянська, екологічна тощо;

3) довготривалий характер партнерських взаємин, оскільки стратегічне партнерство встановлюється на тривалу перспективу. Із самої суті поняття «стратегія» випливає необхідність урахування довгострокових національних інтересів сторін. При цьому партнерство має розвиватися по висхідній з отриманням чітких кінцевих результатів. Однак стратегічне партнерство означає не лише отримання спільних вигод, а й готовність поділяти можливі ризики;

4) наявність механізмів реалізації стратегічного партнерства. Стратегічне партнерство розвивається активно за умови постійної взаємодії сторін у вирішенні питань, що становлять спільний інтерес.

Механізмами стратегічного партнерства можуть бути міждержавні комітети (комісії), очолювані лідерами держав або їх урядів. У складі міждержавних органів утворюються двосторонні експертні робочі групи (підкомісії) для підготовки рішень у найбільш важливих сферах відносин стратегічного партнерства;

5) правове закріплення змісту і механізмів стратегічного партнерства у двосторонніх документах. Стратегічні відносини можуть бути: декларованими (формальними), а можуть бути реальними – навіть якщо вони не декларовані. Від проголошення тим чи іншим лідером міждержавних взаємин стратегічними або навіть закріплення такого рівня відносин вони автоматично не стають такими насправді. Водночас створення правової бази відносин стратегічного партнерства, закріплення в ній узгоджених обома сторонами цілей, напрямів і механізмів співпраці сприяють кращому порозумінню сторін.

Наступним видом міждержавного співробітництва, що межує з відносинами партнерства і стратегічного партнерства, є союзницькі відносини.

Передумови для укладання союзницьких відносин починають оформлюватися лише в епоху переходу від феодалізму до капіталізму. Самий термін «союз» був уперше введений в науковий обіг наприкінці XVIII століття для позначення військово-політичного союзу, укладеного в 1792 році між Австрією та Пруссією для

стримування зростаючого впливу Французької революції [14]. У новітні часи з посиленням міждержавних зв'язків військово-політичні союзи, особливо внаслідок загострення боротьби за розподіл і перерозподіл сфер впливу, отримують нові імпульси у своєму розвитку. Відбувається зростання ролі коаліцій не лише як інструменту ведення війни, але і як фактора впливу на існуючий світовий порядок, що пов'язане з виникненням масштабних міжрегіональних союзів держав.

Для систематизації знання з процесів блокоформування оберемо методологічні орієнтири. На нашу думку, в даному контексті стає доцільним використання синергетичного методу, що був названий його творцями Іллею Пригожином та Ізабеллою Стенгерс «новим поглядом на світ» [15]. Світове співтовариство з позиції синергетики може бути представлене як нелінійна, відкрита, флуктуативна складноорганізована і самоутворююча система держав. Самоорганізація виражається в еволюції взаємин, у складних поєднаннях станів існування: від порядку до хаосу і назад. Характерні прояви хаосу у світовому співтоваристві в глобальних, міжрегіональних і локальних масштабах – це періоди військових сутичок, війн, криз. Така ситуація зазвичай виникає в екстремальні моменти, в періоди історії, коли на міжнародній арені активно діють всупереч один одному претенденти на світове панування і виникає гранична неупорядкованість, для якої притаманні значні відхилення від усталених міжнародних зв'язків і стосунків. Внаслідок досягнення хаотичними процесами критичної межі, виникають жорсткі конфронтації, які можуть мати непередбачуваний результат. А пік неупорядкованості загрожує існуванню всьому людству. У цей самий момент, згідно із синергетикою, відбувається пошук системою варіантів подальшого розвитку із новою структурою. Іншими словами, відбувається формування нового світопорядку.

Еволюція самоорганізуючої світової системи держав відбувається внаслідок змін у центрах сили, переміщення полюсів сили (що утворюють взаємопереходи до багатополлярності, біполлярності чи однополлярності) в різних коаліційних конфігураціях. При цьому кожна нова система є більш складною за структурою за попередню через розширення поля варіантів розвитку, оскільки кожна система є відкритою і здатна генерувати в собі зміни [16]. У даній конструкції важливим є пошук структур стійких і таких, що повторюються [17]. У таких зміщеннях центрів сили значну роль відіграють внутрішні процеси в державах у конкретний період укладання союзу.

Серед усього набору причин і передумов встановлення союзницьких взаємин чільне місце посідає ціннісний фактор. На нашу думку, він є утворюючою ланкою для світоглядних орієнтацій союзників, що може бути пов'язано з наявністю спільного історичного досвіду, особистими симпатіями еліт та народів союзників, психологічними і соціокультурними ознаками, що, вочевидь, формує площину спільної ідентичності. Цей фактор не є настільки важливим у структурі поняття «партнерство», що акцентує увагу на зацікавленості сторін у співробітництві на взаємовигідних умовах. Тобто в терміні «партнерство» превалює прагматизм.

У даному контексті необхідним стає аналіз самого механізму виникнення кожного конкретного союзу

із врахуванням специфіки типу і конфігурації союзництва.

Питання формування, виникнення і класифікації союзів в дослідницькому плані у вітчизняній науці про міжнародні відносини детально не розроблялися. Це пояснюється тим фактом, що за радянських часів у масовій і численній пропагандистській літературі сутність даної проблеми зводилася до характеристики соціально-класової природи союзницьких відносин та надмірної їх ідеологізації. Остання значно звужувала погляд на їх генезу, не дозволяла здійснити аналіз союзницьких зв'язків. Бачення союзництва було представлено в спрощеному варіанті шляхом його поділу на прогресивні і реакційні блоки.

Водночас дана проблематика широко досліджувалася зарубіжними фахівцями. У Вашингтоні була видана спеціальна анотована аналітична збірка матеріалів із питань військово-політичних союзів. Західні спеціалісти, такі як Г. Ліска [18], Р.Е. Осгуд [19], А. Коттрел та І. Догерті [20], розглядали аспекти союзницьких відносин у контексті становлення світового порядку і балансу сил. Аналізуючи історичні типи військово-політичних союзів, вони приходять до спільної думки, що союзницькі відносини характеризуються тісною взаємодією політичних структур і спрямовані на зміну статусів союзників, інших держав або розташування світових чи регіональних центрів сили.

Вивчаючи причини походження союзницьких відносин, до схожих висновків приходять і французький теоретик Е. Мюрез. Він стверджує: «Союзи або коаліції є наслідком ідеологічного суперництва двох держав, що панують на континенті та морі». Виходячи із цього, Е. Мюрез умовою для встановлення союзницьких чи коаліційних відносин називає схожість геополітичних доктрин чи ідеологічних цінностей [21].

Союзи, за визначенням дослідника Ч. Осгуда, являють собою латентне військово-співтовариство, засноване на спільному співробітництві проти «третьої сили», яка являє собою реальну або удавану загрозу для країн, що вступають до союзу [22]. Це означає, що із зникненням такої загрози союз, як форма співробітництва, найчастіше припиняє своє існування. Тобто дана форма співробітництва носить, як правило, тимчасовий та обмежений характер.

Спеціаліст із питань теорії союзницьких відносин К. Дж. Холсті в трактаті «Дипломатичні коаліції і військові союзи» основною умовою для встановлення союзницьких взаємин вважає збіг політичних цінностей, а іноді і цивілізаційну ідентичність [23]. Г. Моргентау вводить в обіг саме поняття «ідеологічний союз». На думку дослідника, в межах союзницьких відносин «ідеологічні інтереси превалюють над матеріальними» [24].

Водночас говорити про необхідність існування спільних ідеологем при визначенні союзницьких взаємин, на нашу думку, є не зовсім доцільно, оскільки історія надає факти про функціонування союзів держав із різними ідеологічними платформами. Яскравим прикладом цьому може слугувати об'єднання США, Великої Британії та СРСР в ході Другої світової війни для боротьби з нацистським режимом Німеччини.

Тож під час аналізу різноманітних типів і конфігурацій союзницьких відносин спільним для них всіх є

такі риси: союзники об'єднуються спільною кінцевою метою взаємодії (вони всі створювалися «заради» або «проти» кого/чого); союзництво має не такий тривалий характер існування (хоча остання теза є достатньо дискусійною; вочевидь, тут слід враховувати як специфіку внутрішніх процесів, так і особливості зовнішнього оточення союзників); передбачає однакове розуміння союзниками стратегічних інтересів (передусім, принципів побудови світового порядку). Саме союзництво детермінує послідовність і координацію дій на міжнародній арені, функціонує в однаковій ступені в усіх сферах життєдіяльності держави і спрямований на формування якісно інших ролей чи статусів учасників союзництва, чи його опонентів.

Висновки. Отже, чітке визначення поняття міждержавного співробітництва в міжнародно-політичній науці відсутнє. Це пояснюється відмінністю методології, що її застосовують представники різних теоретичних шкіл до визначення взаємодії між країнами. Якщо для політичних реалістів (як класичного, так і некласичного напрямів) міждержавне співробітництво виступає основою і гарантом міжнародної безпеки і стабільності, то для їх головних опонентів – лібералістів – співпраця між країнами є лише елементом глобального політико-економічного простору, що вибудовується останнім часом. Однак, попри диференціацію теоретичних підходів, переважна більшість дослідників погоджуються з тим, що міждержавне співробітництво є неконфліктним типом взаємодії країн, яке може реалізовуватись як в одній, так і декількох сферах життєдіяльності держави. Також загальноприйнятою може вважатися класифікація міждержавного співробітництва на партнерство, стратегічне партнерство, союзництво. У цьому плані слід відзначити, що останнім часом дедалі частіше пробляється концепт інтеграційних процесів як моделі співпраці між країнами переважно у межах неолібералізму та конструктивізму. До того ж, зустрічаються й спроби виокремлення інших критеріїв типологізації міждержавного співробітництва. У межах вітчизняної школи міжнародно-політичної науки відзначаються роботи В. Манжолі, Г. Перепелиці, які детально досліджують модель міждержавного асиметричного партнерства.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що кожен науковий напрям, котрий аналізує міждержавне співробітництво, надає дослідженням нових імпульсів, дозволяє відкрити принципово нові виміри об'єкту пізнання, тим самим збагачуючи методологічні надбання міжнародно-політичної науки.

Література

1. Snyder, Glenn H. Alliance Politics / Glenn H Snyder. – Ithaca : Cornell University Press, 1997. – P. 11.
2. Holsti Ole R Unity and disintegration in international alliances: comparative studies / Ole R Holsti. – New York: Wiley, 1973. – p. 110; Liska George Nations in Alliance; the Limits of Interdependence / George Liska. – Baltimore: Johns Hopkins Press, 1968. – P. 32.
3. Wolfers A. Discord and Collaboration. Essay of International Politics / A. Wolfers – Baltimore: Johns Hopkins Press, 1962. – P. 18.
4. Milner H. International Theories of Cooperation: Strengths and Weaknesses / H. Milner // World Politics. – 1992. – Vol. 44. – P. 467.

5. Ibid.
6. Ibid. – P. 468.
7. Mitrany D. Working Peace System. An Argument for the Functional Development of International Organization / D. Mitrany. Princeton: Princeton University Press, 1946. – P. 122–123.
8. Jeffrey Checkel. The constructivist turn in international relations theory / Checkel Jeffrey // World Politics. – 1998. – January. – Vol. 2. – P. 24–48.
9. Цыганков П. Теория международных отношений / П. Цыганков. – М. : Гардарика, 2002. – С. 453–454.
10. Лисицин Е. Стратегічне партнерство – поняття сучасне / Е. Лисицин // Вісн. – 1999. – № 2. – С. 32–33.
11. Там само. – С. 32.
12. Там само – С. 29–43.
13. Перепелиця Г. Як жити, відрізняючись, але в гармонії. Теоретичні аспекти міждержавних відносин / Г. Перепелиця // Політика і час. – 2002. – № 4. – С. 50–65.
14. Всеобщая история: справочник студента / С.В. Новиков, А.С. Манькин, О.В. Дмитриева. – М. : Изд-во «АСТ», 2000. – С. 335.
15. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Изд-во УРСС, 2003. – 312 с.
16. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. Синергетика и теория социальной самоорганизации / В.В. Василькова. – СПб. : Лан, 1999. – С. 211
17. Там само. – С. 205
18. Liska George. Nations in Alliance; the Limits of Interdependence / George Liska. – Baltimore : Johns Hopkins Press, 1968. – 180 p.
19. Osgood R.E. Alliances and American foreign policy / R.E. Osgood. – London: Johns Hopkins Press, 1971. – P. 23
20. Cottroll A.J., Dougherty J.E. The politics of the Alliance / A.J. Cottroll, J.E. Dougherty. – London : Fr. A. Praeger Publisher, 1964. – P. 13–14.
21. Revue de Defence Nationale. – Paris : Juillet, 1967. – P. 1254–1255.
22. Цыганков П. Теория международных отношений / П. Цыганков. – М. : Гардарика, 2002. – С. 444–445.
23. Holsti K.J. International Politics: A Framework for Analysis / K.J. Holsti. – London : Englewood Cliffs, 1997. – 216 p.
24. Alliance in international politics. – Boston, 1970. – P. 83

Анотація

Седляр Ю. О., Кравченко Н. В. Міждержавне співробітництво: концептуальні засади дослідження та підходи до класифікації. – Стаття.

У статті всебічно проаналізовано концептуально-методологічні засади дослідження міждержавних відносин, з'ясовано теоретичні підходи класифікації міждержавних відносин. У дослідженні представлено моделі міждержавної взаємодії крізь призму класичних напрямів теорії міжнародних відносин як політичного реалізму, політичного ідеалізму та конструктивізму. Аналіз концепцій міждержавних відносин дозволив виділити партнерство, стратегічне партнерство, союзництво як основні типи взаємодії країн на міжнародній арені, виокремити ключові чинники, що визначають ефективність партнерства як інструмента просування національних інтересів держав. Стратегічне партнерство розглядається як модель міждержавних відносин, що реалізується державами на підставі збігу стратегічних інтересів принаймні у двох сферах

співпраці, котрі за певних обставин можуть переходити в інші напрями взаємодії. Підкреслюється, що, на відміну від союзництва, партнерство дозволяє державам-партнерам зберігати певну автономію в реалізації зовнішньої політики.

Ключові слова: міждержавні відносини, зовнішня політика, союзництво, партнерство, стратегічне партнерство, теорія міжнародних відносин.

Аннотация

Седляр Ю. А., Кравченко Н. В. Межгосударственное сотрудничество: концептуальные основы и подходы к классификации. – Статья.

В статье проведен всесторонний анализ концептуально-методологических основ исследования межгосударственных отношений, рассмотрены теоретические подходы к классификации межгосударственного взаимодействия. В исследовании представлены модели межгосударственного сотрудничества через призму классических направлений теории международных отношений как политического реализма, политического идеализма, конструктивизма. Анализ концепций межгосударственного сотрудничества позволил выделить партнерство, стратегическое партнерство, союзничество как основные типы взаимодействия стран на международной арене, очертить факторы, предопределяющие эффективность партнерства как инструмента продвижения национальных интересов государств. Стратегическое партнерство рассматривается как модель межгосударственных отношений, которые реализуются государствами на основе совпадения их стратегических интересов в двух сферах сотрудничества. Подчеркивается, что в отличие от союзничества, партнерство позволяет странам-партнерам сохранять определенную автономию в осуществлении внешней политики.

Ключевые слова: межгосударственные отношения, внешняя политика, союзничество, партнерство, стратегическое партнерство, теория международных отношений.

Summary

Sedliar Y. O., Kravchenko N. V. Interstates cooperation: conceptual background and the approaches to classification. – Article.

The article comprehensively investigates the conceptual background of the interstates relations, focuses on the theoretical approaches to classification of bilateral relationships. The study of the models of interstates relations is made through the prism of the classical schools within international relations theory as political realism, political idealism and constructivism. Analysis of the concepts of interstate relations allowed to identify partnership, strategic partnership and alliance as the three main types of bilateral relations on the world stage. It was found the key factors that influence the effectiveness of partnership as the type of interstates relations and the tool to ensure States national interests. The authors consider strategic partnership in interstates relationships as a specific type of interaction of partner states in realization of common strategic interests. These interests must be long-termed and should coincide at least in two spheres and in some cases transform from one into another. This type of relationships unlike the unionship gives a wide space for political maneuvers, does not foresee synchronization of actions in terms with strategic partners.

Key words: interstates relations, foreign policy, unionship, partnership, strategic partnership, international relations theory.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

С. М. Козаченко	
Евристичні можливості категорії маргінальності в суспільно-політичному дискурсі.....	4
Л. Я. Угрин	
Сутність та основні виміри політичної ідентичності: теоретичний аналіз.....	9

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Т. М. Іванець	
Особливості виборчого процесу в сучасній Японії.....	15
С. М. Король	
Аналіз джерельної бази дослідження регіональної політики в контексті євроінтеграційних процесів у вітчизняній та зарубіжній політичній науці.....	19
М. Марек	
Російські центри впливу в польському інтернет-просторі.....	24
С. А. Піддубний	
Соціально-демографічні чинники формування державної сімейної політики	29
С. Л. Рибачок	
Еволюція виборчої системи Республіки Польща: причини та наслідки.....	35

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

І. П. Печеранський	
Традиція та авторитет у контексті політико-правової культури сучасного українського суспільства.....	41
М. О. Шпак	
Дилема праведництва в Болгарії як фактор формування політики національної пам'яті.....	46

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

О. М. Васильченко	
Український релігійний дискурс у контексті російсько-українського міждержавного конфлікту.....	52
І. А. Єремєєва	
Актуальні проблеми визначення сутнісних характеристик міжнародного конфлікту.....	58
С. В. Желіховський	
Стратегії в зовнішній політиці конгресу США щодо країн Азійсько-Тихоокеанського регіону.....	62
О. А. Коппель	
Трансформація ролі релігійного фактору в контексті системної еволюції міжнародних відносин...	67
Ю. О. Седляр, Н. В. Кравченко	
Міждержавне співробітництво: концептуальні засади дослідження та підходи до класифікації.....	72

Наукове видання

S.P.A.C.E.

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 3/2017

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка – Н. Кузнецова